

SPENCER HERBERT LEVELE A HUSZADIK
SZÁZADHOZ.

A z e v o l u t i o n i s t a b ö l c s é s z e t n a g y m e g a l k o -
t ó j a a k ö v e t k e z ő l e v e l e t i n t é z t e l a p u n k k h o z :

5, Percival Terrace,
Brighton,
23, September 1899

Dear Sir

I rejoice to learn that you propose to establish a periodical having for its special purpose the diffusion of rational ideas, — that is to say, scientific ideas, — concerning social affairs. All the world over down almost to the present time, a society has been regarded as a manufacture and not as an evolution. Nothing like a natural order of social phenomena has been recognized, but always it has been tacitly assumed that the order of social phenomena is determined by governmental actions.

You will doubtless find it a hard task to undeceive your fellow countrymen on this matter. I cannot, however, but applaud the attempt you are about to make, and wish that elsewhere the example you set may be followed.

Sincerely yours

Herbert Spencer.

Magyarul: Örömmel értesültem, hogy egy olyan folyóiratot szándékoznak kiadni, a mely különleges céljául tűzte ki a társadalmi kérdésekre vonatkozólag a rationalis — azaz tudományos — eszmék terjesztését. A társadalmat úgyszólván mindegy ideig mesterséges csinálmánynak és nem fejleménynek tartották. Egyáltalán nem ismerték fel a társadalmi jelenségek természetes rendjét, hanem hallgatagon mindig feltételezték, hogy a társas élet tüneményeinek rendjét kormányzati cselekmények szabják meg.

Kétségtelenül nehéz dolog lesz honfitársaikat e kérdésben felvilágosítani. Bármint legyen is, a magam részéről csak melegen üdvözölhetem törekvésöket és kívánom, hogy példájokat másutt is kövessék. Igaz hívük

Spencer Herbert.

TUDOMÁNYOS PUBLICZISZTIKA.

Spencer Herbert levele, melyet mi lapunk aegisének tekintünk, bámulatos rövidséggel és világossággal fejezi ki céljainkat és törekvéseinket azok előtt, kik az ő gondolatait ismerik és jártasak rendszerében, mely a letűnő század philosophiai örökségéből az egyedüli, mely tudományosan fegyelmezett gondolkodók világnézetének alapját képezheti.

Az egyedüli, mert nem subjectiv okoskodás eredménye, hanem a természettudományok örök eredményeiből levont inductiók és az evolutio mindent átfogó természettörvényéből következő deductiók alapján áll.

Tudományos publicisztikára törekszünk. A publicisztika a nemzeti tudat és akarat kiképzésének egyre fontosabb szerve, mert az *egész* társadalom hatékony közreműködését teszi lehetővé a társas ügyekben akkor, mikor a differentálódás általános folyamata következtében a társadalom ügyeinek intézését egy speciális szerv: a törvényhozás látja el.

Mert a közösség ama befolyása a törvényhozó szervre, melyet az a választási jog által gyakorol, a socialis organismus tudata és akarata kifejezésének akkor sem volna kielégítő eszköze, ha az általános szavazati jog intézménye megvalósítva volna.

Az emberi tökéletlenségek óriási tömegének közepette, az ön-fegyelem és az abstrahálás képességének minimalis foka mellett, mely az egyéni célokra vezető utak felismerésére is képtelen, nemhogy a közösségét volna képes meghatározni, nem is beszélve az immoralitas és törvénytelenység okozta eredményekről: aligha volna illusió nál egyéb föltételezni, hogy a parlamenti törvényhozó test a legfinomabb, legkiképzettebb és legfejlettebb nemzeti tudat és akarat szerve lehetne.

Ellenkezőleg a valóságban az gyakran még az átlagos érzelmi és intellectualis színvonalon is alul marad. A parlamentaris-

mus egyik legvégzetesebb hiánya ép az, hogy az emberi problémák legbonyolultabbikát, az összesség ügyeinek intézését, a törvényhozást oly szervre bízta, melyben a legfőbb előfeltétel hiányzik arra, hogy e feladatának megfelelhessen.

S szinte megdöbbentő (bár a dolgok jelen állása mellett érthető) hogy mikor a legalacsonyabb iparágak ellátását sem engedjük meg anélkül, hogy az illető e szakban való jártasságának bizonyítékát nem adta: épen csak a milliók sorsának és életének intézése az a tér, melyben mindenki kontárkodhatik, a kit a »nép bizalma« oda emelt. Az egyes *bizalma* a legszigorúbban vett magán ügyeiben nem menti meg az orvoskodó javasasszonyt a büntetőtörvény kellemetlenségeiből: a nép »bizalma« a maga bajainak orvoslását egy testület kezébe adja, mely bizonyára mindennel foglalkozott életében, csak a társadalom életének alaptörvényeivel nem.

»Emberök, — kiált fel Spencer, tovább fűzve e gondolatmenetet, — emberek, kik bebizonyították képességüket az üzleti speculatio terén, emberek, kik jól vadásznak és a vidékükön népszerűek, emberek, kik a bírósági termekben ügyességre tettek szert, hogy a rosszabb ügyet a jobbnak tüntessék fel, emberek, kik valamikor latin verseket írtak, vagy a görög istenek pajzán-ságaiban való jártasságukat kimutatták: egyesülnek abban a törekvésben, hogy nem létezővé tegyék amaz organikus viszonylatokat, melyeket millió évek fegyelme hozott létre ... Az egész vakok által megválasztott félvakok a teremtés foltozók feladatát veszik magukra.«

Ezért oly fontos a társadalom életében a publicisztika, mert a parlamentarismus nagy hibáinak némi correctivumát képezi. Nemcsak mint a parlament gyakran az átlagon alul maradt színvonalának felemelője, hanem úgy is mint az inkább mechanikai összetételű törvényhozó szerv irányítója.

Mert valójában a parlament a társadalmi tudat és *akarata* kifejezésének csak egyik szerve a sok között, egészen úgy a mint az egyén tudatának és akaratának nem egyedüli szerve és letéteményese az agy, hanem a kisebb-nagyobb ideg-csomópontok egész seregével együtt, azoktól függve és azokkal teljes kölcsönhatásban alkotja az öntudatot és annak működéseit.

Sőt tovább mehetünk az analógiával. Egészen úgy, a mint az agyban nincs semmi, a mit nem a száz meg száz idegingerek (eredetiek vagy átöröklöttek) lerakódott képzetei nyújtának, úgy a parlamenti szerv tudata is csak reservoirja a társadalmi

organismus öntudata milliárd ingereinek, melynek legkifejlettebb idegútjai a sajtó publicisztikai tevékenysége.

Épen azért joggal mondhattuk, hogy a választás ténye ahhoz a hatáshoz képest, melyet az organismus a sajtó útján fejt ki, a törvényhozó szervre csak alárendelt jelentőségű s ha az utóbbit physiologiainak nevezzük, akkor az első csak mechanikai. És ezt nem egy példa igazolja.

De előbb a fenti analógiából még egy utolsó párhuzamot kell levonnunk.

A mint az egyén akaratát gyakran bizonyos kevés idegszálak szerfölött erős rezgései szabják meg, daczára túlnyomó nagyszámú idegszálak gyöngébb rezgéseinek, úgy a társadalmi organismus akarata gyakran más lesz, mint az, a mi az akaratra delegált szervet vagy mondjuk magát az organismust alkotó egyesek akaratösszegének numerikus viszonylataiból következnek. Más szavakkal: a számszerű minoritás keresztülviszi akaratát a majoritással szemben. S itt nem az obstructio vagy más államcsíny esetét, hanem a dolgok rendes menetét értjük

Egész kétségtelen (Magyarország legújabb történetéből véve példát), hogy az egyházpolitikai törvényjavaslatok a képviselőházban, úgy, a hogy az a választás által megalakult, nem bírt számszerű többséggel, oly kevéssé, mint az országban egy általános népszavazat esetén ilyenre számíthatott volna.

Széchenyi reformjai, és mondhatjuk, hogy az esetek túlnyomó többségében minden korszakos reform a megvalósítás idejében nem rendelkezett a törvényhozó szerv tagjainak, mi több, gyakran a társadalmi organismust alkotó egyesek numerikus többségével sem. Abban az értelemben, hogy a döntéskor — ha a legális formák megtartottak és nem került forradalomra a dolog — az előállott numerikus többség már az organismusban végbemenő kölcsönhatások eredménye.

S így igen gyakran azok hozzák a törvényt, vezetik a társadalom átalakulását a legtöbb esetben, kik a törvényhozó szerv működésében nem folynak be közvetlenül.

És a sok ható erő között kétségtelenül első ezen a téren a publicisztika szerepe.

De nem ez az egyedüli szerepe. Csalódás és előítélet azt hinni, hogy a társadalmi haladás egyenlő a törvényhozó szerv működésével.

A törvényhozó szerv és az ennek szolgálatában levő végrehajtó szervek csak kis, s nem is a leglényegesebb részét ölelik

fel a társadalom élete ügyeinek. A társas együttlét legkezdetlegesebb csiráitól kezdve, fel egészen a modern államnak az állam-socialismushoz közlő hatásköréig mindig nagyobbak voltak jelentőségben azok a tevékenységek, eljárások és ügyek, melyeket a társadalom tagjainak önkéntes együttműködése hozott létre.

Az egyéni kezdeményezés, munka és törekvés, a társas önkéntes cooperatio a társadalmi organismus fejlődését hasonlíthatatlanul nagyobb mértékben mozdíthatja elő, mint az állam kényszerszavára alakult összműködés. A társadalom e szabad köreinek egyik legfőbb összefűzője, a közös célok kitűzésének leghatalmasabb eszköze a publicisztika.

De ezzel még nem merülnek ki a jelenségek ama körei, melyeket a tudományos publicisztikának fel kell ölelnie.

Az állami ügyek, az állami összműködés, a társadalmi ügyek s a társadalmi összműködés mellett még igen széles az a tér, melynek vizsgálata nem kevésbé fontos.

Mindazok a jelenségek, melyeket az emberek socialis együttléte létrehozott, a nyelv, a vallás, az erkölcs, a művészetek, a szokások, a babonák stb. stb. az összességre kiható jelentőséggel bírnak, ha látszólag individuális jellemvonást mutatnak is. Sőt nem szabad feledni, hogy ama socialis jelenségeknek, melyek nyilvánvalóan a közre kiható jelentőséggel bírnak, socialis fontossága aránytalanul kisebb, mint azoké, melyeknek szerepe látszólag merőben individuális.

Egy példa könnyen világossá teszi a helyzetet.

A törvényhozó hatalom működését, a kir. felségjogokat szabályozó törvényeknek a közre kiható fontossága első pillanatra nyilvánvaló, míg a táplálkozás, az öltözködés, az életrendre vonatkozó eljárások és berendezések csak individuális jelentőséggel látszanak bírni, holott egészen kétségtelen, hogy ezen látszólag csak egyéni fontosságú jelenségeknek socialis hordereje az előbb említetteket óriási mértékben felül múlja.

És a socialis jelenségek vizsgálói gyakran esnek abba a hibába, hogy bizonyos társas tünemények vizsgálatánál első sorban azoknak a közre való közvetlen hatását keresik, gyakran azokra olyant ráerőszakolnak, elfeledve, hogy első sorban épen az individuális hatásokat kellene vizsgálni, mert hisz a mi hatással van a társadalmi organismus alkotó elemeire, az hatással van *eo ipso* magára az organismusra is.

Még egy oka van annak, hogy a jelenségek eme köreinek társadalmi jelentősége elhomályosult a köztudatban. Ez az, hogy

eme jelenségek nagyobb részének alakulásában rendszeren a belátás kisebb foka működött közre és az ősi érzelmek sokkal nagyobb tömege öröklődött át, mint az állami életet s a társadalmi organismust közvetlenül érintő ügyekben, hol az elavult intézményeknek hasznavehetetlensége sokkal nyilvánvalóbb, mert károságuk gyorsabban érezhető.

Így a tudományos publicisztikának a jelenségek eme köreit nem kisebb figyelembe kell részesítenie, annál inkább, mert túlnyomóan érzelmi természetű az emberi cselekedeteket erősebben befolyásolják, mint az inkább racionalistikus természetű motívumok.

A publicisztika itt körvonalozott szerepe, természetesen nem mindenben felel meg tényleges szerepének, a mit jelenleg betölt. Itt inkább az lebegett szemünk előtt, hogy lehető hatásait számba vegyük.

Az a kérdés, mikor fogja a lehető legnagyobb hatását elérni, vagyis mily módszerek követése mellett fogja a társadalom tagjait az összesség ügyeiben a legalaposabban felvilágosítani s az emberek cselekedeteit a legintenzívebben determinálni?

A válasz nem lehet más, mint a következő: Oly mértékben, a mint a társadalom tagjai fejlődnek belátásukban, oly mértékben a mint intelligenciájuk erősödik, oly mértékben a mint távolabbi célok belátásának képessége és ezekért a hajlam a közelebb fekvőket, de kevésbé hasznosakat feláldozni fokozódik: a publicisztika annál erősebb eszköze lesz a köztudat felvilágosításának és irányításának, minél inkább veszi fel az egyes intelligenciák eme tulajdonságait, vagyis minél inkább *tudományossá* válik.

Bár az eddigiekből kitűnik, mégis a közfelfogás e tekintetben oly zavaros, hogy szükséges a *tudományos* szó fogalmának praecis meghatározása.

Mely eljárási mód, mely gondolkozás, mely elhatározás stb. nevezhető tudományosnak?

Csak az, mely megfelel az elme ama kiindulási pontjainak, azon módszereinek és működése ama formáinak, melyeknek betartása nélkül az igazság reményeivel biztató eredményekre jutni nem lehet.

S eme kiindulási pontok, módszerek és agyműködésformák a természettudományi kutatásban fejlődtek ki, melynek eredményei olyan megingatathatlanok, hogy alaptételei a köztudatban össze vannak forrva az örök igazság, a valóság, a törvény fogalmával. A kiindulási pont itt a *causalitas törvénye* hogy ok

nélkül nem történik semmi s hogy minden oknak bizonyos, szigorúan meghatározható eredménye van s csakis ez lehet az eredménye. Az agy működésének említett módszerei és formái pedig abban foglalhatók össze, hogy számos esetnek különböző szempontból való szigorú megfigyelése után igyekszünk ama számos jelenség közös okát, mint törvényt megállapítani s mindig általánosabb törvényekre törekszünk, melyek a jelenségek mindig nagyobb köreit ölelik fel, míg a tudomány legteljesebb fokán eljutunk amaz utolsó törvényhez, mely az Univerzum minden jelenségének emberi agygyal felfogható utolsó okát nyújtja, melynek kifolyása és eredménye minden egyéb ok.

Emez utolsó alaptörvényből levont deductióknak aztán egyezni kell az egyes esetekből alkotott inductiók eredményeivel. Csakis ezen kettős feltétel tényleges fenforgása esetén tekinthető valami örök tudományos eredménynek.

A természettudományi kutatás training-je alatt kifejlődött alapsajátságai az emberi szellemnek *az általános causalitásról való szilárd meggyőződés, a szigorú megfigyelés*, mely a tekintély szavára nem ad, vegyen az bár magára égi, ceremonialis, kormányzati, katonai vagy egyéb alakot, *a szenvedélytelen kutatás, a türelem és a inasok jóhiszemű és tudományos alapon álló meggyőződésének tiszteletben tartása, az önerejébe vetett bizalom*, transcendentalis sanctiókat és célokat el nem ismerve, *a lehető legnagyobb egyéni s társadalmi földi boldogság megvalósítása iránti érzék és törekvés* stb., melyeket egyszóval tudományosaknak nevezhetünk, bizonyára nem kevésbé mozdították elő az emberi faj fejlődését, mint a természettudományok pozitív eredményei: azon törvények és eljárások felfedezései, melyek a *civilisatio* legnagyobb kincsei.

Ezek szerint tudományos az a publicisztika lesz, mely tudományosan fegyelmezett gondolkodásból ered, melynek legfőbb törekvése igazságok kutatása a társaséletben, mely a causalitas meggyőződésétől áthatva jól tudja, hogy az ép olyan teljességgel és kikerülhetetlenséggel uralkodik az emberi dolgokban, mint a mindenség egyéb jelenségeiben.

Tudományos az a publicisztika lesz, mely a napi eseményekben és jelenségekben nem elégszik meg azok conventionalis magyarázatával, egy, két vagy több ember akarására, ötletére vagy szeszélyére való visszavezetésével, hanem a távolabbi, a rejtett, az egyetemes okokat keresi.

Tudományos az a publicisztika lesz, mely a társadalom életének alaptörvényeiből kiindulva azok szempontjából mérlegeli és bírálja a jövő fejlődését, a haladás terveit és eljárásait, nem pedig a pártvezért elhatározások, club-intrikák vagy jogi constructiók perspectivájából.

És ebből a szempontból nincs előtte jelenség, mely kicsiny és jelentéktelen külseje daczára a tudományos megfontolás tárgyává méltó ne volna, és nincs előtte jelenség a rövidlátó szemlélődéstől és a civilizálatlan érzelmektől felfújt nagysága daczára, mely előtte kicsiny és jelentéktelen ne volna.

Az általános causalitas, az örök erő hatásának és működésének, a számtalan előző generációk felgyülemlett érzelmeinek és belátásainak, a gazdasági erők, a physiologiai és psychologiai törvények az emberi cselekedetekre és a társadalmi organismus életére való döntő hatásától áthatva, távol áll tőle az úgynevezett közéleti nagyságokra súlyt helyezni, jól tudván, hogy mily parányiak azok a socialis élet millió okainak áramlatában.

Tudományos lesz végre az a publicisztika, mely magát az államot és annak szerveit sem hajlandó utolsó okoknak tekinteni, jól tudván, hogy az nem önkényes alakulás, nem mesterséges csinálmány, hanem az is az egyetemes természet-törvények uralma alatt áll, mint minden más jelenség, hogy az állami actusok, különösen a törvényhozás csak látszólag tehet meg mindent, a mit akar, míg valójában a természet-törvények ellen való minden lépés ép oly keményen megbosszulja magát a társadalom életében, mint az egyesében.

Ezeket átlátva, távol fog állani tőle az államnak s a törvényhozásnak mindenhatóságot tulajdonítani s attól származtatni le minden társadalmi erőt és minden jogot, melyeket tehát az kénye-kedve szerint megszükhithet vagy elvehet; ellenkezőleg a természet-tudományok, ethnographia és a történelem arról győzik meg, hogy az állam feladata és létjogosultsága épen a társadalmat alkotó egyesek egyenlő jogainak minél teljesebb védelme és épségben tartása.

Az állami törvényhozásnak — így néhány száz embernek — mindenhatóságát hirdetni, előtte ép oly nevetséges és az emberi szellem nem kisebb aberratiója, mint azoké a koroké, melyekben az isteni eredetű királyok mindenhatósága előtt borultak földre emberek, nem merve, szentségtörésnek tartva az államfő hatalmi köre felett még gondolkodni is. És ez az utolsó jelenség, melyet kiemeltünk, egyszersmind magyarázatát nyújtja annak is, hogy

napjaink publicisztikája nagy részben mért oly kevésbé tudományos s a fejlődés a tudomány irányában miért oly lassú.

Oka ennek a világnak anthropomorph felfogása. Kezdve a kezdetleges emberen, mely tökéletlenül kifejlődött agyánál fogva a szellemvilágot az emberi tulajdonságok analógiájára megalkotta és az emberihez hasonló erőkkel felruházott lények *akaratával* magyarázta meg a külvilág összes jelenségeit, melyeket másképp felfogni nem tudott, át az emberiség egész életén, melyben csak fokról-fokra szorult ki ez a felfogás a természettudományok fejlődésével karöltve és azoknak arányában, fel egészen a letűnő természettudományinak elnevezett század végéig, a világnak ez az emberi mintára való felfogása még most is tart s nem is kis téren: az emberi dolgokban és viszonylatokban. Kézzelel fogható tényekkel úgy a hogy meggyőzve a törvényszerűség uralmáról a mindenség anyagi részében, az emberi szellem, gondolat és érzés világában azt elismerni vonakodik s előítéleteivel, nem eléggé kifejlődött ítélő és vizsgáló képességével nem lévén képes e tér jelenségeiben, melyek a dolog természeténél fogva sokkal és sokkal komplikáltabbak mint az u. n. természettudományiak, a törvényszerűség, az általános causalitas *szárait* felfedezni, úgy mint primitív ősei, a legkönnyebb megoldásokhoz nyúl, isteni akaratra, majd később emberi elhatározásokra, mint végokokra vezet vissza az eseményeket. Vagy az u. n. művelt emberek gyakran hallható vélekedései, hogy pl. egyházpolitikai törvényeinket a Tiszák Szapáry-ellenes coup-ja idézte elő, vagy hogy a francia forradalmat ezek meg ezek az udvari celszövények, a reformációt a Luther személyes hiúsága stb. stb. nem épen olyan végtelenül naivak-e, mint kezdetleges őseik meggyőződése, kik betegségeiket, vadászeredményeiket, álmaikat s napi életük egyéb eseményeit a túlvilági szellemek működésére, akaratára vezették vissza?

Hogy a tudományos publicisztika egyedül képes igaz okait adni társas életünk jelenségeinek, míg a régibb értelemben vett publicisztika azoknak csak felületes s ál-okait adja: az a fentebbiekből elég világos. Ebben a tudományos publicisztika annyira különbözik a nem tudományostól, mint a királyok csatáit zengő kronologikus, vagy a diplomáciai intrikákat nyomozó u. n. pragmatikus történelem, különbözik a legújabb kor néhány (bizony még nagyon kevés számú) sociologikus történeti munkájától.

De hogy a tudományos publicisztika hatásaiban is mennyire felül áll a közönségesen, hogy mennyivel fontosabb, vagyis

mennyivel hasznosabb az emberiségre: ezt talán sokan nem fogják átlátni az első pillanatra, mert még mindig igen kevés azoknak a száma, kikben él a meggyőződés, hogy az igazság — nagyban és egészben — mindenkor együtt jár az emberiségre haszonnal.

De egy analógia talán itt is világosságra segít. A meddig az emberek a természet jelenségeit anthropomorph magyarázatokkal kísérték, nem tudtak felettük uralomra jutni, hasznukat nem vették, ellenkezőleg az a felfogás teljesen kiszolgáltatta őket a természet erőinek. Csak abban a mértékben tudtak velük megküzdeni, ellenük védekezni s később őket saját javukra kihasználni, a mely mértékben mindinkább rationalis magyarázatokra jutottak, el addig a fokig, míg ama jelenségek tökéletesen pontos, tudományos ismeretéhez értek, vagyis míg a törvényt, melyet azok uraltak, megállapították.

Ekkor szűnt meg a természet erőinek kegyetlen uralma s mint kezes háziállatok állottak az ember szolgálatába. így van ez a superorganikus életben is, az emberi szellem, érzések és gondolatok világában, bár kevésbé világosan látható is még jelenleg s bár tán soha olyan teljességgel itt el nem lesz érhető, mint ama tereken.

A míg az emberek magukat az istenség vak akarata alatt állóknak hitték, a míg egy isteni eredetű lény hatalmát korlátlanoknak és változhatatlannak ismerték el maguk fölött: sorsuk javításának, életük tűrhetőbbé tételének semmi lehetősége nem volt. Védtelenek voltak mint a folyó áradásai, az ég villámai ellen, melyeket a bosszúálló szellem haragjának tulajdonítottak.

A javítás lehetősége, az élet boldogságának fokozása abban a mértékben állott be, a mely mértékben az emberek a társadalmi ügyekben uralkodó törvényszerűséget felismerték. Még pedig nemcsak direct értelemben, hogy e törvényszerűségnek közvetlen hasznát vették, mint a balesetekben uralkodó törvényszerűség őket a biztosítás intézményéhez vezette, hanem indirect értelemben is : nőtt a hajlam, meggyőződés és bátorság sorsukat javítani; sorsukat, mely nem az istenség, nem a király, nem egy oligarchia, nem egyes emberek kegyétől, akaratától, vagy személyétől függ.

S a haladás e téren is folyamatban van.

A társadalmi tudományok fejlődésétől még igen sok várható itt.

Ha sikerülni fog nagyobb praecisitással meghatározni bizonyos intézmények, bizonyos szokások, bizonyos társadalmi felfogások törvényeit, azok összefüggését és kölcsönhatásait: a társadalmi cselekvés, helyesebben az egyes a társadalmat illető eljárásai kitűzésére is megbízható iránytűt nyerünk.

Ez az a fogalom, melyet mi a tudományos publicisztika jelentőségéről s feladatairól alkotunk s az olvasó abban a helyzetben lesz, hogy í

hasznosabb, a *Survival of the fittest*.

Nem áltatjuk magunkat azzal, hogy a haladás processusában ez az írói munkásság elsőrendű. Az embereket aránytalanul nagyobb mértékben vezetik a szükség, a közvetlen tapasztalatok, mint olvasmányaik.

De a *tudományos publicisztika* sem kicsinylendő ok a haladás ezernyi erői között, sőt jelentősége egyre gyarapszik a műveltség fejlődésével s a tudomány haladásával.

Vajha a mi munkánk is részét, hacsak parányi részét képezhetné a jövő *Magyarország* és az *emberiség* haladását mozgó erőknek. Vajha közelebb hozhatnók embertársainkat, hacsak egy porszemnyivel is, amaz igazság belátásához s átéréséhez, a mit annak a kiválasztott embernek, kinek nevével kezdjük lapunkat, látnoki szemei felfedeztek:

»No one can be perfectly free, till all are free; no one can be perfectly moral, till all are moral; no one can be perfectly happy, till all are happy.«

»Senki sem lehet addig tökéletesen szabad, míg mindenki nem szabad; senki sem lehet addig tökéletesen erkölcsös, míg mindenki nem erkölcsös; senki sem lehet addig tökéletesen boldog, míg mindenki nem boldog.«

Dr. Jászi Oszkár.

A SZÁZADVÉGI DEGENERATIÓRÓL.

Midőn a letűnő század a múltak történelmében készül helyet foglalni, vessünk számot az általa hagyott örökséggel. Az eseményekben gazdag század a viharos, lázas mozgalmak egész láncolata. Hallotta a fegyverek csattogását, az ágyúk dörgését, látta a társadalom orkánszerű kitöréseit, az előző idők által szépen megálmodott és előkészített nagy eszmék megvalósulását, átélte a civilisatio, a tudomány rohamos fejlődését. A mire az emberi testi és szellemi erő képes, megfeszített tevékenységgel igyekezett megteremteni. A midőn a csaták zaja elhallgatott, az államélet, a társadalom, az egyesek létének megszilárdítása, a tudományos bűvárkodás lázas munkája kezdődött. A megoldásra váró feladatok száma, súlya egyre növekedett s a mint tudomány, ipar, kereskedelem minden ágának fejlődése intenzívebb és tágabb körű ismereteket kívánt, a komplikáltabb életkörülmények között, a nagyobb igények formálódása közben a létért való küzdelem terhesebbé vált s az agynak fokozottabb tevékenységet kellett kifejtenie. A civilisatio nagy munkája alatt, a változatosabb élvezeti módok, eszközök és szerek mellett, a testi és lelki rázkódtatások, válságok egész sorát idézte fel, a melyekre az idegrendszer kisebb-nagyobb izgalommal reagál. Ezen befolyás jelentőségét bizonyítják amaz észlelések, hogy egyes míveletlen népeknél akkor mutatkoztak bizonyos elmekörformák, midőn a civilisált ember életmódját fogadták el s terhesebb szellemi munkát kezdtek végezni. (Meilhon megfigyelései az arabokra és Berkley-éi a négerekre vonatkozólag.)

A minden irányban elérni kívánt rohamos haladás, a századot jellemző tartós, szünetet nem ismerő, állandó küzdelem, forrongás egyik generációtól a másikig való folytonosságában, a megváltozott életmód, a kifinomult élvezeti eszközök hajhászása, a szellemi és testi erőnek mértéken felül való kihasználása, a

idegrendszerünknek, ha nem is kimerülésével, de legalább is meggyengülésével fizetünk érte s ez aztán a különféle befolyással szemben sérülékenyebb lesz, az ideges állapotok keletkezésére alkalmas talajul szolgál. A megrongált szervezet állapota kihat az utódokra is az öröklés törvényénél fogva. Ha az ily módon terhelt egyén neveltetésénél, iskoláztatásánál nem vesszük keresztül szigorúan az individualisáló módszert s átlépjük a szervezet minősége és a fejlődésbeli viszonyok által megszabott határokat, a gyengébb szervezetű gyermeket túlterheljük s mint szokás, az értelmi képesség minél rohamosabb kifejlesztésére, az ismeretek nagyobb tömegének aránylag rövid idő alatt való megszerzésére törekedünk: az idegrendszer korai kifáradása következik be s az idegesség vagy elmebaj csiráját vethetjük el.

A századunkat jellemző minél kiterjedtebb és bőségebb anyagi jólét biztosítására, a gyors meggazdagodásra irányuló törekvések küzdelmében, a mely megfeszített és tartós szellemi tevékenységet feltételező nagy kiterjedésű vállalatok létesítésével, merész pénzügyi manipulációkkal, gyors emelkedéssel, rohamos bukással jár, sokszor a csalódások, tört remények, a megfeszített várakozás izgalma a kedélyi élet excessiv hullámvázát provokálják s néha a cél elérésére használni kívánt eszközök megválasztásában az ethikai érzés, a correctség szigorúsága tompul és számos physikai és szellemi befolyás tartja folytonos vibrációban a különben is megterhelt idegrendszert.

A vagyonság mellett élénk színben rí ki a pauperismus. A megnehezült életviszonyokkal küzdő szegényebb sorsú osztálybeliek kedvezőtlenebb hygieniai körülmények között élve, hiányosabban táplálkozva, kénytelenek a létfenntartása érdekében kifejtendő s egyre terhesebbé váló munkát végezni, mialatt testileg is elsatnyulnak s utódaik már a gyengítő hatás bélyegét hozzák magukkal a világra. Különösen — mint ez főleg a nagy városokban lenni szokott — a rossz levegőjű, túlszűfolt helyiségek sanyarúbb viszonyok közt tengődő s gyakran még alkoholos excessusokat is végző lakóinak meglazult erkölcsi felfogása, mely a tiltott és megengedett eszközök között legtöbbször nem válogat, nyers, antisocialis gondolkodása már korán megmetyelyezheti a gyermek, az ifjúkor fogékony kedélyét. Azt a nemesítő, értelemfejlesztő hatást, a mit az iskolai oktatás gyakorolni törekszik, az otthon rossz légköre legalább is nagyrészt paralysálja.

A káros befolyások egész sora eredményezi a szervezet,

ellenálló képességének, hajlamainak, kedélyi világának, cselekvése irányának sajtáságos rendellenességével jár.

Az elfajulásos (degenerációs) jelek lehetnek szervezetiék és szellemiek. Az előbbiekhez tartoznak a koponya hiányos fejlődése, szabálytalan alakja, asymmetriái, a szemgödrök rendellenes alakja, helyzete, a szemhéjak veleszületett petyhüdsége, az iris (szivárványhártya) pettyezettsége, nem egyforma színe (egyik oldalon pl. kék, a másikon barna), az albinismus, a pupillák megváltozott alakja, nem egyforma nagysága, a ferde száj, a vastag, előre csucsorodó ajkak, a nyúlajk, a farkastorok, a hiányos vagy rendellenes fejlettségű állkapocs (pl. a nagyon előre nyomuló állkapocs). Különösen gyakori és nagyobb fontosságú a fogak és fülkagylók szabálytalansága. Ilyenek az apró, ritka, likacsos, rovátkos, szabad végükön megvékonyodott, sokszor gyökérszerű, törékeny fogak, a szerfelett nagy vagy kicsiny, megnyúlt, felső végükön kihegyezett fülkagylók, melyeknek egyes részei gyakran nem formálódtak ki, elmosódtak.

Az orr lehet ferde, az orrgyök rövid, benyomott, az orrlík tatóngó, az orrsövény hiányozhat. Aránytalanságok mutatkozhatnak a test többi részeiben, így a rövid törzs mellett hosszú végtagok, rövid alsó végtagok mellett hosszú felsők és viszont, ide tartozik az ujjak tökéletlen képződése, a rendesnél nagyobb vagy kisebb száma, az ujjak összenövése, a dongaláb, a lúdtaalp, a bőr rendellenes festenyzettsége, a gerincoszlop elferdülése. Természetesen az ilyen fejlődésbeli szabálytalanságok csak akkor bírnak jelentőséggel, ha egy és ugyanazon egyénnél nagyobb számban találhatók fel s bizonyos szervezeti és szellemi functionális rendellenességekkel kapcsolódnak össze.

A functionális zavarok közül az úgynevezett ideges jelenségek egész sora játszhat itt szerepet. Ilyen a pupillák rendellenes reactiója a fényre és árnyék behatására, a fénypontok, fényes sávok, kígyózó alakok látása, fülcsengés, fülzúgás, tompult hallás, az ízlő és szagló érzés megváltozása, fokozott érzékenység bizonyos szagok, fény- és hangbeli behatások iránt, a bőrérzékenység fokozódottsága vagy eltompulása. Az előbbi kifejezést nyer azon panaszban is, hogy még a ruha terhe is elviselhetetlen. A bőrérzés lehet foltszerűen, szigetek alakjában csökkent, tompult vagy fokozott, míg máskor csak az egyik testfélre vagy az egész testre kiterjed. Gyakori tünet a gyors kipirulásra és elsápadásra való hajlam vagy ezzel ellentétben az elpirulásra való képtelenség. Felemlítendőek még: a hebegés,

a selypítés, izomnyugtalanlás, egyes izomcsoportok időnkint keletkező összerándulása, az akaratlan grimaszok, az izzadási rohamok, melyek alatt minden számbavehető ok nélkül áll elő a bő verejtékezés. Az indokolatlan emésztési zavarok, vándorló fájdalmak. A rendetlen álom, éjjeli felijedés, félelem, fogcsikorgatás. Időszakonként mutatkozhatnak szédülések, sőt ájulási rohamok.

Degeneratív jelt képez az úgynevezett tükörírás is, a mely abban nyilvánul, hogy bizonyos egyének (idegeseknél, hysteriásoknál, korlátolt, gyengébb elméjűeknél észleltem) egyes betűket és számjeleket egyik (többnyire bal), ritkább esetben mindkét kezükkel megfordítva szokták leírni, úgy, hogy a szavak csak tükörből olvashatók le helyesen. Rendszeresen azt tapasztaltam, hogy az illető jobb kezével balról jobbra szabályszerűen, bal kezével pedig jobbról balfelé visszásan írt.

Lombroso a tettoválnak nagy fontosságot tulajdonít s a veleszületett gonosztevők típusánál mint elmaradhatatlan degeneratív jelt szerepelteti. Tapasztalatom szerint a tettováln hazánkban a köznépnél nagyon el van terjedve s különösen a katonai szolgálatot teljesítettek nagy részénél találjuk, főleg a két karon nevük, ezredük kezdőbetűjének, számának, a szolgálati idő évének kitettoválnását s e mellett szintén elég gyakran koszorú vagy szív közepén kedvesük keresztnevét vagy nevének kezdőbetűit. Azt hiszem, a tettoválnnak pathologikus jelentőséget csak akkor tulajdoníthatunk, ha annak alakja és tartalma obscén vagy legalább is a badarság, az ítéletbeli gyengeség, az erkölcsi érzés megfogyatkozásának bélyegét hordja magán. És ilyenekkel is elég számban találkozhat az, a kinek alkalma nyílik a gonosztevőkön is tenni megfigyeléseket.

Századunk a psychikus degenerációs jelenségekben, melyek nagyrészt az egyes ideges állapotok alkotó elemeit is képezik, bámulatos változatosságot produkál. A degenerált egyének nagy átlaga characterének egyik főjellemvonását az ellentétes sajátosságok mozaikszerű elrendeződése képezi, de ezen sajátosságok egyike sem bontakozik ki egész teljességében. A festő hevenyében felvett rajzvázlatával volna összehasonlítható, a melyen egy-egy odavetett vonás jelzi a hegyet, völgyet, a fát, lombot, az eget, a felhőt, az élettelen tárgyakat, élő lényeket, de egy alak sem domborodik ki teljes egészében, összes ismertető jelével. És ez a különösség kifejezést nyer gondolkodásukban, cselekvéseikben, társadalmi szereplésükben egyéni hajlamaikban. Tö-

rekvéseik iránya folyton változik, a sors hányja-veti őket, soha sincs elég kitartásuk egy úton megmaradni s elég lelki erejük a rossz befolyásnak ellenállni, a véletlen adta körülmények és viszonyok közt folyik le hányt-vetett, kalandos életük s ha alkalom kínálkozik, szembe szállnak a közfelfogással, a társadalmi renddel, míg máskor fellobbant heroismusok kicsinyes akadályokra, okokra szárnyszegetten olvad be az öngyilkosságig fokozódó kétségbeesésbe. A mellett, hogy családi kötelmeik, hivatásuk, hozzátartozóik iránt a legnagyobb közönyt tanúsíthatják, egy-egy divatos, nagyhangzású jelszó képes őket extasisba ejteni. A rideg egoismus episodikusan a végletekig menő altruissal kapcsolódhat össze. Ismerem ilyen egyént, a ki családja tagjait elhanyagolva, szerény jövedelmének nagy részét saját önző céljainak kielégítésére fordította s midőn egyalkalommal a hírlapok útján értesült, hogy egy árván maradt gyermek idegenek könyörületességére appellál; ő volt az első, a ki a gyermek ellátására ajánlkozott. Egy asszony pedig saját gyermekeivel mostohán bánva, azokat teljesen elhanyagolta, míg az utcán sétáló minden idegen kis gyermeket az enyelgés jeleivel árasztotta el. Egyeseknél az etikai, morális érzés teljesen eltompult s bűncselekményeket a legnagyobb hidegvérrel követték el. Mások szenvedése, szerencsétlensége iránt teljesen közönyösek. Sőt nem ritka a visszás, pervers érzés is, a melynek enyhébb fokát pl. egy nőbetegnek azon előttem tett nyilatkozata fejezi ki, hogy valahányszor esküvőt lát, szeretné az egybekelők szülei előtt részvétét kifejezni s a temetés alkalmával pedig az elhunyt hozzátartozóinak gratulálni. Magasabb fokát képezi a bánat, szenvedés, mások kínlódásának, sanyargatásának, haldoklásának látására bekövetkező s az ujjongásig fokozódó örömrészlet. A visszás érzetek gyakran szaglás útján is keletkeznek, a melynek egyszerűbb alakját tapasztaltam azon ideges nőnél, a ki naphosszat tartózkodott a családi könyvtárban, hogy a régi, elsárgult könyveket szorgathassa.

Az ellentétek összekapcsolódásának tünetét bizonyítja azon körülmény is, hogy a morális elzüllöttség mellett néha vallásos hajlamokat találunk, bár ez a vallásosság inkább csak paradox természetű. Ismeretes, hogy egyes olasz rablók templomba is járnak s bűncselekményeik eredményes kivételére a védőszentek támogatását kérik ki.

A degenerált idegrendszer további sajátossága lehet az ingerlékenység, a hangulat élénk ingadozása, fékezhetetlen indulat-

kitörés, a fokozódott impressionabilitás és suggestibilitás, időnkint bekövetkező melancholias depressio, világfájdalmas gondolatokkal, életuntsággal, szorongó érzésekkel. A szorongó állapotokat az indokolatlan rossz sejtelmek által kísért félelemérzés jellemzi; A beteg ilyenkor elhalványodik, homlokát verejték lepi el, szíve hevesen ver, helyét sehol sem találja, valami úzi, kergeti, kevés neki a szoba levegője, felszakítja az ablakokat, hogy többet kapjon, bárhova fut, menekül, érzi, hogy valami láthatatlan erő lassankint egészen lebilincseli, testét polypként összeszorítja, elfojtja lélekzetét, kirántja a talajt lábai alól, azt hiszi, minden percében a megsemmisülés fenyegeti. És a század ijesztő Horlája, mely Guy Maupassant-t a kétségbeesésbe, az örületbe kergette, megcsattogtatja szárnyát emez ideges attaque alatt a degenerált egyén feje felett is, hogy aztán nyomtalanul eltűnjék. A roham rendszeren minden nagyobb következmény nélkül oldódik.

Futólag — főleg este, elalvás előtt — mutatkozhatnak hallucinációk és illúziók is, látványokkal, hanghallásokkal, ízlő, szaglő érzetekkel.

Degeneratív alapon szoktak nyilvánulni a kényszerképzetek és kényszercselekedetek (vagy mint Magnan nevezi: obsession, impulsion). Ezek lényege abban áll, hogy bizonyos képzetek és gondolatok az akarat ellenére önként tolazkodnak az egyén öntudatába. A kényszerképzetek tartalma sokszor nagyon visszás, badar, a körülményekkel és viszonyokkal egyáltalában nincsen összhangzásban s az egyén eme tulajdonságokat képes teljes mértékben felismerni, menekülni is igyekszik előlük, elnyomni törekszik, de nincs hozzá elég ereje. Bármily irányban igyekszik is figyelmét lekötöni, bármit tesz, gondol, újra és újra megjelennek azok. A kényszerképzetek többnyire kényszercselekedeteket indítanak meg, a melyek ellen az egyén sokszor huzamos időn át megfeszített küzdelmet fejt ki s a küzdelmet szorongó érzés, szédülés, szívtáji nyomás, gyors érverés, izzadás szokta kísélni. A kínos nyugtalanság kétségbeejtő állapotokat teremt nála s midőn végre — a célszerűtlenség, helytelenség, sőt egyes esetekben a veszélyesség, súlyos következmények tudata mellett — ereje megtörik s véghez viszi a cselekményt, teljes megnyugvás következik be. A kényszerképzetek a legnagyobb változatban szoktak megjelenni. Ilyen az is, ha valaki hazulról távozva, útközben háromszor-négyszer kénytelen visszatérni lakására, hogy meggyőződjék, bezárta-e az ajtót. Némelyek kénytelenek folyton elvont fogalmakra gondolni, azon törni a fejöket, mi a minden-

ség, mi van a csillagokon túl, miért élnek. Másoknak nyilvános helyeken, nagy csendben (pl. a színházban valamely hatásos jelenet alatt) hirtelen azon gondolatuk támad, hogy fel kell kiáltaniok, a színpadra futniok, vagy hogy tűz keletkezésekor nem tudnak elmenekülni. Egyesek nem mernek a házak mellett, a vasúti síneken áthaladni, mert attól félnek, hogy a ház rajok omlik, a vasút összegázolja őket. Mások félnek hídon átmenni, mert ilyenkor félelem lepi meg őket s azon gondolat jut eszükbe, hogy a híd leszakad. Egy nőbeteg nem volt képes a léczes kerítés mellett elmenni a nélkül, hogy a léczek számát meg ne olvasta volna s ha ezt nem tette meg, szorongás fogta el. Ide tartozik az agoraphobia is, mely abban áll, hogy nagy terek, sok ember látása félelmet kelt. Vannak betegek, a kik félnek bizonyos tárgyakat megérinteni, kénytelenek folyton bizonyos számú szótagból álló szavakat keresni, egyes szavak kiejtésétől irtóznak. Egyesek semmiféle tárgyhoz nem nyúlnak, avagy csak keztyűs kézzel fogják meg a kilincset, mások kezét, mert attól félnek, hogy beszennyezik magokat. Ismertem egy, a művelt társadalmi osztályhoz tartozó férfit, a ki épen ilyen kényszerképzet hatása alatt nemcsak hogy óraszámra súroltatta az ajtókilincseket, de később minduntalan újakat készíttetett. Kényszerképzetek és cselekedet alakjában nyilvánulhat a gyűjtogató, lopás és vásárlás is. E két utóbbira nézve a többi közt jellemző az is, hogy nem irányul a tárgyak értéke szerint. Egyik nőbetegnél a kényszerképzet oly módon nyilvánult, hogy ha kalapját a túvel megerősítette, azonnal az jutott eszébe, hogy fejét megsértette s a sérülés helyén át szervezetét inficiálta. E miatt orvostól orvoshoz járt s mindegyik által többször egymásután megvizsgáltatta fejét.

A kényszerképzet keletkezhet egyes tárgyak megpillantásakor is. Így a kés láttára azon gondolat ébredhet, hogy valakit meg kell ölni, az ollóval a szemet kiszúrni. Egy degenerált fiú valamikor nevetséges dolgot hallván, felkaczagott s ezen időtől fogva még az iskolában is a tanítás közben olykor minden ok nélkül hangosan nevetni kezdett s aztán elhallgatott s komolyan figyelt vagy olvasott tovább. Érdekes eseteket említ Magnan, a francia elmeorvos. Egy betege, daczára a kifejtett ellenállásnak, kénytelen volt a közelében álló egyént megütni, a nélkül, hogy erre bármi oka is lett volna. Egy másik időszakonként minden előzmény nélkül hirtelen felkapott valami tárgyat s a földre a körülötte levők felé dobta. Megesett vele, hogy egy

alkalommal az utcán egy előtte ismeretlen tisztességes asszonyt a kezében levő borosüveggel megdobott. Ezután pedig térdre borulva, sírva kért bocsánatot. Egy más alkalommal a karján tartott kis gyermeket vágta a földhöz. Szintén Magnan említi, hogy egy dajka úrnője lábai elé vetette magát s könyörgött, hogy ne hagyják egyedül a kis gyermekkel, mert valami benső ösztön arra sarkalja, hogy ölje meg. Magam is észleltem esetet, a hol egy munkásember napokon át küzdött ama kényszerítő gondolat ellen, hogy családjá tagjait, kikkel a legjobb viszonyban élt, megölje. A legnagyobb kínokat állottá ki a küzdelem alatt, míg végre ereje megtört s a család öt tagját fejszével kivégezte.

A degeneráltakat jellemzi — mint már említettük is — az egyes értelmi és morális képességek között levő disharmonia s az egyensúlybeli ingadozás. Magnan ezekről azt mondja, hogy lehet valaki közülök tudós, politikus, kiváló hivatalnok, nagy művész, matematikus, ügyes államférfi, mégis morális szempontból nagy fogyatéket, csodálatos excentrikus hajlamokat, az életmódban meglepő szabálytalanságokat árulhat el. Máskor meg a példás erkölcsösség, természetes hajlamok és érzelmek mellett szembetűnő intellectualis gyarlóság, emlékezetbeli gyöngülés, a tudományok, a művészetek iránt a fogékonyság teljes hiánya mutatkozhat. Az előbbiek a magasabb szellemi fokon álló degeneráltak. A degeneratio nyilvánulhat még idegesség, a csökkent elmebeli képességek, a szellemi fejletlenség alakjában is. Ezek közül kerülhetnek ki az exaltált antisocialis hajlamú egyének, a büntetettek bizonyos száma. Sőt egyes esetekben a degeneratív alapon fejlődik ki az elmebetegség is.

A degeneráltak a felsoroltak alapján, mint gyengébb ellenállású idegrendszerrel bíró, impressionabilis, befolyásolható egyének inkább vannak kitéve a fizikai és szellemi káros befolyások hatásának, könnyebben érvényesül náluk az u. n. psychikus infectio, könnyebben talál náluk visszhangra olyan áramlat, a mely a nyugodt, kellő gátlással rendelkező egyént megingatni nem képes. Lobbanékonyáguknál, excentrikus hajlamoknál fogva jobban megragadja figyelmüket minden szokatlan, új, talán veszélyes, avagy még idő előtti, sokszor valamely megtévedt elme által világgá bocsátott idea. Sokszor az intentio lényegét meg sem értve, a társadalmi, a jogrend teljes felforgatására való törekvéssel lépnek a cselekvés terére.

Hogy a psychikus infectio fogékony talajban mennyire érzékeny, bizonyítja az Oroszországban Kiew vidékén 1891.

és 1892-ben kifejlődött psychikus epidémia, melyet *maljovannysmusnak* neveztek el. Megindítója Maljovanny Kondrát 40 éves orosz polgár volt, a kiról kisült, hogy elmebetegségben szenvedett. Öröklés által terhelt, alkoholista és degenerált egyén volt, a ki később teljesen felhagyott az ivással. Egy ideig a stundisták felekezetének vallásos összejöveleleit látogatta. Később különösen a szagló körre vonatkozó hallucinációk lepték meg. Kellemes, a földön fel nem található illatot érzett, a melyet a Szent Lélek illatának tartott. Közérzeti csalódásai azon téves eszmét keltették benne, hogy teste könnyűvé válik s képes a levegőben járni. Majd azt állította, hogy benne van a Szent Lélek, ő a Jézus Krisztus, a világ megváltója, a bibliában rá vonatkozó jóslások vannak. Sok követője lett a vidéki köznép között, a kik aztán birtokukat eladták, nem dolgoztak, folyton ünnepi ruhában jártak, édességeket ettek, s ilyenekkel ajándékozták meg a szegényeket. Maljovannyt a világ megváltójának tartották s meg voltak róla győződve, hogy az más rendet hoz be, senki sem fog meghalni, senkinek sem kell dolgoznia s a jövőre gondolnia, mert az Isten mindenkinek gondját viseli. A követők közül soknál ugyan olyan szaglási hallucinációk mutatkoztak, mint Maljovannynál, az érzett szagot isteninek, éginek mondták. Egyesek az Isten *szavat*, a Szent Lélek sutto-gását hallották, látták az eget megnyílni s érezték, hogy fel-emelkednek a levegőben. Vallásos szertartásaik alkalmával egész hysterias rohamok leptek meg egyeseket s Maljovanny gyakran esett extasisba. Egyre zajosabbak lettek ilyenkor, exaltált állapotban kiáltoztak, ugráltak, a földre vetették magukat, mellüket verték. Végre magokviselete a hatóság figyelmét is felhívta, a midőn kiderült a mozgalom pathologicus rugója s Maljovannyt elmeógyógyító intézetbe vitték, a mire aztán az egész szellemi járvány megszűnt.

A fokozódott suggestibilitásban gyökerező szellemi infectio jelei ismerhetők fel a társadalmi rendet felforgatni törekvő anarchismusban is, a melynek követői közül egyesek, kik erőszakos cselekedetük révén a közelebbi szakszerű megvizsgálás körébe jutottak, degenerált, részben elmebeteg, részben epilepsiás és hysterias egyéneknek, mások pedig szokványos, veleszületett gonosztevőknek bizonyultak be. Ez utóbbiak — mint kiderült — anarchistává válásuk előtt a büntetendő cselekmények egész sorát követték el. Habár nem tagadható, hogy az anarchisták tételei között van néhány helyt álló is : az alapelv, a cél el-

érésére választott eszközök erőszakos, brutális, minden morális érzést nélkülöző bélyege a rendellenes egyén gondolkozását, degenerációját demonstrálja.

... És itt pillanatra fellebbentem a fátyolt a közel múlt nagy eseményéről. Vájjon lehetett-e a rokonszenv, a ragaszkodás, a szeretet megnyilvánulása nélkül kísérni a koronás fő, a mi nagy asszonyunk lépteit, a kinek élete a jótékonyság szakadatlan láncolata volt, a ki mély kedélyének, emelkedett gondolkodásának bőséges kincseit árasztotta mindenfelé, a ki annyi könyvet fel tudott szárítani, annyi bánatot eloszlatni, csak azt a sebet nem hegeszthette be teljesen, a melyet a sorscsapás szívében ejtett? És midőn ez a magas szárnyalású lélek a nagy természetet keresi fel, hogy ott leljen enyhülést fájdalmára, arra a hosszantartó fájdalomra, a mely előtt minden nemesen gondolkozó néma részvéttel, tisztelettel leborul: előáll egy bestiális alak, a gyilkos tör megvillan kezében és a fenséges alak mint megtört lilium omlik össze. Hazánk egén egy biztató, reményt keltő csillaggal kevesebb lett. De ez a csillag nem futott le nyomtalanul, utolsó útja is szíveinken vezetett át, azokon a szíveken, melyek a szépért, a magasztosért lelkesedni, hálásak tudnak lenni s híven megőrizik a nagy emlékeket. A fájdalmas érzésben, mely az egész világot megrendítette, csak a gyilkos és elvtársai nem osztoztak. Luccheni büszkén hangsúlyozta, hogy tettét újra képes lenne elkövetni s a gyászt jelző harangok zúgása — mint maga mondta — örömet okozott neki. Nem találjuk-e tehát nála is meg a pervers, visszás érzést, a miről — mint degenerációs tünetről — előbb szóltunk? Luccheni előéletéből is sok rendellenes vonás emelhető ki. A gondolkodás és cselekvések fegyelmetlensége, az állhatatlanság, a kóborlási vágy, a nyugodt, megállapodott életmód folytatására való képtelenség. Sok mindent megpróbált, de nem volt kitartó, helyét önként változtatta avagy megbízhatatlansága miatt elbocsátották, mint katona-szökevényt köröztették, több helyről eltolonczolták. Végre characterének megfelelő talajt talált az anarchisták szövetségében. Az impulsiv befolyást ő is, mint több más elvtársa, jól jellemzi ama nyilatkozatával: »Anarchista voltam, a nélkül, hogy tudtam volna«. Ez egyúttal kifejezi a veleszületett antisocialis hajlamot is. Nála is, mint a többi anarchistánál feltalálható a szónoklási vágy, a martyrságra való törekvés, a megtévelyedett önérzet, meggyőződés büszke hangoztatása, a veszélyes tervekkel, a véghez vitt erőszakos cselekedettel való kérkedés, az öntetszelgés, a fanatizmus, a corre-

lativ és autosuggestio által mesterségesen kifejlesztett hidegvérűség és halálmegvetés. Ez utóbbit bizonyítja Caserio, Carnot gyilkosának esete is, a ki a kivégzés előtti órákban elvesztette nyugalma, halványan, ingadozó léptekkel, sírva közeledett a vesztőhelyre, de az utolsó pillanatban mégis éltette az anarchiát.

Luccheni lelki világára élénken fényt vetnek következő szavai: »Én is jó ember vagyok és ha pénzem volt, megosztottam a nálamnál szegényebbekkel. Mindenemet odaadtam. Anarchista vagyok és mint ilyen gyűlölöm a bourgeois-társadalmat. Ideálom volt, hogy a szívtelen emberiséget felrázzam egyik kiváló alakjának megölése által. Elértem ezt az ideált és nem érzek semmiféle megbánást vagy lelkiismereti furdalást. Én egy eszmének éltem és minden közömbös nekem, a mi ez eszme szolgálatán kívül esik. Nem vagyok gyáva, nem félek a haláltól. Teljesen közönyös előttem, hogy anarchistának, gazembernek vagy gyávának mondanak-e. Én meg vagyok magammal elégedve és ez nekem elég.«

Ha az anarchisták leveleit, cikkeit, világga bocsátott nagyhangú nyilatkozatát figyelemmel végigolvassuk, nemcsak a tartalom, de a használt hang modora, a kifejezések is, a gondolatmehet annyira hasonló, mintha egy és ugyanazon forrásnak különféle időben és alakban való megnyilvánulását látnók. A psychikus infectió, a suggestiv befolyás hatását kétségtelenül bizonyítják, a mely — mint már említettük — a degenerált, csekélyebb ellentállású idegrendszer talaján könnyebben érvényesül. De főleg a correlativ és autosuggestio befolyását igazolják az egyes kivégzett anarchisták mellett rendezett tünetések is.

Luccheninél a szervezeti degeneratív jelek is feltalálhatók, a koponya, az arc egyes rendellenességeiben. Ezek — mint Lombroso részletesen ismerteti — még jobban ki vannak fejezve Ravacholnál, a híres dynamit robbantó anarchistánál, a ki a büntetendő cselekmények egész sorát követte el s a kit 1892-ben Parisban lefejeztek.

A psychikus infectiónak, a fokozott suggestibilitásnak világos jeleit látjuk a keresztes háborúk gyermekekből álló expedíciójában is, valamint a XV., XVI. és XVII. században kitört »Vittáncz-epidemiában, a tarantismusban, továbbá a fanatisált tömegek rémes tetteiben, melyeknek oly ijesztő példáit nyújtotta a francia forradalom. Ilyen alapon szaporodnak fel néha időszakonként az öngyilkosságok is. Egy-egy sensatiós öngyilkosság, bűneset részletes publikálása a degenerált, idegesen gyen-

gült egyének fokozottabb suggestibilitása révén hasonló esetek utánzását vonhatja és szokta is vonni maga után.

A suggestió befolyás azonban physiologikus körülmények között is egyik fontos közvetítési módja szellemi, morális, aesthetikai fejlődésünknek. A társadalmi milieu, a melyben mozgunk, ily módon érvényesíti hatását reánk, öntudatlanul is befolyásolva, átalakítva gondolkodásunkat, világnézetünket. A társadalmi élet lüktető erejének kifejezője, a sajtó csaknem naponta tapasztalhatja, mily elementáris erővel suggerálhatja a közönség nagy tömegét s egy-egy világgá bocsátott eszme, jelszó mily gyorsan válhat közvéleménynyé, mennyire felkorbácsolhatja a kedélyeket, mint emel, gyűjt, lelkesít vagy gyászba boríthat egy egész nemzetet. A suggestiv befolyás mértéke függ a suggerálandó és a suggeráló egyéni sajátosságaitól és a külső körülményektől. A művészien megalkotott és berendezett templomokban a mystikus félhomály, az orgona hangja, a tömjén illata mellett — a több érzéki szervre egyidejűleg ható inger befolyása alatt — a különben is fogékonyabb kedélyt önkéntelenül is az áhítat szállja meg.

A század lázas, terhes munkája, hatalmas izgalmi által megviselt ideges szervezet ingerlékenysége, impressionabilitása, suggestibilitása fokozódott s a kifinomult, érzékenyebb idegrendszerrel a különféle befolyás élénkebb hullámokat ver fel. Mindenütt a lázas sietség, mohóság, a testi és szellemi munkának a végtelenségig való kieroszakolása, az élvezetekben való mértéktelenség, az élénken változó kedélyi mozgalmak, az érzeteknek, a hangulatoknak az extrémek közt való ingadozása, a gyorsan keletkező s gyakran csak ephemer életű sympathia vagy antipathia, a szenvedélyeknek, indulatoknak a helyes megfontolás erejét megtörő túlsúlya, a leszállított, tompult erkölcsi felfogás, mely bizonyos, nemcsak ethikailag, de büntetőjogilag is elítélendő cselekedetekkel szemben enyhe mértéket alkalmaz — mindmegannyi jele a századvégi degenerálódásnak.

A fokozott ingerlékenység mellett ellentétes vonásként domborodik ki az egyes megszokott ingerekkel szemben tanúsított tompultság s ebből kifolyólag a szokatlan, izgató mozzanatok után való vágyakozás. Épen ezért az író, a művész is az ideges század forrongó lelkébe mártja tollát, ecsetét, hogy azzal írja, fesse meg az idegrázó képeket. Az ilyennemű törekvés azonban gyakran a mellett, hogy a lélektani képtelenségek egész sorát teremti meg, a jó ízlés, az aesthetikai és morális érzés rovására, esik. A vers-, színmű- és regényíró, a festő már is pathologikus

alakjaival éri el a legnagyobb sikert. Ibsen nemcsak az öröklés tanának adott kifejezést egyik színművében (*Nora*), de a *Kísértetekben* az agylágyulás fokozatosan kibontakozó képének festésével keltett kiváló hatást. Echegaray az »*Őrült vagy szent?*« című drámájában az indokolatlan altruizmus képtelenségig való fokozásával teremti meg az izgató jelenetek egész sorát. Zola és követői mindazt, a mit az élet fény- és árnyoldala az ép és kóros viszonyok között produkál, szerepeltetik nagy hatást elért regényeikben. Mennyiben jogosult az irodalomban, a művészetben az ideálisáló irány fokozatos elhagyása és az élet szennyének a maga meztelenségében való feltárása, a túlzott naturalistikus törekvés, annak megítélése nem az én feladatom. Annyi azonban mondható, hogy a szépirodalom és művészet egy bizonyos felszínre vergődött iránya az ízlés elfajulásának tünete. De a századvégi degeneráció jeleivel lépten-nyomon találkozhatni a magán- és közéletben, a politikában, a parlamenti életben is. Láthatjuk, hogy az ideges túlérzékenység a mint egyfelől az érzés legfinomabb árnyalatát is élénken, megrázóan ecsetelni, kifejezésre juttatni képes, pillanatok behatása alatt villámgyorsan verheti fel a kedélyi élet excessiv hullámain, sokszor áldatlan, vészhozó viharokat keltve, háttérbe szorítva a higgadt megfontolást, a nemes, lovagias, szigorú ethikai felfogást.

A századvégi degeneráció sötét színének megismerése talán alkalmas a jövőbe vétett bizalmat megingatni, komor gondolatokat ébreszteni. De ne feledjük el azt, hogy a természet képes regenerálni s ebbéli törekvéseiben támogathatjuk. Egy-egy felmerülő egészséges áramlat már is sejteti a jobb jövőt.

Dr. Moravcsik Ernő Emil,
egyetemi tanár.

AZ AMERIKAI CSÓKJÁRVÁNY.¹⁾

I. Az angolszászok tartózkodó volta.

Ismeretes, hogy mikor Hobson tengerészhadnagy, — a ki a Merrimac-ot Santiago kikötőjében élete veszélyeztetésével elsüllyesztette abból a célból, hogy a spanyolokat saját kikötőjükbe elzárhassa — a háború végével az egyik College-ben tartott felolvasásán elbeszélte hősi vállalkozását, akadt egy hölgy hallgatói között, a ki annak a határozott kívánságának adott kifejezést, hogy a hőst meg akarja csókolni s ezt a példát az összes többi jelenlevő hölgyek követték. Hobson azután körutat tett az Egyesült Államok összes főbb városaiban s e közben 10.000 hölgy csókjában részesült.

A ki tudja, hogy az angolszász faj még lelkesültségében is mily tartózkodó s hogy mily szemérmes az angolszász nő, aki tudja, mily gyakorlatiasak és keményfejűek (hartheaded) az amerikaiak, az előtt oly különösnek kell e tüneménynek látszani, a mely érdemes arra, hogy okait a lélekbúvár vizsgálja meg. Valóban az angolszász törzsnél a férfinak férfi adta csók teljesen idegenszerű jelenség, úgy, hogy e szívós faj körében még a legnagyobb fokú lelkesedést is korlátozza ennek a tilalomnak nagy ereje.

Bámulattal nézzük emlékeink közt, hogy mikor annyi éven át tartó kutatás után Stanley és Livingstone találkoztak a sötét Afrikának legfélreesőbb részén, megszorították egymás kezét, mint két gentleman, a kik összeakadtak pár napi távollét után London valamelyik közterén.

Nansen is, (hiszen a norvég erély olyan mint az angolszász), Nansen is, mikor megmentője az északi sark közelében ráakad s elhárítja róla a legsúlyosabb veszedelmeket, a mik csak embert érhetnek, nem borul a nyakába, nem csókolja össze, csak kezet nyújt neki.

Ebből a szempontból nehéz is lenne azt az örült lelkesedést megmagyarázni, a mely tízezer csókból áll.

II. A csók anyai eredete.

Mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy ezeket a csókokat asszonyok és nem férfiak osztogatták és hogy az angol-szász nő, bármennyire fölötte áll is Európa fehér népének, mégis könnyebben befolyásolható és izgékonyabb mint a férfi és végűi, hogy a csók eredetileg a nő anyai ténye lévén, a nő inkább hajlandó arra, mint a férfi. »*A gonosztevő asszony*« című munkámban kimutattam, hogy a csók egy nagyon későn jelentkező mozdulat a polgáriasult világban, úgy hogy a rézbőrűeknél és a szerencseneknél nemcsak hogy nem ismeretes s hogy ott az orral való érintés helyettesíti, hanem hogy még nálunk is — Homeros idejében — pusztán anyai jelentősége volt. Így Homerosban csak a szülők csókjáról van szó, a mit a gyermeknek adtak és a könyörgők csókjáról. A homerosi költészetben a szerelmi jelenetekben nincs a csóknak szerepe, Venus és Mars, Odysseus és Kirke, Paris és Helena közt (Ilias III.), még Hera és Zeus közt sem, a kik pedig úgy vannak festve (XIV. ének), mint akiket legyőz a szerelem. Hektor Andromachost nem csókkal vigasztalja, csak kezével czirógatja* A régi Egyiptomban is a csók meghatározásai az ölelésre céloznak, de nem a szájjal való csókra. A régi szanszkrit költeményekben a csók anyai, majd gyermeki csók; jóllehet a kevésbé régi könyvek már tizennyolczféle szerelmi csókot különböztetnek meg.

Mikor a Ramayana-ban Caligu felesége siratja férje halálát, megemlékezik kezéről, a mely czirógatta, de ajkairól nem; Bali a fiát csókolja és valamivel alább : »Az anya nyelvével nyalógatta fiának orczáit, mikor ez sírt; mint egy jámbor tehén, a melytől magzatát elveszik; az atya pedig ezalatt simogatta fiát.« (I. kötet, 393. 1.)

Azt hiszem, hogy a csók, a mely mint a szerelem jelképe és hírnöke a kevésbé civilisált népeknél és a legrégibb népeknél is ismeretlen, a szájból-etetésnek teljesen anyai tényéből származott, a mely mindennapi dolog a madaragnál és igen gyakori a vad törzseknél. A Tüzföld lakóinál, — a kik semmiféle merítő edényt nem használnak, úgy hogy szomjukat a forrásból nádszáron szívott vízzel oltják, — a gyermek szomjan halna, ha az anya úgy nem segítene, hogy száját vízzel teli szívja s azt a gyermek szájába eregeti. (Revue Scientifique 1893.) Azt hiszem, hogy

ebből a tényből keletkezett az első csók, a mely e szerint előbb volt anyai, mintsem szerelmi jellegű. Ezt még az is bizonyítja, hogy a gyermekek csak későn tanulnak meg csókot adni, és azt csak ismételt tanításra s akkor teszik meg, ha már hat hónaposak elmúltak. A szerelmi érzelemnek kiterjeszkedésével aztán, a mely kezdetleg igen anyagias és korlátolt volt, a csók is, mint az ajkak és a kebel, anyai jellegűből szerelmivé vált, de még így is inkább a nő, mintsem a férfi sajátja maradt, a melyben az anya egyesül a hitvessel, úgy hogy mikor legnagyobb fokú szerelmét és csodálatát akarja kifejezni a férje előtt, legkönnyebben a csókkal teszi ezt; a miből meg lehet érteni, hogy az angolszász törzsben a férfinek férfi adta csók a legritkább dolog s szinte eseményszámba megy.

III. A tömeg suggerál.

Azonban a Hobsonnak adott tízezer csók esetében, — a melynek illetlenségét csak emeli a nyilvánosság, — befolyással bír mindenekelőtt az a körülmény, hogy Hobson egy tömeg (jóllehet igen választékos tömeg) előtt állt.

1890 óta kimutattam »*A gonosztevő férfi*« című munkámban (II. kötet) és ezt kiegészítik Sighele, Ferri, Tarde és LeBon, hogy a tömegnek egészen más és sokkal rosszabb lelkülete van, mint azoknak, a kikből a tömeg áll; hogy a tömeg egészének a jellegét nem határozzák meg az alkotó egységek; úgy hogy a tömegben, — még ha választékos is, mint pl. akadémiai, assembléék, — bármily tisztességesek is az egyének, az eredő mégis rosszabb az egyes elemeknél és a választás mindig a rosszabbakat éri.

Úgy áll a dolog, a mint Galilei mondta, hogy az együttlevő emberek nem olyanok, mint a kocsiba fogott lovak, hanem mint a szabadon eresztett lovak, úgy hogy egyik a másikat rontja meg; s a mi esetünkben is áll, hogy az érzelmenyilvánulások ereje azoknak a személyeknek számával együtt gyarapszik, a kik ugyanazon helyen és ugyanazon időben benne részt vesznek; úgy hogy a bátorságé s kegyetlenség mintájára a bámulat is megsokszorozódik, külön járványnyá válik s a szám arányában valóságos lelki erjedésbe csap át, a melyben az összes atavistikus szenvedélyek erjedő gombái, a melyeket ezideig elfojtott vagy visszatartott a nevelés, a mélyből egyszerre a felszínre törnek; így van ez még inkább az állatoknál, pl. a hangyáknál, — a miről meggyőző Forelnek igen szép kísérlete — hogy veszekedő kedvük,

a mely, ha a hangyák együtt vannak, dühös összetűzések okává válik, teljesen megszűnik, ha elkülönítjük őket vagy ha csak hetes, nyolczas kis csoportokban vannak együtt.

A tömeg olyan talaj, a melyben jobban tenyészik a rossznak, mint a jónak mikrobája, mert az egyesek jótulajdonságai eliminálódnak szemben csak egy beteges elemnek a jelenlétével is.

Az erjedés leginkább abból a nagyobb mérvű suggestióból támad, a melyet az a kevés gonosz ember, a ki a tömegben van, erre gyakorol, mert az ilyen emberek aktívabb temperamentumoknál fogva sokkal könnyebben rántják magukkal az inkább passzív tisztességes embereket. Taine is beszél arról, hogy egy békés természetű szakács ily suggestio befolyása alatt 1789-ben De Launay-t megölte s fejét botra szúrta, egy derék katona pedig kiszakította Labon melléből a szívet s úgy szopogatta abból a vért. (Foule Criminelle. 1893.)

És az ilyesmi még könnyebben megesik, ha nőkből álló tömegről van szó, mert a nők közt gyakori a hysteria s az ilyenek könnyebben gyakorolják a suggestiót s könnyebben engednek annak, mint a többi lények, hiszen a nélkül s, hogy hysteriások volnának, könnyebben befolyásolhatók, mint a férfiak és inkább hajlandók kihágásokra, mint ezek.

Szomorú időkben, söpredék nép között, oly tömegben, a hol a gonosztevők vannak többségben, az eredő — még csak egy minimális, alkalmi ok mellett is — véres és erőszakos bűncselekvények felé hajlott volna. Egy igen művelt fajnál azonban, egy oly tömegben, a melyben csupa lady-k vannak és egy teljesen igazolható okból eredő lelkesültség hatása alatt az eredmény nem fajult bűncselekedetté, hanem csak a társadalmi illemszabályokat törte át s eltüntette azt a rendkívül határozott angolszász szeméremérzetet, a mely a tiltott csókra a legszigorúbb megtorlást szabja. És befolyással volt talán a különös, imperialistikus, katonai rajongás is, a melyet az Egyesült Államokban a spanyol gyalázatosságok keltettek fel s a mely avval a képtelen és oktalan eredménnyel végződött, hogy a Filippinákat meghódították, a mi olyannyira ellenkezik az északamerikai szellemmel és hagyománnyal.

V. A csók, mint a tisztelet jele.

Azonban az amerikai hölgyek cselekedete sokat veszít illetlenségéből, ha meggondoljuk, hogy a mint némely emberi moz-

dulatnak (mosoly, a mely vidámságot, gúnyt, barátságot; kéz-összeverés, a mely tetszést és kétségbeesést jelenthet), úgy a csóknak is más jelentősége lehet, mint szerelem. Martin A. monda, »A csók a szerelemnek, tiszteletnek, barátságnak és hálnak, békének és kegyeletnek bizonyosága s valamiben hasonló az eskü természetéhez.«

Látható ebből, hogy az anyai és szerelmi jelentőségén kívül a csók a tisztelet és imádat jele és tegyük hozzá, a testvériesség jele. Szent Pál azt ajánlja híveinek, hogy csókolják meg egymást a testvériesség jeléül: »Üdvözljétek egymást a szent csókkal !« (Korinthusiakhoz írt levele), és a régi rómaiaknál is üdvözlő jele volt a csók. Sokkal általánosabb azonban a csóknak tiszteletadó jelentése.

A perzsák (írja Xenophon), megcsókolták mindenkit a kit tiszteletben tartottak. (Kyropaidia.) A szírok, főnicziaiak csókokat hánytak az istenek képmásai, a nap és a hold felé ; Jób is a nap felé tartja a kezét, azután megcsókolja; Sámuel, fölkenvén Sault, csókkal tiszteli meg. Lucianus írja: »A gazdagok áldozatot hoznak az isteneknek, a szegények csak csókkal tisztelik meg.« Ezért csókolták meg a fejedelmeket is tiszteletképen.

A keresztyéneknél vagy jobban mondva a katolikusoknál, a csók nemcsak a testvériesség jele, hanem az imádaté is; így csókolták az ereklyéket, a szentképeket; Rómában a Scala Santa di San Giovanni-n a zarándokok megcsókolják Jézusnak az egyes lépcsőkön elhintett, s illőkép üveglemezekkel letakart vérét.

A nő pedig annál is inkább csókkal fejezi ki csodálatát, mert gyengébb és könnyebben izgatható létére, szenvedélyének viharosabb nyilvánulásai mellett a csókban legkönnyebben talál kielégülést, míg a bámuló férfi tapsol vagy felkiált.

Skótszági Margit, XI. Lajos leánya¹⁾, mikor egy teremben elszunyadva találta Alain Chartiert, a legékesebben szóló francia hitszónokot,²⁾ ajkon csókolta: »Nem az embert csókolom meg, hanem azt az ajkat, a melyről annyi szép beszéd hangzott el.« Mikor Garibaldi a szicíliai győzelmek után beutazta Olaszországot, az asszonyok majdnem letipratták magukat a lovakkal csak hogy megcsókolhassák és végül megelégedtek avval, hogy ruháját ajkaikkal érinthették. Sőt még Don Boscot, ezt a korunkbeli félszentet is arra kérték az olasz parasztasszonyok, legyen kegyes megengedni nekik, hogy ruháját és kendőit megcsókolhassák.

¹⁾ Tévedés ! XI. Lajosnak első felesége, I. Jakab leánya.

²⁾ Alain Chartier költő volt.

Én magam is hallottam egy évvel ezelőtt, mikor Zolának »J'accuse...« kezdetű híres levele megjelent, hogy egy nagyszámú társaságban egy fiatal és gyönyörű szép olasz nő így kiáltott fel csodálattól és lelkesültségtől remegve: »Szeretném megcsókolni, ha itt volna!« és nem is kételkedem, hogy ezt megtette volna s hogy példája követésre talál mindazok közt a nemes hölgyek közt, a kik körüle álltak.

VI. Hobson méltó erre a rajongásra.

Mivel kevés ember érdemelte jobban a csodálatot és a rajongást, mint Hobson; mivel az a hősi tett, hogy magát a Merrimac-kal Santiago kikötője elé vetette, a kornak legszebb cselekedetei közül való és annak elbeszélése csak nagyíthatta a polgártársainak lelkesedését, a kik úgy érezték ez alatt magukat, mintha csak ott lettek volna a helyszínén, ez a csókban nyilvánuló visszahatás is jóval kevésbbé látszik kórosnak.

Ugyanaz a prózaiság, a mely úgy belevette magát a mi korunkba s a mely még nagyobb Amerikában, mint nálunk, még fogékonyabbá tette a bámulatot és rajongást evvel a kivételes viselkedéssel szemben.

Óh, bárcsak igaz lenne, — annak a nagy köztársaságnak a szerencséjére, a melyre néz az egész világ szabadelvű embe-
reinek a szeme — hogy ezzel a cselekedettel véget ért a győzelem után a yankeek katonai rajongása, és miután felszabadítottak egy népet a gyalázatos idegen elnyomatástól, fegyverrel kezükben nem készülődnek arra, hogy rabszolgává tegyenek egy másikat.

Lombroso Cesare.

EGY SOCIALDEMOKRATA ERETNEK KUDARCZA.

Bernsteinről van szó.

A Bernstein név, a melyet azok, a kik a socialdemokrata irodalmat figyelemmel nem kísérték, vajmi kevéssé ismertek, az utóbbi időben egyszerre csak oly port vert fel s a cikkek, tiltakozások és czáfolatok olyan áradatát zúdította a világra, hogy előtérbe nyomult az a kérdés: ki ez az ember s mit tett, hogy még a napilapok is vezércikkeiben foglalkoznak vele?

Bernstein Ede socialdemokrata író, aki a Németországban megjelenő »Sozialdemokrat« című újságnak szerkesztése körül elévülhetetlen érdemeket szerzett magának a socialdemokrata pártban s a ki, miután számos cikket írt különböző lapokba, a melyekben megbolygatta a pártnak tudományos igazolására szolgáló Marx-féle tanok helyességét, végül egy könyvbe¹⁾ foglalta össze kételyeit.

Ez a könyv, mint tudományos munka, nem valami nagy értékű; pongyola szerkezetétől és ide-oda polemizáló modorától alig lehet meglátni a benne lerakott eszmék gerinczét; szerzője maga is bevallja, hogy csak hevenyészve, pár hét alatt készítette; s így nagyon kevéssé is felel meg annak a czélnek, a mit vele Bernstein elérni akart, hogy szabatosan összefoglalja mindazokat az aggályokat, a melyek benne a Marx-féle teoriákkal szemben támadtak. Mindazonáltal sok megszívlelendő dologra mutat rá s igyekszik felvilágosítani azokat, a kik Marx teoriáit úgyszólván vakon követik; nagy statisztikai apparátussal működik s a tények halmazát hordja össze bizonyítékkal. E tények és statisztikai adatok szinte leverők az első olvasásra s csak szorgos vizsgálat után vesszük észre, hogy a könyv főbb tételei közül bizony sok bizonyítás nélkül maradt.

Nem szándékozunk azonban itt kimerítően elemezni ennek a könyvnek hibáit, mert ez egészen más irányba vinne, mint

¹⁾ *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie.* Stuttgart 1899. — Dietz J. H. W. utódainak kiadása. — 188 l.

a melyet kiszabtunk magunk elé. Csak röviden ismertetjük tehát az egész mű eszmemenetét, hogy azután ennek a könyvnek hatásában nyilvánuló mély tanulságokat vizsgálhassuk.

Bernstein a Marx-féle és később Engels által kibővített tudományos socialismus alapvető tanait, nevezetesen a történelmi szükségesség, az osztály harcok, az értékföllet (Mehrerth) és a polgári társadalom termelési módjában megnyilatkozó fejlődési elv tanát elemzi munkája első részében s igyekszik kimutatni, hogy Marx ezekkel a tanokkal a hegeli dialektika hurkaiba került. A tudományos teoriához szükséges abstractiók Marxot szerinte odajuttatták, hogy a tényekről addig-addig hámozgatta le a való elemet, hogy végre hústalan és vértelen fogalomvázakat kapott s ezekkel operálva bizonyította be azt a gondolatot, azt a tételt, a mely már előzetesen szeme előtt lebegett s a mely azután a socialdemokraták végső céljává lett, hogy t. i. a mai termelési módnak szükségszerűleg oda kell juttatni az államot és társadalmat, hogy a termelési eszközöket kisajátítsa, a mi azonban csak forradalom útján történhetik meg. A munkásosztálynak előbb kezébe kell forradalmi úton keríteni az állami hatalmat, hogy ezt a célt megvalósíthassa. Bernstein igyekszik kimutatni, hogy ez a fejlődési sorrend nem szükségképi, párhuzamosan is haladhat e két célra törés egymással; statisztikai adatokat hoz fel annak a bizonyítására, hogy a munkás-osztály, illetve a bérrendszertől függő osztály (Proletariat) helyzete lényegesen javul, a jövedelem nagyobbodik s oly gazdasági krízis, — valami előreláthatatlan külső októl eltekintve, — nem várható, amely alkalmat adna arra, hogy a munkásosztály egyszerre felszabaduljon s a termelési eszközök kisajátítását megvalósíthassa. Munkája második részében a socialismus gazdasági és politikai előfeltételeivel foglalkozik s arra az eredményre jut, hogy a munkásosztály még nem képes arra, hogy az állami hatalmat átvegye, erősödni, organizálódnia kell; ebből a szempontból helyesnek tartja a szövetkezeti elv minél tágabb körben való keresztülvitelét; megjelöli a socialismus legközelebbi feladatait s azzal végzi be munkáját, hogy nem kell végcélként kitűzni a socialismusnak, mert ezzel az utópiák terére lépünk s a későbbi fejlődésnek magunk vetünk gátat. Elég ha folytonos fejlődés van. »Was man gemeinhin Endziel des Sozialismus nennt, ist mir nichts, die Bewegung Alles.« Követeli a socialismus kritikáját.

Ez Bernstein könyvének rövid foglalata.

Ezek miatt az elvek miatt aztán megtámadták őt minden-

felől, egyes gondolatait félremagyarázták, kikiáltották rá, hogy ott-hagyta a socialdemokrata párt zászlaját, hogy átvedlett socialdemokratából polgári nemzetgazdává; érthetetlennek mondták eljárását; elkeseredetten gáncsolták; bár akadtak olyanok is, a kik munkáját nagy riadással üdvözölték, mert szükségét érezték már a kritikának, a mely kíméletlen még a párttagokkal szemben is, a mely rámutat azokra a hiányokra, a melyeknek *érzete* csak sejtelemként lappangott elméjükben.

Végtelen érdeklődéssel tekintett most már mindenki a socialdemokrata pártulás felé, a mely hivatva leend Bernstein munkájával szemben valamilyen álláspontra helyezkedni és ez az érdeklődés legnagyobb mértékben igazolható is volt. Mert nemcsak a socialdemokrata párt és ellenségeinek szempontjából, hanem pusztán sociológiai szempontból is igen fontosnak látszott, hogy mit mond a socialdemokraták összessége, hivatalos fóruma erre a könyvre, a mely első pillanatra a párt alapelvei legélesebb megtámadásának tűnt fel. Érdemes volt figyelemmel kísérni, hogyan viselkedik egy párt olyan esetben, ha a létének igazolására szolgáló alapelveket tudományosan megczáfolják, mert ez a viselkedés mély sociológiai tanulságokat ígért. Különben is a legérdekesebb *tárgya* a társadalmi fejlődés törvényeit kutató vizsgálatnak ez a párt, mert egészen közelről láthatjuk egyes mozdulatait s úgyszólván az ütőerére tehetjük a kezünket a jövő fejlődő, uralomra törekvő társadalmának. A socialdemokrata párt gyűléseinek jegyzőkönyveiben tíz évre visszamenőleg fel van jegyezve minden szó, a mely a program érdekében elhangzott, minden cselekedet, a mely a programot megvalósítani törekedett s ha ezt a végtelenül becses gyűjteményt olvassuk s elfogulatlanul vizsgáljuk úgy a szavakat, mint a cselekedeteket, kicsiben megláthatjuk benne minden új társadalmi rend fejlődésének symptomáit s tiszta képet nyerhetünk nemcsak a pártszellemről és az uralomra törekvő társadalmak lelkiületéről, öntudataról, hanem egyszersmind megérthetjük a pártjelszavak törvényét is.

Ebből a szempontból talán még egyik gyűlés sem volt oly érdekes, mint az, a melyet a socialdemokrata párt Hannoverben tartott ez év október havában.

A hannoveri pártgyűlésre Bernstein könyve ellen irányuló tendenciával számos határozati javaslat érkezett. Ezek többkevesebb élességgel kelnek ki a Bernstein-féle irány ellen s nagyobbára azt követelik, hogy mondja ki a pártgyűlés nincs

ok, a miért az eddigi alapfelfogást meg kellene változtatni; a socialdemokratiának ragaszkodni kell a párt forradalmi jellegéhez; célként kell mindig szem előtt tartani a termelési eszközöknek forradalmi úton leendő kisajátítását; megbélyegzendő minden oly gyáva taktika, a mely ettől eltér. E tekintetben még legszelídebb az elberfeldiek határozati javaslata, a mely érdemül tudja be Bernsteinnek, hogy könyvével alkalmat adott az alapfelfogás fölötti vitára, de még ez is követeli annak kimondását, hogy a socialdemokratiának ragaszkodni kell forradalmi pártjellegéhez.

Lehetett-e ilyen előzmények után azt várni, hogy a hannoveri pártgyűlés nyugodtan és érvekkel fog harcolni Bernstein ellen, mikor a hangulat már előre az volt, hogy Bernstein a socialdemokrata párt alapjául szolgáló tudományos elveket s az ezekből levezetett taktikát támadja meg? Lehetett-e várni, hogy egy párt, a mely így tudományos alapjában megtámadva látja magát, beismer csak bármit is a Bernstein-féle tételekből? — És ha mindezeket az előzményeket nem is láttuk volna és valaki megkérdezi tőlünk, hogy volt-e valaha valahol olyan uralomra törekvő párt, a mely agitatójának kezdetén hallgatott a mérsékeltek és kételkedők szavára, úgy bizonynyal nemmel felelünk neki, mert a pártéletnek s az uralomra törekvésnek korai szakában okvetlen szükségesek a pártjelszavak, ezek az egyszerű fogalomképek, a melyekhez a párt minden tagja saját meggyőződése, belátása, szükségletei és vágyai szerint olyan értelmet csatol, a milyet tud; a melyeket megvéd minden támadás ellen, mert ezek jelentik előtte a törekvések és célok összességét; a melyekkel szemben nem gondolkozik s nem engedi meg a kritikát. Ezeknek a pártjelszavaknak a közössége az első összetartó kapocs azon a közösen érzett szükségleten kívül a mely a párt létrejöttének alapoka, de a mely párt egyes tagjaiban nagyon különböző határozottsággal van meg; úgy hogy mentül lejjebb szállunk az intelligencia rétegeiben, annál inkább eltűnik a képesség távolabbi szükségletek megérzésére s annál kisebb lesz a vágy ilyen szükségletek kielégítésében részt venni. De az egészen közelekvő szükségletek kielégítetlensége a legalsóbb néposztályt is ép úgy nyomja, sőt még jobban, mint a felső osztályokat, csak hogy sokkal kevésbé tudja megtalálni az eszközöket arra, hogyan lehessen a bajon segíteni, sőt hajlandóvá válik a bajt inkább szükségszerűségnek fogni fel, semhogy a messzefekvő eszközök-

ben keresse a segítséget. Ebből következik, hogy a kisebb intelligenciájú tömegeket nehéz a bajnak távolabbi eszközökkel és csendes aprózó munkával való kiküszöbölésére megnyerni. De viszont áll az is, hogy csak nagy effektusoknak, nagy eredményeknek van oly izgató erejük a képzelemre, a mely lelkesültséggé és tetté válik. Hogy csak egy példát említsek, sokkal könnyebb toborozni embereket arra, hogy egy szobrot erőszakkal ledöntsenek, semmint arra, hogy az utca aszfaltján levő egyenlőtlenségeket eligazítsák s az apró lyukakat és gödröket betömjék. Egy ilyen szobor ledöntése sokkal könnyebben kapcsolható össze valamely szükséglettel, semmint az az aprózó munka, a mely nem lelkesít senkit, csak azokat, a kik annak hatásait és következményeit teljes mértékben belátják.

A különböző értelmi fokok közt tátongó mélységeket van hivatva áthidalni egy oly jelszó, egy oly kép, egy oly jelmondat, a mely könnyen megérthető, a melyhez mindenki más és más szükségletének kielégítését csatolhatja képzeletében, az alsóbb értelmi fokon állók a közvetlen szükségletekét, a magasabban állók a távolabbiakét. És ilyen jelszónak, ilyen jelmondatnak tartjuk mi azt a mondást, hogy a socialdemokrata párt forradalmi párt (revolutionäre Kampfpartei), a mely egyedül van hivatva arra, hogy a termelési eszközöket forradalmi úton kisorsozza s így a munkásosztályt felmentse a »nyomorult bérrendszer« békóiból. Csak egy *ilyen* gondolattal lehetett socialdemokrata pártot alapítani s csak egy *ilyen* gondolattal lehet azt mindaddig fentartani, a míg csak a szükségletek nagyobb részén, a melyet a mai társadalom ki nem elégíthet, segítenek. Ez a forradalom a legalsóbb intelligenciájú néptömegnek nem jelent mást, mint hogy jobban fog élni, talán többször kerül hús az *asztalára*, mint eddig; a legfelsőbb intelligenciának pedig már (a legnagyobb jóhiszeműséget feltételezzük itt!) az emberiség megváltását jelenti s egy új világ hajnalának pirkadását.

Nehogy félreértessünk, megjegyezzük, hogy jelen alkalommal nincs szándékunkban állást foglalni sem a socialdemokratia mellett, sem ellene, tisztán a pártfejlődés és a pártjelszavak törvényeit kutatjuk, a melyekre semmi befolyással nem lehet az, hogy helyes-e egy pártnak a célja vagy sem; elég pusztán annyi, hogy valamely párt létrejött s működik.

Egy ilyen alapvető pártjelszót, mint a fentebbi, megtámadni semmi párt nem engedhet, mert ezzel egyszerre elvesz a lelkesülés az erő és akarat a további együttműködésre. Vagy

hiszi-e valaki azt, hogy a Bernstein által kontemplált »folytonos mozgás«, azaz folytonos *aprózó* munka közeli kisebb célokkal ép oly vonzó erővel bír, mint az a nagy forradalmi cél, a mit Marx felállított a termelési eszközöknek nagy kisajátításában? Az ilyen jelszavak megtámadói kudarcot vallanak még akkor is, ha igazuk van, mert ennek a jelszónak lassan kell elkopni, hogy lomtárba telessük; erőszakosan odaadni nem fogja azt egy párt sem. És egy párt sem fog visszariadni attól, hogy az ily elvek megtámadóival szemben a dialektika és hangulatcsinálás minden fegyverét alkalmazza, minden pártban akadnak majd olyan emberek, a kik a megtámadót nevetségessé tenni igyeksenek, míg mások az elkeseredés durvaságával rontanak neki s támadnak mindenkit, a ki mellette szót emelni mer.

Bármily figyelmesen olvassa is valaki ezeknek a szempontoknak elhanyagolása mellett a hannoveri socialdemokrata gyűlés jegyzőkönyvét, elbámulva, szinte a megérthetőség reménye nélkül nézi, a mit ott lát. Hihetetlennek tetszik szinte, hogy Bebel, Liebknecht és Kautsky, ezek az apostolok úgy bánjanak el Bernsteinnal, a hogy elbántak. Elképed az ember a czáfolatok módján; keresi az érveket és nem találja s ha megtalálja, annyi szenvedély kíséretében, a *mely túllő* a célon; állításokkal szemben tagadások s nem bizonyítékok szerepelnek úgy hogy ez a modor még a socialdemokrata. párt egynémely *tagját* is sérti. Felszólalnak ellene, de a felszólalás alig használ; lavinaként gördül az antipathia Bernsteinra s olyanná válik a hangulat, hogy Bernsteinnak nem *lehet igaza*. *Érzik ezt* sokan, ki is mondják: hiszen ha Bernsteinnek igaza volna, akkor a socialdemokrata párt alól ki volna rántva a gyékény, de nem, nem *lehet igaza*.

A mint azonban az előadott szempontokból nézzük a vitát, megvilágosodik szemeink előtt minden ellenmondás, mert látjuk, hogy a szónokoknak Bernsteint támadó része már előlegesen abból a szempontból indult ki, hogy Bernsteinnak nem *lehet igaza* s ezen az alapon építette fel beszédét. Nem is a szavakat kell itt nézni, nem is az egyes sikerült érveket, hiszen Bernstein könyve nem színigazságok gyűjteménye, hanem a tendenciát, a mely az összes szónokok beszédében nyilvánul. Hogy is lehetne különben az olyasmit megérteni, hogy minden szónok a kritika szabadságát hirdeti s majdnem egyhangúlag elfogadják Bebel határozati javaslatát, a mely azzal végződik, hogy a párt »határozottan visszautasít minden olyan törekvést, a mely oda irányul

hogy a pártnak a meglevő társadalmi renddel s a polgárság pártjaival szemben elfoglalt állását leplezze vagy megváltoztassa«, a mi pedig nem vonatkozik másra, mint Bernstein törekvésére, a ki kritizálván, ilyen kudarcot vallott.

De a mi még magasabb szempont ebben az ügyben, az hogy ez a Bernstein-féle könyv nem maradt hatástalanul. Voltak, a kik védelmére keltek, így Dávid és Woltmann s a szenvedélyes hang, a mivel támadták, még Bernstein ellenfeleiben is visszatetszést keltett. Egygyel több ok a socialdemokratismusnak arra, hogy úgy Marxxal, mint Bernsteinnel szemben elfogulatlan és szenvedélytelen kritikát gyakoroljon. Hogy így sokban Bernsteinnak lesz igaza, az nem baj, mert hiszen a teoriák az élethez simulnak, az élet pedig folyton változik s a mindenütt megnyilvánuló széttöredezés csak új életfeltételeket s magasabb célokat hoz létre.

Dr. Berinkey Dénes.

MEZŐGAZDASÁGI MUNKÁS-TÖRVÉNYHOZÁSUNK KEZDETEI.

A mezőgazdasági munkások társadalmi helyzetével most két éve kezdett foglalkozni törvényhozásunk.

A 48-iki törvények megalkotása folytán a jobbágyság szabad birtokossá válván, a fölszerelés és munkaerő nélkül maradt közép- és nagybirtokokra nézve a munkaerő beszerzése és biztosítása hosszú ideig a legfontosabb kérdése volt a mezőgazdasági üzemnek. Az évtizedeken át tartott eme helyzet hatása alatt általánossá vált az a felfogás, mely a mezőgazdaság állapotát csupán abból a szempontból tekintette, mekkora áldozattal bírja a gazda a szükséges munkaerőt megszerezni. A tudományos könyvek is úgy tárgyalták a kérdést, hogy annál kedvezőbb a gazdasági helyzet, minél olcsóbb a munkaerő és egy szempont alá vonták a gazdasági munkást az élő leltárral és a motorikus erőkkkel.

Akármily szűkkeblűnek tartjuk is ezt a felfogást, nem tudom, melyikünk tudta volna magát emancipálni alóla, mikor a gabona aratása, takarmány takarítása, de még a kapásnövények megmunkálása is oly feladatkép állt a gazda előtt, a mit a kukoriczaföldek fél vagy egész termésének átengedéseért birt csak magának biztosítani; akkor is legalább egy fél esztendővel előre kellett a munkás-szerződések megkötéséről gondoskodni.

Talán nem érdektelen az a tünet, hogy még a 80-as évek elején, mikor az állami ménesbirtokok belterjesebb gazdálkodáshoz fogtak, a környékbeli gazdakörök egyre arra kérték a kormányt, hogy a felvidékről fogadjon az állami birtokokra munkásokat, mert különben a tömeges munkával szerfölött megnehezíti a többi birtokosnak a szükséges munkaerő beszerzését. Nyilvánvaló itt az a törekvés, hogy a munka árát a vállalkozó *javára* lenyomják.

A gépek terjedése és a birtokviszonyokban beállott változás apasztotta a munkáskéz után való keresetet; a munkásosztály

szaporodása pedig növelte a munkakínálatot. Tetemesen szaporodott a munkások kínálkozása a múlt évtizedben az alföldön a miatt, hogy a vasútépítés és vízszabályozás — a miből azelőtt oly jó keresete volt a munkabíró kubikosnak — nagyrészt befejeződött s az a nép is mind a mezei munkára tódult. Nem is a gazdaközönség, a munkások maguk szorították le fokozott kínálatukkal, egymásra versengésükkel a munkabéreket.

Kevesebb munkaalkalom, rövidebb és rövidebb munkaidő, megnyirbált munkabér rontotta a mezei munkások keresetét, a mi végre a 90-es évek elején nyílt elégedetlenségbe hajtotta az alföld munkásait.

Akkor jött a gabonaárak tartós hanyatlása, a közterhek növekedése és az életmód drágulása. Ebben a gazdasági helyzetben nem lehetett a gazdaközönségtől várni, hogy megcsökkent jövedelméből igyekezzen a munkások anyagi helyzetéért többet áldozni, mint a mennyit a munkabérek conjuncturája éppen megkívánt.

Egyebütt se volt a munkásnépnek sem anyagi segítsége, sem erkölcsi támasztéka. Társadalmi szervezkedését pedig, a mi a kölcsönösség és az önszegély fejlesztésére szolgálhatott volna, a hatóságok sok helyütt megakadályozták. Ezek a körülmények oda terelték a munkásosztályt, hogy a közójük jött és köztük is támadó népszónokok, újságok és röpiratok csábító eszméit mohó fogékonysággal elsajátították.

Annak a lelki állapotnak a jelensége ez, a mit az amerikai Lovell a »Midland Institute« birminghami nagygyűlésén (1885-ben) így fejezett ki: »Csak ha a józan és czélszerű törekvéseknek útját álljuk, fordul az emberek figyelme oktalan és czélszerűtlen vágyak felé; csak ha a lehetséges haladást megnehezítjük nekik, akkor hitetik el magukkal, hogy a lehetetlent könnyű volna elérniök.«

A törvényhozásnak kötelessége lett volna már ekkor ezen a társadalmi bajon segíteni, az elégedetlenség tovaterjedését meggátolni. De csak az 1897. évben határozta el, hogy beavatkozik az események alakulásába.

A socialis eszmék a népies sajtó és vándorló agitátorok előadásai útján évről-évre mélyebben hatoltak az alföld népe közé. A munkásosztály 1896-ban már annyira szervezkedett, hogy az 1896/7-iki télen Czegléden és Budapesten nagy congressust tartottak; az ország minden részéből megjelentek ott a munkások szószólói. Több napon át ismertették egymás előtt

panaszait és élénk vitatkozások közt formulálták kívánásaikat.

A panaszok és kívánalmak egy része méltányos, nagyobb része azonban utopistikus volt, felforgató törekvésekkel szaturálva. Természetes jelenség ez a gyülekezéseiben háborgatott, tanácskozásaiban zaklatott, fegyelmezetlen észjárású mezei munkások első nyilatkozataiban. Nem egy szónoklat és határozati javaslat pedig, mely ott elhangzott, alkalmasint a budapesti social-demokrata párt vezetőségétől került ki. Ha akkor olyan osztályszervezetök lett volna a mi munkásainknak, mint például az angol ipari munkások trade union-jai; ha kívánásaikat ezek útján tolmácsolni, a hatóságokkal és a birtokos-osztálylyal tárgyalni tudtak volna: a kölcsönös megértés lehetősége és reménye bizonyára megnyugvást keltett volna bennök.

De mivel ez nem volt, hadat üzentek a társadalmi rendnek és a magyar gazdaosztályt a legérzékenyebb helyen támadták meg: az aratást *akarták* országszerte megakadályozni, hogy az ország fő jövedelmi forrását elzárják. Erre a szervezkedésre az egész ország munkásait fölöttébb fogékonyá tette az a körülmény, hogy az 1892. évi termés rossznak ígérkezett, úgy hogy a részes munkabér úgy sem volt kielégítő.

Ez a fenyegető veszély, mely akkor hathatós állami beavatkozással nagyobb baj nélkül elhárult, cselekvésre indította a törvényhozást és azóta háromrendbeli munkástörvényt alkotott.

Az első volt a munkaadók és a mezőgazdasági munkások közötti jogviszonyok szabályozásáról szóló 1898 : II. törvény-cikk. Ebben még az az uralkodó irányeszme, hogy a halaszt-hatatlan mezei munkák (aratás, cséplés, takarítás) zavartalan teljesítet biztosítsa.

Ezért a törvény a gazdasági munkásokat — könnyebb ellenőrzésük végett — munkásigazolvány váltására kötelezi, a melybe a nem napszámért teljesítendő munkára nézve létrejött minden szerződés megkötését és teljesítését, vagy esetleg a felbontását be kell jegyezni. Az ilyen szerződést a községi elöljáróság előtt írásba kell foglalni.

E rendelkezés célja szembetűnő, tudniillik az, hogy nagy terjedelmű sztrájkra készülő munkások színlelt szerződésekkel többfelé el ne szegődhessenek.

A törvény felhatalmazza a földművelésügyi ministert, hogy egyes vármegyédet fölmenthessen a szerződések írásba foglalása

alól. A törvény a sok írásbeli munkát akarja megkímélni oly vármegyék területén, a hol nem kell a sztrájktól tartani.

Igen szigorú a törvény az elszegődött munkások szerződészegése ellen. A sztrájkra vagy a szerződés megszegésére való bármiféle ösztönzést, fenyegetést, segédkezést szabadságvesztéssel és pénzbüntetéssel sújtja a törvény. Maga a szegődött munka megszegése 15 napig terjedhető elzárást és 100 koronáig terjedhető pénzbüntetést von maga után. A már elszegődött munkások közt való sztrájk előmozdításáért 60 napig terjedhető elzárást és 400 koronáig terjedhető pénzbüntetést mond ki a törvény. De elszegődés előtt való összebeszélések nem esnek büntetés alá, csakhogy az ily megállapodásoknak nincsen joghatályuk.

A gazdára, viszont 600 koronáig terjedhető pénzbüntetést szab a törvény a munkaszerződés ok-adatolatlan megszegéséért.

Mind a két felet — gazdát és munkást egyaránt — vagyoni lag felelőssé teszi a szerződészegésért a törvény.

Szokatlan dolog, hogy a szerződészegést ennél tovább is — pénzbüntetéssel és elzárással is — üldözze a törvény. Szokatlan, de nem példátlan. Angol törvények a községi vízvezetékhez és gázművekhez szegődött munkások szerződészegésére állapítanak meg hasonló büntető megtorlást.

Nálunk ezt a nagy szigorúságot azért iktatta be a törvényhozás, mert az aratás megghiúsítása a lakosság legnagyobb jövedelmi forrásának, az általános létfenntartásnak volna a megtámadása.

Ha egyszer magát a termelést ily eszközökkel biztosítja a törvény az aratók sztrájkja ellen, gondoskodnia kellett arról is, hogy a termés eredményéből mennyi illeti meg a munkást, mennyi a gazdát.

Ez az első olyan törvényünk, mely a keresetnek a tőke és a munka közt való megosztásáról gondoskodik. Mint első lépéstől nem lehet azt várni tőle, hogy a mezei munkások kereseti viszonyait teljesen rendezze, de megállapította azt a fontos alapelvet, hogy *magát* a munkabért a munkások számára minden eshetőség ellen biztosítsa.

Meg kell itt jegyezni azt az országszerte dívó szokást, hogy ezeket a mezei munkákat a termésnek bizonyos hányadrészeért vállalják fel a munkások. A részes munkát az teszi szükségessé, hogy a munkás érdeke azonos legyen a gazdáéval s abban a szorgos munkaidőben kiterjedt helyen nagy erő-

feszítéssel folyó munka teljesítése ne vegye igénybe a munkaadó felügyeletét.

Maguk a munkások szeretik, ha a termésnek bizonyos megállapított részét kapják bérül, kivált jó földön s ha jó a termés. De az a veszély van mellette, hogy rossz termés esetén annyi keresethez se jutnak, a mennyit a fő dologidőben nap-számban kereshetnének.

Szórványosan mindig előfordult az ország egyik-másik részén, hogy a rossz termés miatt a részes munkások megtagadták a munka teljesítését. A legtöbb aratási szerződés úgy számolt ezzel az eshetőséggel, hogy elemi csapás esetére, ha a termésnek egy harmadánál nagyobb része kárba vész, új egyezkedés követelésére vagy választott bíróság igénybe vételére jogosította a munkásokat; de a munkát félbehagyniuk akkor sem volt szabad. Némely uradalom bizonyos minimális munkabér megfizetésére kötelezte magát nagyobb elemi károk esetében.

Az 1898 : II. t.-cz. továbbment ennél, kötelezővé tette ugyanis ezekben a szerződésekben a munkabér alternatív megállapítását a következő módon.

Az aratási, hordási, nyomtatási és cséplési munkára nézve, ha a munkabér a termésnek bizonyos hányadrészében állapítatik meg, akkor a munkabért vagylagosan mindig készpénzben is vagy e helyett a termésnek bizonyos meghatározott mennyiségében meg kell állapítani. A munkabér fizetésének módját, hogy t. i. részt kapjon-e a munkás, vagy a meghatározott gabonamennyiséget, illetőleg készpénzt kívánja-e, a munka befejeztével a munkás választja.

A munkás szempontjából a törvénynek ez a rendelkezése a legfontosabb. Mert megmenti a rossz termés esélyeitől, ellenben a jó termés előnyében való részesedéstől nem fosztja meg.

Fontos socialis elv ez a tőke és a munka közt folyó bérharcz szabályozásában. A harczt teljesen megszüntetni sohasem lehet. De azt, hogy a harczt tisztességes eszközökkel vívassék, el lehet érni. A termés rossz esélyei ugyanis a gazdának csak megtakarított tőkéjét támadják meg, ellenben a munkásnak a megélhetését teszik bizonytalanná. Amott a tőkegyűjtés, emitt a létfenntartás volna megtámadva; a törvényhozásnak ezt az utóbbit kellett a másik rovására védelmébe fogni.

A munkabért a létfenntartás nélkülözhetetlen elemének tekintvén a törvény, kivonja a végrehajtás tárgyai alól, akár kincstári, akár magánköveteléssel szemben.

A munkás érdekében még arra kötelezi a törvény a munkaadót, hogy a megbetegült, idegen községbeli munkás gyógyításáról nyolcz napig gondoskodni tartozik.

A folyó év őszén a munkásokra vonatkozó két újabb törvényjavaslatot fogadott el a magyar országgyűlés: egyik a gazdasági munkavállalkozókról és segédmunkásokról, a másik a vízi munkálatoknál, az út- és vasút-építésnél alkalmazott napszamosokról és szakmányosokról szól.

Ez a két törvény csak folyománya az 1898 : II. t.-cikknek, egészen annak a szellemében van alkotva. Az első munkástörvény főleg csak az aratás és takarás munkájának zavartalan teljesítéséről, a gazda és munkás közt ebből eredő jogviszonyok szabályozásáról gondoskodik. Az újabb két törvény az egyéb mezei és földmunkákra nézve állapít meg jogszabályokat, melyek külön megállapodás hiányában irányadóul szolgálnak a gazda és munkás közti jogviszonyok megítélésénél. A munkásmozgalom lecsendesítése végett szükséges a félreértésekre, pörlekedésre gyakori alkalmat adó ellentéteket a törvény szabványaival lehetőleg elhárítani vagy gyorsan kiegyenlíteni.

Ebben a két újabb törvényben egy lépéssel tovább halad a munkásvédelem.

A cséplésre nézve előírja a törvény a részes munkások számára vagylagosan bizonyos legkisebb terménymennyiség biztosítását, ép úgy, mint az aratásra nézve elő van írva.

Ha pedig a felek a szerződésben e legkisebb mennyiség tekintetében meg nem állapodtak: a munkások a termény hányadrészében megállapított munkabér helyett, annak esedékeségekor, a szerződés időtartamára oly napibért követelhetnek, a milyet azon vidéken és időben hasonló munkáért rendszerint fizetnek.

Valamint ezek a határozmányok megóvják a munkást a rossz termés esélyeitől, ép oly szellemben gondoskodik az új törvény a földmunkások keresetének is az előreláthatatlan esélyektől való biztosításáról. Kimondja ugyanis a törvény, hogy »ha a munkások a változott munkáltatási viszonyok miatt a szerződésben meghatározott egységárak mellett a munkát teljesíthetőnek nem találják: új egyezkedésnek van helye«.

Ellenben a munkaadó a szerződésnek utólagos módosítását nem követelheti. Socialis szempontból munkástörvényeinknek ezt a célzatát legfontosabbnak tartjuk. Ez voltaképen a munkabér emelése, a mi a bérküzdelmek célja.

Tényleg emelkedett is a munkástörvény hatálybalépte óta mezei munkásaink keresete nemcsak azzal, hogy a gyöngé termésből közvetlen rövidség nem háruhá réájuk, hanem azzal is, hogy a szerződésekben valósággal nem minimális munkabéreké szoktak rész fejében vagylagosan kikötni, hanem a tapasztalt átlagos termésből várható rész egyenértékét.

Mennyire rúgott ez a béremelkedés, arra nézve még nincsenek számbeli adataink, de remélhetőleg a legközelebbi munkabér-statisztikáink erről is tájékozást fognak nyújtani

Annyi tény, hogy a munkások a törvénynek ezt a rendelkezését — de magát az egész törvényt is, melynek teljes szövege milliónyi példányban forog a nép kezén — megismerték és ennek nagy része van abban az eredményben, hogy a mezei munkások mozgalmá országszerte lecsillapult.

Van még a munkástörvényben két említésre méltó intézkedés. Egyik az, hogy a munkabért szeszes italokkal, árucikkkel megváltani vagy utalvánnyal fizetni tilos, mert ily lerovással a munkabért kerülő úton, csalárd módon meg lehet rövidíteni. A másik az, hogy minden községben segélyalapot kell létesíteni a gazdasági munkások érdekében.

A községi segélyalapnak volna az a hivatása, hogy a gazdasági munkások körében az osztályszervezetet megteremtse. Meglesz-e ez nálunk, a hol a kölcsönösség eszméje még oly kevésbé járta át a népet?

Ez még nagy kérdés.

Pedig az angol- és németországi munkások legnagyobb sikereiket, erkölcsi és anyagi előhaladásaikat, a kölcsönösség élő eszméjének köszönik. Az angolországi mezei munkások szövetsége, mely már ezelőtt 25 évvel is több mint ötvenezer tagból állott, sohasem kalandozott socialistikus utópiák után, hanem józansága, kitartása és a törvényesség tisztelete súlyt adott mindig a szövetség szavának és megvalósuláshoz segítette méltányos igényeit és óhajtásait.

A magyar földműves osztály birtokos részét bizalmatlanság jellemzi, kevés is még benne a kölcsönösség érzete. A vagyontalan munkások körében, kivált az alföldön, sok élénk jele mutatkozik a társulásra való hajlandóságnak, az iránta érzett szükségnek. Ezt a hajlandóságot kell a községi segélyegyletnek kifejleszteni, a kölcsönösség érzetét egy község területén, csupa személyes ismerősök körében nem nehéz ápolni.

Ez fogja — reméljük — a hazai munkásmozgalmat egész-

A JOGI OKTATÁS REFORMJA ÉS A TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK.

Az ügynevezett praktikusok gyakorlatiassága igen gyakran nagyon impracticus. A távolabb fekvő okok rendszerint sokkal fontosabbak a közelfekvőknél. A praktikusság fanatikussai pedig rendszerint a távoli okok kutatásának megvetésével szoktak büszkélkedni. A természettudományban ez már triviális igazság; a társadalmi tudományokban azonban még nem tudott elismerést szerezni.

Ha úgy akarok betegséget gyógyítani, hogy közvetlenül csak a betegséget kutatom, akkor manapság már tudatlan kuruzslónak mondanak. Ha egy lépéssel tovább megyek és kiragadom az okok láncolatából a legközelebb állót és a legszembe-
szökőbbet, akkor félművelt empirikus vagyok. Ha az okok láncolatán végighaladok a mai tudás határáig és a legmélyebben fekvő ok eltávolításával akarom megszüntetni a betegséget, akkor a mai tudomány színvonalán álló orvos vagyok. Ha pedig még ennél is tovább megyek s dolgozószobám négy fala között kísérletezve az élettan rejtelmeibe akarok behatolni, vagy a bacillusok életét kutatom, akkor tudós, esetleg az emberiség jóltevője vagyok.

Ellenben ha a társadalom kelevényeit, daganatait csak akkor kezdem gyógyítani, a mikor már nagyon mérgesek s akkor is csak egyszerűen fel akarom őket vágni, akkor az actualitas iránt érzékkel bíró számbavehető ember vagyok, a kivel lehet beszélni politikáról. Ha egy lépéssel tovább megyek és kiragadom az okok láncolatából a legközelebb állót és a legszembe-
szökőbbet, akkor doctrinaire a nevem és bár némi bizalmatlansággal vannak is velem szemben, de még mindig meghallgatnak. Ha végighaladok az okok láncolatán és a leg-

egy büntetőjog kivételével — bosszantó theoretikus vagyok, a kit minden szolgabíró lemosolyog. Ha pedig dolgozó szobám négy fala közé vonulva az ősemberek közintézményeit kutatom avagy alapvető lélektani igazságokat igyekszem a társas élet tüne-
ményeire alkalmazni és azt állítom, hogy ebből a közélet kérdé-
seire fontos következmények folynak, akkor meghibbant velejű futóbolond vagyok.

Pedig hiába, nemcsak az áll, hogy ezek a távoli, rejtett okok egyre hatnak és alakítják, formálják a társadalmakat; de még áll az is, hogy ezek a sokat gúnyolt teoriák gyakorolják a társadalmakra a legmélyebb befolyást, a mit ember *politikai működéssel* gyakorolni képes. Királyoknál, államférfiaknál, hadvezéreknél hatalmasabbak ezek a szürke elméletek. A közhatalom kezelőinek apró intézgetései csak törpe változtatások ahhoz a hatalmas befolyáshoz képest, a melyet az ezek mélyén forrongó eszmék gyakorolnak. A Plato postulumát, hogy a bölcsek legyenek a királyok, az élet egyre közelebb hozta a megvalósuláshoz. Mert ha nem is a bölcsek a királyok, de a királyok a fejlődés iránya szerint hovatovább a bölcsek közegeivé lesznek. A szürke elmélet szárnyán szállott széjjel Európaszerte a népsouverainitas fürgetege, a mely a patrimonialis és rendi kormányzatokat detronisálta és hosszú gehrockban járó görnyedt tudósok voltak, a kik az emberjogok, a velünk született jogok forradalmát megcsinálták. A hatalmas marxismus ősapja a »Das Kapital« szerzője. De miért is említsek apró példákat a Jézus új erkölcsi elméletének hatalmas példája helyett ?

Zola mélységes mondása: *La science est seule revolutionnaire*, — nincsen más, csak a tudomány forradalma — nem legkevésbé áll a társadalomtudományokról s nem ok nélkül adta a jogbölcselet tanszékének egy kétségtelenül eszes katolikus egyházi író azt a gyűlölködő nevet, hogy *cathedra pestilentiae*.

Nem terjeszkedhetem ki e helyen arra, hogy miként keletkeznek ezek az elméletek, nem mutathatom ki összefüggésüket a gyakorlati élet elhanyagolt és erősen jelentkező szükségleteivel és az emberiség általános ismereteinek fejlődésével. Azonnal kénytelen leszek ezt a kérdést egy másik vonatkozásában is megérinteni a nélkül, hogy kifejthetném. A mit én itt ki akarok említeni, csak az, hogy ezen elméleteknek milyen óriási szerep jutott az emberi társadalmak fejlődésében.

Az alkalom pedig, a mely erre késztet, a jogi oktatás tervbe vett reformjával felmerült az a törekvés, a mely a leg-

sajátosabb társadalmi tudományok közül kettőt, a jogbölcseletet és a politikát, a jogi és állami élet legtávolabbi okainak, tudományos törvényeinek keresőit ki akarja küszöbölni a jogi oktatás keretéből.

Mert a jogi oktatás reformjáról készülő törvényjavaslatnak az a terve, hogy a jogbölcselet és politika vizsga tárgyát ne képezzék, hanem csak hallgatásuk legyen kötelező, a jogi oktatás keretéből való teljes kiküszöbölésüket jelentené. Az élet valóságát nézzük, nem phrasisokat és papirosintézményeket. Már pedig nálunk a valóságban, főként a jogi karon, csak a vizsgatárgy a tantárgy. A jogi oktatás mai rendje szerint az ethika hallgatása is kötelező minden jogászra; de a ki csak valamelyes tapasztalatokat szerzett jogi oktatásunkról, nem fogja állíthatni, hogy az ethikának igazán szerep jut jogászaik kiképzésében. Mindegyiknek bele van írva az indexébe, de ezer jogász között nem akad három, a ki egy ethikai kérdésre meg tudna felelni. Csakis ilyen írott malasztá válnék a jogphilosophia és a politika hallgatása az új tervezet szerint.

Ha ez a készülő terv megvalósul, egyike lesz a sírjába hanyatló század legrövidlátóbb, legtudománytalanabb intézkedéseinek.

Minden szempontból egyike a legvisszásabb törekvéseknek. A jogbölcseletet és a politikát könnyen ki lehet ugyan törülni a tantárgyak sorából, csak egy rossz rendelet vagy törvény kell hozzá; de nincsen az a kormányhatalom, a mely ki tudná hagyni magából a közéletből azt a szükségletet, a melyet a jogbölcselet és a politika kielégíteni hivatva vannak. Maga az a tény, hogy törvényeink vannak s hogy törvényeket alkotunk, szükségképen, physiologiaiilag szükségképen, bizonyos érzelmeket és elméleteket hoz magával a törvényekre vonatkozólag. Az élet, mondhatjuk, hogy az emberi organismus szükségletei ezek az érzelmekek és elméletek.

Conservatív és liberális érzelmekek és elméletek, aristokratikusokat és demokratikusokat, socialistikus és individuális érzelmekek és elméletek maga az élet produkál és pedig nemcsak aránylag magas fokon, hanem már a társadalmi fejlődés igen primitív stádiumaiban is. A jogbölcselet és politika, valamint a társadalomról szóló tudományok egyáltalában, csak differentialisai ennek a primitív elmélet-alkotásnak.

Valamikor a társadalmak primitív tagozatlansága idejében az élettani elméleteket is éppen ilyenformán valamennyien gyár-

tották és így látjuk ezt vad és félvad törzseknél még mai nap is. Valamikor a gyermeket kizárólag az anyja véreből valónak hitték s azt tartották, hogy a férfinak a nemzésre nincsen befolyása, jött idő, a mikor csakis az apa vérbeli utódának tekintették. Ausztrália vadai maiglan azt tartják, hogy szellemek bújnak a nöbe és ezek okozzák az anyaságot. Differentialtabb fokán a társadalomnak azonban kiválik a biológia tudománya; többé nem valamennyien foglalkoznak biológiai igazságok kiderítésével is; hanem ez a feladat kevesek élethivatásává lett. A társadalmi törvények kutatásában ez a differentialódás még csak most van folyamatban. Már kialakult ugyan a hivatásszerű törvénykeresők mestersége, de a köztudat még mindig ugyanannyi jelentőséget hajlandó tulajdonítani az akárki — hogy úgy mondjam, házi használatra készült — elméleteinek, mint a hivatásszerű társadalomtudósokéinak. Így keringenek azután széltében még manapság is társadalmi elméletek, a melyek alkotói előtt a társadalom egész szervezetének a képe a maga összes működésével, functióval, céljaival sohasem állott tisztán. Csak a társadalom működésének egy-egy részletecskéjéből ad hoc megconstruált elméletek ezek. Nem tökéletesebbek, mint a primitív ember nemző elméletei.

És ezek az emberek, a kik ilyen fogyatékosán és töredékesen gondolkoznak a társadalomról, a kiknek szemei előtt csak úgy nem jelent meg a társadalom rendszeres képe, a hogy a laikusnak nincsen rendszeres képe testének physiologiai működéséről, noha napról-napra végzi azokat, ezek az emberek állítják, hogy a társadalomról szóló tudományok (értsd sociologia, politika, jogbölcselet) nem lehetnek vizsga tárgyai, mert még nem eléggé megállapodottak, hogy az elméletek, a különböző irányok harcza még sokkal élénkebb, semhogy a tanulóktól határozott tételek tudását lehetne kívánni.

Ezen az alapon ugyan semminemű philosophiai disciplina sem lehetne vizsgák tárgya és legújabbán a nemzetgazdaságtanból való vizsgáztatást is abba kellene hagyni, mert ugyancsak mélyreható szakadások s az ellentétes elméletek hatalmas hullámai ott is bizonytalanná tették a talajt. De ilyen messzire még sem mennek a társadalomtudományok ellenzői. Pedig akármilyen kevésbé megállapodott is még a politika, a jogbölcselet, más tudományokhoz hasonlítva, a társadalomnak laikus, vagyis egészen tudománytalan szemléletéhez képest mégis csak az igazságoknak hatalmas rendszerét nyújtják. Mégis csak különb alapot

nyújt p. o. a socialismus és individualismus rendszereinek megítélésére, ha Marx és Spencer tanításait állítjuk szembe, mintha a közszájon forgó socialis babonák és háziszerek bölcseségének engedjük át a társadalmat. Olyan messze áll ez a kettő egymástól, mint az orvostudomány a kuruzslástól és a népies javaszerektől. S nincs tudománytalanabb és egyszersmind az emberiség fejlődésére, a haladásra károsabb vállalkozás, mint az, a mely a társadalom tudományos megismerését akarja megakasztani.

Az egész javaslaton végigvonul az az irány, a mely mohón kap a legszembeötlőbb gyakorlati hasznon és ebbéli buzgóságában elsurran a leghasznosabb tudományosság mellett.

A büntető jogászok e tervezet szerinti kiképzésén sem fogna meglátszani, hogy az a XX. század hajnalán készült. A törvénytudományi orvostan meg lélektan kötelező tanításának sehol semmi nyoma. Ma, a mikor már egészen nyilvánvaló, hogy a törvénytudományi orvostan és lélektan ismerete nemcsak a törvényhozás, a büntetőjogpolitika, hanem a legszorosabb jogalkalmazás szempontjából is teljesen nélkülözhetetlen, ma, a mikor általános a panasz, hogy a büntetőbíró a szakértőket még igénybe sem tudja venni, mert fogalma sincsen róla, hogy mit kell s mit lehet tőlük kérdezni; ma, a mikor bírának a szakértőkhöz intézett kérdéseiről mulatságos adomák forognak közszájon a bírói tudatlanság jellemzéséül, a tervezet még mindig azon az állásponton van, hogy a bírónak nem kell tudnia semmi egyebet, mint a büntető-kódex paragrafusait. Olaszországban felmerült már az a terv is, hogy a büntetőbíró egészen speciális szakképzést kapjon az egyetemen, a mely neki nyújtsa mindazt, a mire hivatása gyakorlásánál szüksége van, tehát a büntetőjogon kívül lélektani, törvénytudományi orvostant, criminológiát, kriminálstatistikát; követelik, hogy rendezzenek be számára büntettes klinikákat, vigyék el fegyházakba, börtönökbe, az őrültek házába, hogy megismerhesse a büntettest és rokonait, tanulja meg a bűn okait, tudja mérlegelni a büntetés hatását. Micsoda szegényes útravaló mindezek helyett a büntetőjog négyszáznyolcvanhat paragraphusa és micsoda nyomorúságos toldalék hozzá az alaki és anyagi bűnhalmazatról meg a szándékosság fajairól stb.-ről szóló szép logikus kategóriák.

A magyar egyetemek a jövőben is a nélkül fogják elbocsátani kebelükből a leendő büntetőbírákat, ügyészeket s a leendő büntető törvényalkotókat, hogy csak sejtelmével is felruháznák

őket annak, a mit az öntudat zavarairól, a rendellenes lélek-állapotokról tudunk s ha pornographikus szennyirodalmunk nem volna olyan szomorúan fejlett, büntetőjogászaink talán még csak nem is sejténék, hogy pervers nemi ösztönök is vannak. Bizonyosan nálunk sem ritka a *Ferri* bírása, a ki egyenesen fölháborodott, látván, hogy az orvosszakértő a vádlott füleinek és lábujjainak vizsgálatával is segít magán, a mikor elmebeli állapotát kellett megállapítania.

Hát persze vannak fontosabb dolgok a tudomány modern vívmányainál. Hogy Ál-Izidorus miként hamisította a pápai dekrétumokat és hogy miért apokrif eme vagy ama bulla. Miképen kell a pápai breveket kiállítani s hogyan kell a pápát megválasztani, hogyan koplalnak a bíbornokok, hogyan üdvözlik pápává választott társukat, stb. A ki egyszer a jogi facultást választotta pályájául, azt az alma mater többé el nem ereszti, a míg ezekre gondosan ki nem oktatja, mintha bizony bíbornokokat akarna nevelni.

A discordans canon-ok concordantiája, régi pápák családfintasága mind sokkal fontosabbak a socialis lét alapproblémáinak megértésénél, az emberi léleknek a büntetetre hajtó sötét rejtelmeinél, a börtönügy legújabb kísérleteinél, az Individualismus és socialismus, az egoismus és altruismus stb. világot mozgó nagy kérdéseinél.

A recriminálást folytathatnók. Én ugyan még sohasem hallottam a magyar jogászság túlterheltségéről és egyáltalában nem vagyok azon a véleményen, hogy a társadalom tudományos megismerésének a positiv jog megtanulásának rovására kellene mennie, hanem azt hiszem, hogy ez a kettő egészen szépen elférne egymás mellett jogászaink fejében. De ha már nem enged egyenlő tért mind a kettőnek, miért ad előnyt jogi oktatásunk a társadalmi alapproblémákkal szemben még a csefrefőzés misteriumainak is, és miért kelljen jogászainknak ezerféle, szinte napról-napra változó pénzügyi jogi szárazságot magukba szedniök, a mikben nincsen lélek, a mikből nem a tudomány friss lehellete, hanem csak a közjegyzői irodák, meg az adóhivatalok dohos levegője árad a nagy eszmékre szomjas és csak ezek iránt fogékony fiatal lelkek felé? Ez már az egyetemnek mint szakiskolának messze túlajtása az egyetemnek mint tudományos intézetnek feladataival szemben. Mintha bizony nem volna elégséges teszem a pénzügyi jognak főelveit és főintézményeit megtanulni

s mintha az apró részletek elsajátítására nem maradna elég idő a burokratizmus szomorú óráiban.

S ha a legsúlyosabb kifogások után nem fölösleges még kevésbé súlyosakat is említeni, a jogi oktatás tervbe vett reformja ki fogja szakítani a jogi fakultást a scientiarum universitásból és egy elszigetelt szakiskolává fogja azt degradálni a többi karokkal szemben. A *jurisprudentia* magában véve nem ad műveltséget, nem szélesbíti a látókört, nem mutat meg ebből a szép és gazdag világból semmit sem; csak a gondolkodás formáit szoktatja egy bizonyos szabatosságra és szabályok kezelésére ad nagyfokú virtuositást. Közvetlen praktikus hasznán kívül a *jurisprudentiának* nincsen meg szélesebb körű műveltséget adó, eszmeképző hatása. Míg az orvostudomány, a természettudományok, a *philosophia*, az irodalmak hallgatói valamennyien világfelfogást, életnézetet kapnak szaktudományukkal együtt, míg mindezekben a szaktárgyakban visszatükröződik a nagy világegyetemnek legalább egy darabja, addig jaj a jogásznak, ha a *jurisprudentia* száraz kategóriáiból akarná nézni a világot.

A jogásznak az egyetem ebből a szempontból nem fog nyújtani semmit; az ő *gymnasiumi* műveltsége a tétéles törvénytudáson kívül kevéssel fog gazdagodni. Szerencsére a nemzetgazdaságtant, a római jogot és a jogtörténelmet még az új javaslat életbelépése esetén is fogják tanulni a jogászok és ebből a társadalom és állam igaz képének egynéhány töredékét az okosabbak össze fogják rakhatni maguknak; de a római gondolkör és a középkori jogfejlődés mégis csak egy csekély része az egésznek s a nemzetgazdaságtan is csak egyik oldala a társadalomtudománynak. A primitív társadalmi intézményekről nem fognak tudni semmit, nem fognak sejteni, hogy a mit a hűbériség vagy a római jog világában *curiosumként* bámulnak, az hasonló okokból megismétlődött mindenfelé. Pedig ez adja meg az igazi objectivitást, az igazi történelmi szempontokat, az igazi tudományos és következőleg az igazi praktikus felfogást. Helyes fogalmat a társadalomról, az egyez intézmények súlyáról, társadalmi lehetőségekről és szükségégekről csakis a rendszeres *sociologia* és *ethika* egésze adhat.

De talán nem időszerű többet kérni, a mikor a kevesebbet is veszély fenyegeti. A jogbölcselet és politika is alkalmasok voltak a nemzetgazdaságtan mellett ennek a *perspectivának* a megnyitására.

Ha nem is adják meg a *sociologia* és *ethika* egészének

látókörét, de mégis a jogbölcsélet és politika magaslatairól már meg lehetett mutatni a körülöttük fekvő magaslatokat is. Ha ezentúl még ezekre sem vezetnék fel az ifjúságot, akkor bizony szomorú kis tájék lesz az, a melylyel a jurisprudent sánczain belül fog megismerkedni.

A kicsiszolt csillogó gyémántból nehéz a szín tulajdonosságait megállapítani. A jogászat csillogó kristályai sem adnak számot eredetükről és anyagukról, azok sem tanítanak meg a társadalom ismeretére.

De a jogászat nem nevel törvényhozókat sem, nem ad társadalomfejlesztő eszméket. Főszerepe a conserválás, a meglévőnek rendszerbe foglalása. Az alkotás szelleme nincsen meg benne. Már pedig nemcsak törvényalkalmazókat kellene nevelni, de törvényhozókat is.

Noha a jogi oktatás szűkebb értelemben vett tudományos részének kiterjesztésére most csakugyan nem fúj kedvező szél, még sem akarom e helyen egészen szó nélkül hagyni az ethika hamupipókeségét a mai jogi oktatásban. Az új rend alkalmasint még kötelező hallgatását sem kívánja, bár erről egyelőre meg nincsen szó. Pedig az ethika az emberi cselekvés helyes főelveit tanítja s nélkülözhetik-e ezek ismeretét, a kik az emberek cselekvését szabályozni hivatva lesznek; nem eminens praktikus szükség-e, hogy a köztudatba tudományos nézetek szivárognak át és váljanak közmeggyőződéssé arra nézve, hogy mely cselekedetek morálisak és melyek immorálisak? Ez nemcsak paedagogusoknak és philosophiae professoroknak való időtöltés, hanem a nép széles rétegeinek való ismeret s legelső sorban teljesen nélkülözhetetlen azoknak, a kik a nép vezetését választották élethivatásukul. A jogbölcsélet ugyan e tudománynak egy része, de csak az állami élethez való vonatkozásában fejt ki a helyes cselekvés elveit s nincsen eléggé mély és eléggé biztos alapokra fektetve mindaddig, a míg a helyes emberi cselekvés általános elveiből nem indulhat ki.

A modern természettudományok, nevezetesen a lélektan és az élettan haladása átgyúrták a moral tudományát is. Új alapokra, biztosabb alapokra fektették; nagy gondolkodók hatalmas új morális rendszereket emeltek ez új alapokon. De mindezeknek tudását nem követeli jogászainktól az alma mater.

Ugyan mikor fogják már a helyes cselekvés főelveit fontosabbnak látni, mint a ravasz Álizidort?

A javaslat tehát rossz, mert nem fordít gondot az emberi társadalom mélyebben rejlő okainak kutatására; impraktikus, mert ezek a legmélyebb okok a legfontosabbak. Nem elégíti ki a jogelméletek iránti közszükségletet és arra a primitívebb fokra akar bennünket visszalökni, a mikor a társadalmi elméletek az emberek saját tapasztalatainak szűk körében készülnek a tudomány segédleme és kritikája nélkül. Annyira tudománytalan, hogy a modern socialis tudományok legközvetlenebbül praktikus vonatkozású vívmányaira sem vet ügyet s még a jogalkalmazás munkájára sem a XIX. század nyújtotta eszközökkel nevelné jogászainkat. Inkább középkori jogtörmeléssel meg aprólékos céltalan adathalmazzal tölti meg jogászaink fejét, semhogy a társadalom alapproblémáiba, a világot mozgató nagy törvényekbe nyújtana nekik bepillantást. Kiszakítja a jogi oktatást a tudományosság egyeteméből és burokrata-nevelő szakiskolává süllyeszti a jogi facultást.

Teljesen negligálja a helyes cselekvés tudományát, az ethikát, minden társadalmi kérdés alaptanát. Nem nevel törvényhozókat.

Mindezek után édes-keveset érdekelhet bennünket az a kérdés, hogy a kötelező doctoratust a tervezet el akarja-e törölni vagy sem s hogy az államvizsga egységes lesz-e vagy sem. A tervezetnek az a része, mely szerint az államvizsgán, a mely pedig az egész új vizsgarendszernek és ezzel természetesen az egész jogi oktatásnak is súlypontját fogná képezni, nem az egyetem professorai, hanem gyakorlati emberek — bírák, ügyvédek, hivatalnokok — fognak kérdezni; stílszerű betetőzése a javaslatnak. Ezzel be fognak vonulni az egyetemre is az úgynevezett »gyakorlati« kérdések, ezek lesznek irányadók már az egyetemi készüléknél is. A jog nagy problémái helyett a jognak e talmudistái csak a szakaszok különböző magyarázataira és a burokrataság egyéb apró furfangjaira fogják kényszeríteni a vizsgára készülők figyelmét. A nagy kérdések, a társadalom tudományos alaptörvényeinek száműzetése egyetemeink jogi facultásairól ezzel teljesen be volna fejezve. Az államvizsgák és a bírói meg ügyvédi vizsgák között alig volna valamelyes különbség s a jogi és államtudományi karok egyenesen joggyakornokképezdékké süllyednének.

A tudományosság szempontjából csak egyetlen egy üdvös intézkedése van a javaslatnak: a kötelező colloquiumok és a seminariumok. Ezek által a hallgatóság állandó és szoros érint-

kezésbe lépne az előadásokkal és a tudománnyal. A colloquátatást a javaslat igen helyesen adjunctusokra kívánja bízni.

Az első lépés volna ez nálunk annak a felette czélszerű különbségnek keresztülvitelére, a mely az angol egyetemeken a professor és a lecturer között áll fenn. A professor csak az ő tudományának alapvető kérdéseiről tart előadást, csak irányt szab, eszméket nyújt hallgatóságának. A kisebb részletek, a tisztán csak tételes apróságok betanítása a lecturer dolga. Világos, hogy csak ez a kettéválasztás engedi meg a tanárnak magasztos hivatását egész teljességében kifejtenie. Magasrangú nagy fizetésű, nagy és tudós feladatokra hivatott férfiak idejét vizsgáztatással, administratív teendőkkel elrabolni épp oly fonák dolog, mint évről-évre száraz részleteket imádkoztatni el velük a kathedráról. A perrendtartás részleteinek, a tisztviselői nyugdíjtörvény és egyéb kisebb jelentőségű dolgok előadását bármely értelmes adjunctus épp oly jól tudná elvégezni, mint a legtudósabb professor, a tanár pedig sokkal szabadabban fejthetné ki egyéniségét, sokkal mélyebb benyomást gyakorolhatna hallgatóira, a tudománynak sokkal magasabb régióiba emelkedhetnék, ha tisztán a lényeges, az alapvető problémák előadásával igazi hivatását gyakorolni módjában állana. Ezt az üdvös és új gondolatot azzal lehetne továbbfejleszteni, hogy a vizsgáztatás is úgy a gyakorlat emberei, mint a professorok helyett ilyen lecturer-féle docensekre és adjunctusokra bíztnék. A tudományra ez által kétszeres haszon háramlanék. A tanárok felszabadulnának a reggeltől estig való vizsgáztatás lélekölő nyüge alól. Viszont egy egész csoport ember tudományos munkálkodásra módot nyújtó és a professori pályára előkészítő foglalkozást nyerhetne. (Nálunk szintén nem megvetendő szempont.) A professoroknak e mellett módjuk lehetne, hogy a vizsgáztatás szellemére és irányára hathatós befolyást gyakoroljanak s el volna kerülve, hogy a burokraták eszmefagyasztó lehellete már az egyetemet is megdermeszsze.

Az actaintéző bölcsesség és ama bizonyos gyakorlati forrályok elsajátítására még amúgy is egy egész életük maradna azoknak, a kiknek szükségük van rá.

Am ha azt tartaná valaki, hogy túlsok Magyarországon az eszmei tartalom s túlkevés a burokrata-chablon, az csak hadd örüljön ennek az igen-igen gyakorlati törvénytervezetnek és méltó betetőzésének, az új egységes államvizsgának.

Dr. Somló Bódog
egyetemi magántanár.

TUDOMÁNYOS SZEMLÉK.

A magyar magánjog codificatiója.

Majd egy század évvel ezelőtt odaát a Lajtha túlsó partján jó előrehaladt stádiumban volt az osztrák magánjog codificatiója. A II. Lipót-féle 1790. évi *Hofcommission in Gesetzsachen* munkálatait a nagynevű *Martini* báró tervezetének megvitatásával bevégezte, s az addig működött különböző nagy és kis, teljes és szerkesztő, revisionalis és superrevisionalis bizottságok tetejébe fölállított 1794. évi »*Revisionshofcommission*« is, mely a tartományi bizottságok és szakkörök beérkezett véleményeinek értékesítésével s az utolsó átvizsgálás műveletével bíbelődött, 1810-re feladatát betöltötte. A nagy mű megszületett; 1811. június 1-én a legfelsőbb udvari nyílt rendelet mint általános polgári törvénykönyvet Ausztria összes örökös tartományaiban kihirdette. *Zeiller* professor nyugodt lelkiismerettel arathatta előadói nehéz tisztének babérait, s az új polgári törvénykönyv mindenütt visszhangzó dicsőségében tán nem is álmódott róla, hogy a codex ím napjainkban is még mindig szamottevő alkotás-ként szerepel s a gyakorlati élet tűzpróbáját a változott viszonyok közepette is derekasan s többszörösen megállotta. »Das in Österreich bestehende bürgerliche Gesetzbuch ist anerkannt bisher dass grösste Meisterwerk der Welt, in diesem Zweige der Gesetzgebung«, — zengte az egykorú kritika *) és nem tagadható: a mennyi patriotismussal, annyi jogosultsággal is. Hogy pedig e történelmi reminiscenciák akaratlanul tollamra vetődnek, mikor a magyar magánjogi codex eddigi előmunkálatairól sommásan akarok beszámolni: természetes következménye annak a hosszas vajúdnak, mely az Optk. megalkotását és a mai codificationalis törekvéseinket egyformán jellemzi. Amott elkezdődött már az 1753. évi *Maria Theresia* féle rendelettel — s tartott majdnem 60 esztendeig; nálunk — nem is tekintve az 1791—92-os országgyűlés regni colaris deputatióit — az alkotmányos aerának úgyszólván első igazságügyi gondolata volt, de az azóta tovafutott 30 s egypár esztendő, még mindig ama bizonyos alapelvek megvitatásáig vitte csak codificatorainkat, mely alapelvek megállapítása t. i. a codex csirázási korszakát jelenti, holott is a csirák egészséges fejlődése s az a bizonyos »grösstes Meisterwerk der Welt, in diesem Zweige der Gesetzgebung« még korántsem »fait accompli«, hanem az idők méhében rejlő bizonytalanság.

Azonban a m. kír. igazságügyministerium hivatalos közleménye s a közreadott bizottsági jegyzőkönyvek, a szerkesztő és előkészítő bizottságok erős, életképes szervezete nem engedik meg, hogy a magyar magánjogi codex előmunkálatairól a fentebbi hangon beszéljünk. Kétség-

*) Wiener Convers. Lex. XII. k. 287. 1.

telén és bizonyos eredmények állanak már előttünk, melyek a legjogossabb várakozásokra tartanak igényt. Ez eredmények föléltte anyag mai-sokkal gazdagabb tartalmú semhogy a magyar jogászvilágnak attól az elposványodástól kellene tartania, melybe annak idején *Azzoni* és *Hortens* bizottságai az osztrák törvénykönyv előkészítésekor végkép elmerültek. Az *Azzoni* korszaka a Teleszky—Apáthy s Halmossy és Győry Elek féle munkálatokkal, hála Istennek, nálunk már lejárt. S mily érdekes a véletlen összetalálkozása! *Azzoniék* tervezetével Ausztriában az az irányzat bukott meg, mely 8 nagy foliánsban akarta majdnem mondhatnók szó szerint kelteni új életre a *Digestumokat* addig nálunk: Teleszky öröklési javaslatának félre vetésével a magyar jogélet erőteljes lüktetése győzelmesen vágta keresztül magát az eredeti, a nemzeties jog megahamisításán. A mai *codificatio* iránytúje a múlt felé mutat. *Conserválni*, megerősíteni akarja régi jogunkból azt, a mi csak fentartható. Keresi az alapokat, melyekből a jog élő organismusának belső ereje új és új intézményeket tud kifejleszteni, a nélkül, hogy nemes patináját elveszteni s hogy a magyar jog jellegét le kellene vetköznie.

»A magyar magánjog *codexének* megalkotásánál — mondta a bizottság 1898. évi január 14-iki teljes ülésének megnyitáskor Erdély Sándor minister — *Verböczy* módszerét kell követnünk. írjuk meg a magyar jogot úgy, a mint az évszázadok alatt a magyar nép életéből, szükségletéből fejlődött; megtisztítva attól, a mi benne idegen. Egyik kezünket szakadatlanul a magyar nép életütereán kell tartanunk, hogy a tudományos és a művelt népek tapasztalataiból vont igazságok által megvilágított fölián sokba olyan szabályokat iktassunk, melyek a magyar nép kedélyével, igazságérzetével és értelmi fejlettségével teljes összhangzásban vannak. Rá kell államink a magyar jogfejlődés alapjára. Örökösödési jogunk, családjogunk az ezzel kapcsolatos jogi intézmények egy nagy sorozatával, még ha megengedjük is, hogy itt-ott idegen magból kelt, de a magyar földnek, a magyar levegőnek terméke. Semmit a mi magyar, a mi a miénk, fölhasználatlanul nem hagyunk. Be fogunk építeni mindent az új épületbe, mint drága kincset, hogy fényt árasztson a múlt dicsőségére, s irányát szabja meg a jövő önálló jogfejlődésének.¹⁾

Dicséretes és magas röptű szavak. S ha ellenkező gondolat-áramlat, a felfogás változása eltér attól az alaptól, hogy a magyar magánjogi *codex* megalkotásával a *codificatornak* a speciális magyar jogfejlődésre kell helyezkednie: a nemzet bizonyára leveti majd magáról a kényszerzubbonyt s azzal a csöndesen nyilvánuló, de annál hatalmasabb belső erővel, mely eddigi magánjogunknak is jóformán kizárólagos életforrása volt, összemorzsolja az idegen eszmevilág mesterséges alkotásait. Intő jel azoknak, a kik a magyar magánjogot a pénzváltó bureauk internationalis rácoszata mögül tekintik, s ha *codificálnak*, szükségtelennek tartják azokra a nemzetalkotó elemekre fordítani figyelmüket, melyek évszázadok során mennyiségileg ugyan tán kevesebb, minőségileg tán kevésbé tökéletes jogtételeket hordottak össze, de tették azt a jogintézményi individualismus oly meglepő harmóniájával, melyhez hasonlót Róma s az angol nép jogán kívül egyetlen nemzet se tud felmutatni.

Azonban a jelenlegi magánjogi *codificatióra*, mely mély tudományossággal és szakértelemmel párosult vezetés mellett indult nehéz feladata megoldására : az elmondottak — ismételjük — nem illenek. Sőt, arra a finom jogpolitikai érzékre, melyet a bizottsági megállapodások elárulnak, méltán lehet legtöbbre jogosító reményeket is építenünk.

¹⁾ A magy. polg. törvénykönyv tervezetét előkészítő állandó bizottság Jegyzőkönyvei III. füzet 7. s köv. lapok.

Lássuk az eddigi eredményeket.

A tervezet tárgyi terjedelme és rendszere tekintetében egész anyagát a következő öt főrészben fogja végigtárgyalni: I. Személyi jog, II. Családi jog, III. Dologi jog, IV. Kötelmi jog, V. Öröklési jog. *)

Az egyes részek sorrendjének megállapításánál a bizottság az azok mélyében rejlő ama természetes alpra helyezkedett, hogy voltaképen az egész törvénykönyv két nagy részből, t. i. a személyjogból és vagyongjából fog állani. Vannak a szabályozandó intézmények között tisztán személyjogiak s vannak tisztán vagyongjogiak, míg némelyekben az elemek egyformán érvényesülnek. Ilyen a családjog. A rendszer következetessége és az áttekinthetőség hozza tehát magával, hogy a tisztán személyes természetű részt a vagyonihoz való átmenetül a vegyes jellegű intézmények szabályozása kövesse. A fenti felosztás mellett a sorrend ilyen megállapításához nincs szavunk. Megfelel az osztrák polgári törvénykönyv nyújtotta történelmi előzményeknek, a mennyiben t. i. ilyeneket elismerünk, megfelel a magyar tudományos felfogásnak is, mely a magánjog intézményeinek tárgyalásánál nagyjában szintén ezt a rendszert követte. Az egyetlen ellenérv, mely szerint a családjog öröklési joggal való szoros összefüggése miatt ettől sorrend tekintetében sem szakítható el, elesik, mert hiszen a törvényes öröklés, mint az összefüggést közvetítő kapocs a rendszerbeli elhelyezés szempontjából kevésbé nyomatékosít. Hasonlóképpen helyes a beosztás a kötelmi jognak a dologi rész utáni elhelyezése tekintetében is, mert a jogfejlődés irányára mutat rá; a jogfejlődés pedig a kötelmi jogot ép a dologi jog már létező intézményeiből fakasztotta elő.

Nagy kérdés azonban, hogy helyes volt-e az általános és különös rész megkülönböztetésének elmellőzése, s hogy képes lesz-e a codex megállapított rendszerében az általános tanok különválasztásának alapul szolgáló igényeket általános rész nélkül is kielégíteni. A bizottság ebbéli állásfoglalása különben sem következetes, mert az általános rész elhagyásának elfogadott indokolásában még mindig nyitva tartotta az utat arra, hogy esetleg bizonyos általánosabb jelentőségű s az egész codexen átható alaprendelkezések számára szükséghez képest külön fejezetet alkosson. Ez nem helyes. Vagy legyen általános rész, vagy ne. S az egységes rendszer szempontjából bizonyára nagyon különösen festene a codex, ha a tartalmában megcsonkított, bár esetleg más címmel is jelölt töredék általános rész itt dísztelenkednék a törvénykönyv elején, vagy legvégén, s az egyes intézmények részletes szabályozását megint egy-egy kis s ép az illető cím vagy fejezetre vonatkozó általános részecske vezetné be: változatossá, de egyúttal az intézmények és tételek elvtelen tömkelegévé téve azt a codexet, melynek a magyar magánjog organicus. egységes szervezetét kellene feltüntetnie. Nagy tévedés azt hinni, hogy az általános rész nélkül gyakorlatiasabba, használhatóbbá válik a törvénykönyv. Igen ám, ha minden általános tételt a különös intézmények szabályozási körébe bele lehetne erőszakolni. De ez a principio lehetetlenség. Az általános részben összegezendő szabályok a magánjog igaz szabályai. Tömöríteni kell őket, mert a joggondolat fokocussa van bennök.

A különös rész e joggondolatoknak, e természetes központnak csak kisugárzása. Egyébként a rendszer kérdése a bizottság teljes ülésében is megvitattatott, s a nagy többség véleménye — helyeselve ugyan a külön személyjogi rész fölállítását — az általános rész mellőzését elfogadhatónak nem találta. Tudomásunk szerint a kérdés még mindig nincs véglegesen eldöntve.

1) Jzkvek I. füzet 54. lap.

Osztrák támadás a magyar közjog ellen.

Dr. Friedrich Tezner: Der Österreichische Kaisertitel, das Ungarische Staatsrecht und die Ungarische Publicistik. — Wien, 1899. Alfred Holder.

Mialatt a Badeni-féle nyelvrendeletek hatása következtében a nemzetiségek harcza az osztrák egységállam érzületét kegyetlenül megingatta és a szláv klerikális többség a föderalizmust napról-napra újabb győzelmekhez segítette, a német elem intelligentiája visszatért régi szerelméhez a centralismushoz, éppen akkor, midőn saját nemzeti területét is alig tudta megvédelmezni a szláv invázió ellen. Hadd éljen legalább képzeletben a Schmerlingnek álmodott nagy Ausztriája! Ezen szép álmoknak persze a dualismus, illetve Magyarország államjogi függetlensége áll útjában és ezért éppen az utóbbi években napról-napra olvashattunk támadásokat az osztrák-német sajtóban Magyarország közjogi önállósága ellen.

Ezen támadásoknak mélyebb jelentőségük volt, mint a külföldi sajtóban mindeddig megjelent magyarelles nyilatkozatoknak, a melyekhez az osztrák sajtó különben szintén szívesen hozzájárult. Volt idő — éppen a legutóbbi évek alatt — midőn komolyságra számottartó politikai tényezők azt hitték, hogy a dualismus rovására fogják egymást recompensálni az osztrák pártok. Ennek a tévedésnek volt következménye azon erős küzdelem, melyet kormányainknak a gazdasági kérdésekben való önálló rendelkezés ügyében kifejtieniök kellett, a mikor a kiegyezés létesítéséhez az osztrák képviselőház hozzájárulását a németek obstructiója miatt megkapni lehetetlen volt. Ekkor adták ki bizonyos körökben a jelszót, hogy Magyarország önálló törvényhozási jogának gyakorlását megengedni nem szabad, mert azt az »összbirodalom«, az »egységállam« fogalma meg nem engedi.

Ennek az irányzatnak productuma, többé-kevésbé bevallottan, a fentidézett könyv. Szerzője nevét már ismertté tette a centralismus szolgálatában, midőn néhány évvel ezelőtt ugyancsak az osztrák császári címről értekezett, majd pedig tanait adott esetekben a »*Neue Freie Presse*« hasábjain gyakorlatilag applikálni óhajtotta.

Dr. Tezner szerint az osztrák-magyar közjogi viszonyok magyarázata terén 1867. óta óriási visszaesés tapasztalható: Magyarországon a teljes elszakadás felé dolgoznak, míg 67-ben Deák és követői előtt az »összbirodalom« fogalma lebegett. Aktuálissá tette e separatistikus törekvéseket a gazdasági kiegyezés létrejöttének problematikus volta. Ezzel szemben, Tezner szerint, kötelessége az elfogulatlan osztrák közjogi tudománynak a kérdést politikai szempontok belevegyítése nélkül megvizsgálni. A vizsgálat természetesen az osztrák »egységállam« szilárdságát és megtámadhatatlan voltát fogja bizonyítani és Magyarországtól az önálló rendelkezés jogának még árnyékát is elvitatni.

A munka négy thesist óhajt igazolni. Az első az, hogy az 1848 előtti magyar alkotmány nem volt constitutionális alkotmány (constitutionelle Verfassung), hanem rendi természetű (ständische Verfassung). Másodsor: a bécsi központi hatóságok — mint az udvari haditanács, — (Hofkriegsrath), udvari kamara mindannyian törvényes ingerentiát gyakoroltak Magyarországra. Harmadsor: hogy az 1804-ben fölvetett osztrák császári cím egy a Habsburgok egész birodalmára vonatkozó közjogi titulus. És végre hogy 1867-ben megkötött közjogi kiegyezés több a nemzetközi jogi megállapodásoknál. Ezen gondolatok menetén át készül el az osztrák összbirodalom.

Mik annak a consequentiai, hogy a 48 előtti magyar alkotmány rendi természetű? Nem több és nem kevesebb, minthogy 1848 előtt nem is hoztak magyar törvényt. A rendek Tezner szerint csak *kérhettek*.

a király a kérelmet *elintézte*; az elintézés nem volt kötve a kérelemhez. Ezen tanok aztán számos példával illusztráltattak.

Könnyű dolog egy 800 éves alkotmánynál az egyes törvényalkotások között ellenmondásokat fölfedezni. Az alkotmány mindig és mindenütt küzdelemnek az eredménye és ha e küzdelem évszázados, úgy bizonyos, hogy a harcznak egyes étapejain más-más lesz a győzedelmes. A magyar alkotmányért is ilyen küzdelem folyt. Nem lévén meg a modern alkotmány kipróbált garantiái, a felelőtlen királyi hatalom gyakran hódított el a nemzet jogköréből területeket. A nemzet ezeket visszahódította törvénynyel. Ez történeti folyamat, Tezner úr azonban dogmatizál. Előveszi a corpus jurist, a legista szegényes leleményességével szembeállítja az egyes intézkedéseket, hogy azokból debatteri slagereket mérítsen. Ilyen az, hogy a királyok és rendek eklektikusán kezelik a törvényeket, a mennyiben ugyanazon tárgyra vonatkozólag hozott törvények közül tetszés szerint válogatva idéznek, a mint azokra éppen szükségük van. Hogy lehetnek ezek valóságos törvények?

Íme ez csattanós példája annak, hogy hová vezet az, ha egy történeti alkotmányban dogmatizálunk, a mellett azonban megfigyeljük mindazt, a mi ez alkotmányban lényeges. így nem ismeri Tezner úr a szent korona tanát, megfelelkezik arról, hogy Magyarország elvileg 1687-ig választó monarchia, hogy ugyanaddig megvan a nemzetnek jus resistentiaeje, hogy tehát szó sem lehet egy teljhatalmú uralkodóról. Ott van továbbá a királyi hitlevél, az eskü, melyek törvények megtartását ígérik. Mindezekről Tezner dr. nem tud semmit, azt használja föl, a mit jónak lát, ő is eklektikusán bánik az anyaggal.

Szintoly félreismerése a magyar alkotmánynak, hogy azon hatóságok, melyek a felségjogok gyakorlása közben a király oldala mellett működtek, megállapították volna az egységet a Habsburgok egész birodalmában. A miniszteri felelősség elméletének győzelmét megelőző korszakban a fentnevezett hatóságoknak nem volt és nem lehetett az a közjogi jelentősége, a melyet Tezner nekik tulajdonít. Hogyan is lehetne a császári hatóságoknak közjogi jellegű hatáskörük az összes Habsburgbirtokokon, mikor azoknak *császáruk* nincsen és a császári jelzöt csakis uralkodójuknak választott német-római császár jellegétől kölcsönzik.

Az, hogy az uralkodók ezen hatóságoknak ingerentiaját mind erősebbé akarták tenni, azon küzdelem történetéhez tartozik, melylyel Tezner, mint már mondtuk, nem akar megismerkedni és még kevésbé megismertetni.

Természetes, hogy a mikor az osztrák »egységállam« már a német-római császárok korában ily szépen meg volt alkotva, mi sem volt könnyebb Tezner szerint, mint az osztrák császári cím fölvételével ezen meglévő állapotnak új jogi formát adni. Az osztrák császári cím fölvételével a magyar király egyszerűen souveraint cserél. Valamint korábban a német-római császár állott fölötte, így most az osztrák császárban olvad föl. Az osztrák császári címet kihirdető proclamációnak azon nyilatkozatai, hogy a magyar alkotmány teljesen sértetlen marad, annyit jelent, hogy megmarad az összbirodalom egységével szemben őt megillető bizonyos autonómiában. Arról nem beszél Tezner úr, hogy ugyan hol és mikor vesztette el a magyar király souverainitását. Tudományos alapon először ezt kellett volna megállapítani. Az, hogy a magyar nemzet választása a Habsburgokat emelte trónra, nem idegeníti el a magyar fő hatalmat. Hát hol van az a közjogilag releváns actus, mely az új souverainitást megállapította volna? Tezner elfelejti, hogy a Habsburgok III. Károly, I. József és I. Lipóttól leszármazó nőágainak kihalta esetén a magyar nemzet visszanyeri király választó jogát. Vajjon

ez a király souverain lenne-e, s ha nem, ki lenne a souverainje? Evvel csekélységgel szintén nem törődik Tezner úr.

Jön végre a negyedik tétel, mely azon kijelentés ellen fordul, mintha az osztrák-magyar kiegyezés nemzetközi jogi megállapodás volna. Az okoskodás maga teljesen irreleváns csak a módszer tartathatatlanságára akarunk rámutatni. A nemzetközi jog tételes jog, kifejlődött oly államok viszonylatai alapján, melyek külön uralkodóval bírnak, mert alakilag az állam a maga fejében jelenik meg; igen természetes tehát, hogy a nemzetközi jog kidolgozott fogalmai között nem találunk olyant, mely az osztrák-magyar szövetség lényegének megfelel. De épen azért, mert tételes joggal állunk szemben, teljesen tudománytalan eljárás abból aprioristikus fogalmakat meríteni és azt más tényleges viszonyokra alkalmazni akarni. Mihelyt az élet új intézményeket teremt, új szövetség-alakulatokat fejleszt, azonnal megváltozik a nemzetközi jog, illetve új alakulatokkal és fogalmakkal gyarapszik és nem állja eddigi productumaival útját annak, hogy ezen új alakulatok képződjenek.

Ezen csekély vázlat korántsem tart igényt arra, hogy teljes képet adjon Tezner úr könyvéről. Kiragadtuk a legeclatansabb fogyatkozásokat. Mihelyt bizonyos, hogy Tezner úr oly Kérdésekre nem tudott felelni, melyeket az imént felvetettünk, bizonyos az is, hogy munkája adós marad annak bizonyításával, a mit czélul kitűzött.

Kijelentjük, hogy polémiát folytatni Tezner úrral teljes lehetőség, mert ki kellene fejteni a magyar közjogot a maga egészében. Alig van könyvében mondat, mely a magyar közjogból egy parányit is híven adna vissza. A magyar közjog pedig ismeretes disciplina. Közönségünk részére felesleges megírni, Tezner dr. úr miatt pedig kár volna fáradni.

Dr. ifj. Niameessny Mihály.

A magyar politika új alapjai.

Beksics Gusztáv: A magyar politika új alapjai, kapcsolatban a magyar faj terjeszkedő képességével és a földbirtokviszonyokkal. Budapest, 1899.

Beksics Gusztáv a magyar publicisztikának Pulszky Ferencz óta nem csak legszorgalmasabb, de egyik legérdekesebb művelője is. Egy-más sarkára hágva jelentek meg e nembeli munkái, a melyek között a legújabb »A magyar politika új alapjai«.

Mindegyik művével egy-egy új gondolatot, de mindenek felett pártgyűlölködéstől ment nemesebb hangot s a közérdeknek Önzetlenül hazafias felfogását vitte be az újabb publicisztikának már-már a párt- és klub-pletykákban utazó névtelen röpiratok hínárjában fulladó irodalmában.

Hogy hirdetett eszméinek csak egyik-másik töredéke ment át eddig a köztudatba, s ezeknek is csak egy kis *százaléka* öltött testet intézményekben, nem eszméinek élhetetlensége, legfeljebb merész volta mellett bizonyít. Ám ép e merészségével hívja ki a közönség érdeklődését és a kritikát minek nyomán az eredeti gondolat újakat terméke nyit meg, s megkezdí erjesztő munkáját.

Avagy melyikünket ne hozná lázba s ejtené gondolkodóba a javasolt módozatok felett az a ragyogó perspectiva, melyet »A magyar politika új alapjai« eredményeként tár az olvasó elé : 29 millió lakos 50 év múlva szent István koronájának területén s ebből 18 millió magyar!

Ám lássuk e politika részleteit és módozatait:

Kétségtelen tény, hogy a szláv és germán néptenger közé ékelt kettős monarchiáknak az európai egyensúly fentartására világtörténeti szerepet rendelt a sors, e szerep szabja meg hivatását, képessége annak betöltésére létjogosultságát, de egyszersmind feltételét is. E képessége physical és kulturális erejének kifejtésétől függ. Ez erőnek a negative ható nemzeti törekvések közepette csak két positiv tényezője van: Lajtán tul a Habsburgok trónja, ide át a magyar nemzet, ugy annyira, hogy a magyarság erőinek oly fokú kifejtése, mely képesíti őt a magyar állameszme hordozására, a monarchiának is főérdeke.

Ez állameszme hordozására — folytatja Beksics — nemzeti lét-alapunk elégtelen, a miért is helyes nemzeti politikáknak e létalap, a magyarság kiterjesztésére kell irányulnia.

E kiterjesztést eddig tisztán kulturális alapon kíséreltük meg — népiskolák segítségével akartuk a nemzetiségi beolvasztást elérni. Az eredmény semminél is kevesebb volt, mert 1867 óta csak 1%-kal több oláh tud magyarul, de ez is még korántsem jelenti azt, hogy ezeket meg is nyertük a magyarságnak, sőt az oláh nemzeti öntudatot e kulturális politikával csak élesztettük bennök s csináltunk magunknak Erdélyből Csehországot. Viszont a magyar faj kulturáját e révén annyira elhanyagoltuk, hogy az a tótok színvonala alá süllyedt.

Ez eredményt észlelve Beksics a nemzeti politika alapját a magyar fajnak a többi itt lakó nemzetiségénél nagyobb szaporodási képességére s e szaporodásnak kulturái, de főleg gazdasági eszközökkel való előmozdítására akarja helyezni. A három nagy magyar tömbnek az Alföld, Dunántúl és Székelyföld parasztságának faji expansivitása előtt kell tehát letörni az akadályokat, hogy az innen kibocsátott rajokat tervszerű telepítéssel a nemzetiségi területeken elhelyezve meghódítsuk az országot.

E gondolat képezi Beksics könyvének gerinczét, s e gondolat tényleg a legfőbb actualitást hordozza magán. Íme kilép végre egy író a sorompóba, ki a magyar parasztságra irányozza az intézők tekintetét, felfedez benne egy őserőt, s ennek kifejtésére alapítja a nemzeti politikát. Egy ízben már felfedeztük parasztságunkat, felszabadítottuk s bevetjük az alkotmány sáncaiba. 48-ban jó hasznát is vettük neki, de aztán 67 óta elfelejtettük megvédelmezni e sánconkon belül saját magunk ellen, a szabadságtól káprázó szemmel bocsájtottuk útjára, kényes orrfintorítással fordulva el a zsiros gubától, legfeljebb akkor paroláztunk véle, mikor választani kellett, ám akkor is hibáira inkább, mint erényeire appelláltunk, s csináltunk Andrássy alatt aristokratikus politikát háromszorosra szaporítva a hitbizományok számát,¹⁾ csinált Tisza középosztály mentési politikát a tönkre ment földesuraknak hivatalnoki pályára való terelésével, legújabbán Bánffy a plutokrátiát karolta fel, csak az istenadta parasztot nem látta meg senki.

Beksicsnek kellett őt másodszer felfedezni. Statisztikai adatokkal mutatja ki a magyar paraszt nagy szaporodási képességét, mely az országos átlagot 5%-al, az oláhokét 7-el, a tótokét meg 13-al múlja felül s az összes európai népek közt a harmadik helyen áll. Ez örvendetes tényt speciális faji sajátosságának tulajdonítja s igazolja statisztikai kimutatásokkal, hogy vegyes nemzetiségű megyékben mindig nagyobb a népszaporodás ott, a hol a magyarság %-ja is nagyobb.

Am kétségtelen tény, hogy a magyarság akár kisebb-nagyobb tömbökben, akár szórványosan van is beékelve a nemzetiségek közé,

¹⁾ 61 előtt 32 volt, azóta 93-ra szaporodott.

mindenütt a völgyeket, a termékenyebb és mezőgazdaságra alkalmas területeket lepi el. Érdekes lett volna már most kimutatni, mennyiben van szerepe e könnyebb megélhetési viszonyoknak a magyarság nagyobb szaporóságában s mi írható ezen felül a tisztán faji kvalitás javára. Ám ezt sajnosan nélkülözzük Beksics fejtegetéseiben, pedig ezzel lett volna alaptétele, — a magyar nemzeti politikának a magyarság faji expansivitására való helyezésével beálló teljes sikere — kétségtelenné téve. Mert mi hasznunk volna a megszorodott magyarság fölöslegének milliókba kerülő áldozatokkal a hegyi, nemzetiségek által leginkább lakott vidékekre való kitelepítéséből, ha az ottani nehezebb gazdasági, talaj és klimatikus viszonyok, valamint a nemzetiségi határövkön valószínűleg a faji keveredés folytán beálló degeneráció következtében, mely leginkább a tót-magyar határövkön észlelhető, az új telepések szaporodási hányada a nemzetiségekén is alól maradna.

A magyar parasztság Beksics szerint faji erejében rejlő szaporóságának azonban gátat vet a földnek hiánya, mert csekély és fejletlen iparunk mellett s a magyar faj agrikultur és földre éhes jelleménél fogva is, egyedül a föld képezi a terjeszkedés alapját. Ezt igazolja az a körülmény, hogy azokban a magyar megyékben, hol a kötött birtok a megye egész területéhez s különösen az összes szántóföldhöz viszonyítva nagyobb, a szaporodás %-a csökken azon megyék lakosságának szaporodási hányadához képest, a hol a kötött földbirtok aránylag kisebb. E földbirtokban való terjeszkedés korlátjait kell tehát széttörni, mert addig nem várhatunk, míg a másik népszaporító tényező, a kifejlett ipar, agrikulturának a faji expansivitást szolgáló gazdasági szerepét átveheti, hisz addig fajunk szaporodási ereje elsorvadna s a nemzetiségek győzelmesen fejtenék ki erejüket.

Hazánk területén a korlátolt forgalmú, (kincstári, községi, közbirtokossági és hitbizományi) birtok az összes földbirtok 34-56%-át teszi ki s a 20 millió hold szántóföldnek csak 37%-a szabad. Legnagyobb pedig a korlátolt forgalmú birtok területe épen a magyarság lakta területeken, az Alföldön és Dunántúl, — a Székelyföldön kicsiny, ott a kivándorlás apasztja a nép szaporodását — s ehhez még hozzá járul, — különösen a Dunántúl, — a formailag ugyan nem kötött, de tényleg szintén mozdulatlan latifundiumok óriási száma és kiterjedése, továbbá a nagy birtoknak a kis birtokra gyakorolt vonzó ereje, mely a kath. egyházi, különösen a pénzbőségben szenvedő káptalani birtokoknál a legnagyobb, úgy hogy ez utóbbi nemcsak a kis, hanem a vonzási körébe eső középbirtokokat is egyre-másra olvasztja magába. Ezt a végzetes abszorbeálást még megkönnyítette a Curia ismert holtkézi döntvénye, melylyel a holtkéz szerzési jogát korlátozó törvényeket elavultaknak jelentette ki, holott amúgy is elég megfontolás nélkül kezelte a kormány a holtkézi szerzéshez szükséges királyi jóváhagyást, alig fordulván elő eset, melyben a jóváhagyás megtagadtatott volna.

Ez abnormis birtokviszonyokon a magyarság szaporodása érdekében akkép kíván Beksics segíteni, hogy a kincstári, a községi és — a mennyire lehet — a közbirtokossági szántóföldeket parcellázva, a magyar parasztságnak eladni javasolja, a befolyó vételáron aztán a nemzetiségi vidékeken vásárolna az állam földeket, hogy oda az Alföld, Dunántúl és Székelyföld helyben terjeszkedni nem tudó, s ép azért kivándorlás és agrársocialismusra hajló népfölöslegét tervszerű állami actióval áttelepítse. Idővel aztán a terjeszkedésre már most felszabadított magyarság ismét új rajokat bocsátana ki, hogy megerősítse a már elhelyezett telepeket. A kincstári és köztisztviselői birtokoknál ez nem ütközne nagy nehézségbe, de mint mobilisáljuk és parcellázzuk a

hithizományokat, melyeknek 2,328.485 kat. holdnyi területe zsibbasztja a magyarság terjedését?

Elvben nagyon szépen oldja meg Beksics e nehéz kérdést: változtassuk át a hitbizományokat erdőgazdaságokká, akkép, hogy helyezzük át a nemzetiségek lakta országrészekbe, a hol legtöbb az erdő. Ezzel kettős czélt érnének el, először felszabadulna a magyar vidéken a kötött birtok egy jó része a parasztság terjeszkedése számára, másodsorúként foglalván a nagy birtok a nemzetiségi területen, politikai és gazdasági súlyával nyomná a nemzetiségeket, s gátat vetne a román pénzüzetek földbirtok kisajátítási üzelmeinek, melyek Erdélyben már-már veszedelmes mérvet kezdenek ölteni.

Ez a gyönyörű terv azonban alig vihető keresztül azokkal az ideális és gyenge eszközökkel, melyeket Beksics az áthelyezés eszközésére ajánl. Ez eszközök .

1. az arisztokratia hazafisága,

2. a hitbizományi örökösödésnek progressiv adóval leendő megterhelése az alapítótól távolság foká szerint, akkép, hogy a progressiv adó csak a szántóföldekből álló hitbizományt terhelné, ellenben mentes lenne tőle az erdőgazdasággá átváltoztatott s áthelyezett nagybirtok. E progressiv adóval nem érnének el semmit, mert melyik mágnás nem viselné inkább az adótehert, mintsem áthelyezze szép, termékeny rónáit vad nemzetiségi vidékre, a hegyek közzé. Radikálisan kellene a kérdést megoldani akkép, hogy törvényhozásilag kimondatnék a szántóföldi hitbizományok megszüntetése, de megengedtetnék, hogy erdő és bányagazdasággá áthelyezve fentartassanak, sőt ilyenek az összes földterület arányához képest, korlátolt számmal és maximális kiterjedéssel újak is volnának alakíthatók akkép, hogy a családi tanács hozzájárulásával bizonyos idő leteltével feloldhatók.

A hitbizományok teljes megszüntetésére nálunk még nem érett meg a közvélemény. Mutatja ezt jogi életünk jelesein a Magyar Jogászegylet 1898. évi nov. hó 19. és 26-iki ülésében nyilvánított állásfoglalása, hol nem feudális nagyurak, hanem hitbizományal éppen nem rendelkező jogász felszólalók nagyobb többsége a hitbizományok fentartása érdekében tört lándzsát, sőt maga az előadói javaslat; a magánjogi kodifikáció vezetőjének Lányi Bertalannak tollából is a mellett szólt. Mindannyian nemzetfontartó szerepet tulajdonítottak ma még a hitbizományoknak, a mint ez a mi nézetünk szerint is helyes, de csak a Beksics javasolta erdőgazdasági alakban, mert mai alakjában egyenesen nemzetrontó.

Beksics földbirtok-politikája természetesen csak úgy vezetne sikerre, ha a parcellázott s telepítésre használt föld meg is maradna a parasztság kezében. Biztosítani lehetne azt az állam javára 15—20 évi időtartamra fentartott visszavásárlási joggal (nem pedig földbirtokminimummal, mert ez újabb lekötést hozna létre — szerintünk még inkább a közigazgatásnak végre-valahára a parasztság érdekeit is előmozdító szervezésével, a parasztság gazdasági és kereskedelmi intelligentiájának fokozásával, hogy ne csak a hatóság jóakarata, hanem saját élelmesége is védje őt, a törvény formái közt üzött rendszeres kifosztásától s e téren nagyon sokat tehet a jegyző, tanító, pap és szolgabíró, meg a helyesen szervezett bagatelle-bíráskodás-

Nagy óvatossággal, szinte keztyűs kézzel nyúl Beksics a papi latifundiumok kérdéséhez, melynek megtörésére a kis bérleti rendszert ajánlja, recompensatióul aztán az állam elismerhetné e javak tisztán egyházi tulajdonjogát s reméli, hogy ennek fejében hajlandó volna az egyház javai bérbeadásába belenyugodni.

E földbirtok-reform mellett még a közigazgatásnak és közép-
osztálynak gazdasági és morális reformját akarja szerzőnk a nemzeti
érdek szolgálatába szorítani s csak ha mindez meglesz, akkor fog be-
következni rövid félszázad alatt, ismertetésünk elején tükrözött az a
ragyogó kép, melyet hazafias lelkesedésének túlárado hevében függeszt
új világozottságot gyújtó könyvének véglapjára.

Am úgy legyen !

Bathó Béla,

Ausztria fölosztása.

*Charles Benoist: l'Europe sans Autriche. — Revue des Deux Mondes,
15 Novembre, 1899.*

Benoist e cikkében egy hypothesisist fejt ki, a melyről maga is
meg van győződve hogy nem fog bekövetkezni. Azt akarja bebizonyí-
tani, hogy Ausztria szétdarabolása — mire különben senki sem gon-
dol — Európának nem áll érdekében. Hogy mi szükség van ennek
kifejtésére, azt nehéz megérteni. Ép annyi joggal írhatott volna a szerző
arról is, hogy milyen volna az európai politikai constellatio, ha Angliát
hirtelenül tenger nyelné el. De a franczia író fejtegetéseiben sok érde-
kes megjegyzésre akadunk s ezek megérdemlik, hogy nálunk is figyelem-
ben részesüljenek.

A cikk tartalma röviden a következő :

Tegyük fel, hogy Ausztria-Magyarország Lengyelország sorsára
jut s a hatalmak összeülnek, hogy a Habsburgok monarchiáját — Benoist
úr ezt következetesen »Autriche«-nek nevezi — földarabolják és maguk
közt föloszszák. A fölosztás alapját a nemzetiségi elv képezné. Ez elvnel
fogva Németország megkapná Felső- és Alsó-Ausztriát, Stíriát, Cseh- és
Morvaország, továbbá Tirol német lakossággal bíró részeit, Vorarlberget
és Karinthiát, sőt Pozsony és Sopron vidékét is. Oroszország megkapná
Galicziát, Szilézia egy részét, Morvaország, Csehország és Felső-Magyar-
ország szláv népességű részeit, Horvátországot, Szlavóniát és esetleg
Boszniát. Románia igényt tarthatna Erdély egy nagy részére és Bukovi-
nára, Olaszország a tengerpartra és Tirol olasz népességű részeire. Kö-
zépen maradna egy önálló magyar állam 8—10 milliónyi lakossággal,
mely vegetálna, a hogy tudna.

E felosztással legtöbbet Németország nyerne. Területe 113.533
négyzetkilométerrel, népessége 8,890.000 lélekkel szaporodnék. Mi több,
azok a részek, a melyekre Németország tarthatna igényt, Ausztria leg-
gazdagabb vidékét képezik. De Németország még sem vágyódik e terü-
let elfoglalására. Bismarck sem akart ilyet, pedig Königrätz után talán
tehetségében állt volna. Nem akart ilyet *pusztán* német szempontokból,
mert hisz más szempontokat Bismarck nem ismert. Az osztrák tartomá-
nyok és Németország lakói különböző történelmi múlttal bírnak, mert
Ausztria német tartományai a XI—XIV. század óta teljesen függetlenül
fejlődtek Németországtól. Az északi németek és az osztrákok közt — bár
mindkettő német — faji különbségek is léteznek. És mivel Bismarck be-
látta, hogy az, a miből hasznot lehet húzni és a mi nagygyá tesz, nem
az, a mit valamely nép felvesz magába, hanem az, a mit assimilálni
képes, mert belátta, hogy Németország egységesebb Ausztria nélkül és
elég nagy Ausztria nélkül is, mindennemű terjeszkedést Ausztria rová-
sára határozottan perhorreskált.

A többi hatalmaknak sem áll érdekükben osztrák földre vágya-
kozni. Olaszország hiába tenné, mert ha egyszer Németország Ausztria

javarészt a maga számára lefoglalta volna, életszükséglet volna számára, hogy utat nyisson magának a tengerig, ennek pedig az Olaszország által elfoglalható tartományok útjában állnának. Az oroszokra nézve sem volna a terjeszkedés előnyös. Az orosz szlávság más, mint a lengyel szlávság, a mely ismét más, mint a cseh, a tót, a szlovén, a horvát és a szerb szlávság. Azonkívül ez esetben Oroszország déli tartományai, Horvátország és Szlavónia, izolálva volnának egymástól Magyarország által, a minek ismét az volna következménye, hogy Magyarország kénytelen volna feltétlenül Németországra támaszkodni s ennek egyszerű »Hinterland«-jává válni. Románia ugyancsak elzárna Oroszországnak a Konstantinápoly felé vezető utat. Ily körülmények közt Európa nem léteznék többé. Volna egy Németország s egy Oroszország s a kettőnek szélén pár másod-, harmad- és negyedrangú vagy egyenesen minden rang nélküli kis államocska.

Hogy tehát Európa létezzék, — így concludál a szerző — szükséges, hogy Európában Ausztria is létezzék. Ausztria oly alakban, a minővel most bír, 5 — 6 népből vagy néptörödékből összeállítva, minden consistentia és ellenállási erő híjján eszménye annak, a mit a francia *État-tampon*-nak, a német »*Pufferstaat*«-nak nevez. Ausztria ugyanazt a szerepet játsza Oroszország és Németország közt, mint a régi ögrófságok. Ha Németország — magyar »Hinterland«-jával — a Kárpátokig nyúlna, Oroszország pedig Csehország bekebelezése után Németország szívéig hatolna elő, a kardok nyugalomba sem kerülhetnének. Ha tehát Ausztria nem léteznék, Európának ily országot fel kellene találnia. Mivel pedig Ausztria létezik, Európának mindenképen oda kell törekednie, hogy meg is maradjon.

Mindez annyira igaz, hogy elmondása is felesleges. Egészséges főben még sehol sem merült fel az a terv, Európa térképét olyformán átalakítani, a mint ezt a szerző dolgozatában kiindulási pontul veszi. Polemizálni nem létező állításokkal nem nehéz, de nem is szükséges. Ha az Ausztriában dülő nemzetiségi harcz itt-ott talán aggodalmakat is ébreszt Ausztria jövője szempontjából, ha e harczban itt-ott fel is merülnek oly jelszók és törekvések, melyek Ausztria fennállását veszélyeztetik, ezek nem oly irányt vesznek, mint Benoist hypothesisében. Particularistikus törekvések Ausztriában igenis léteznek. Vannak ábrándozók, kik önálló Csehországról, önálló Lengyelországról, önálló illyr királyságról álmodoznak, de az Oroszországgal való egyesülésnek nincsenek hívei. Ha pedig a czikk annak a pár olasz irredentistának vagy Schönerer-párti félbolondnak szól, kik néha-néha beszélgetnek magukról, úgy a tárgy alig érdemelte meg azt a nagy fáradságot, melyet szerzője kifejtett. Tant de bruit pour une omelette! Bolhákat nem szoktak buzogánnyal agyonverni.

De azért köszönjük azt a védelmet, a melyben Benoist úr részesített bennünket, bár nem is látjuk azt a veszélyt, a mely ellen megvédeni akar. Mutatkozzék majd ép oly meleg barátnak akkor is, ha valóságos ellenségeinkről lesz szó.

—z.

Nemzetiség és Jog.

Dr. Rudolf Hermann von Hernritt: Nationalität und Recht. Wien 1899. Manzsché Hof-Buchhandlung.

A könyv szerzője az osztrák politika legnehezebb problémáját a jog szempontjából kívánja megvilágítani. Teljes objectivitással adja elő az osztrák nemzetiségi viszonyok fejlődését és azoknak jogi szabályozá-

sát. Minden objectivitása mellett is megsemmisítő kritikáját adja az az aulikus politikának. Az aulikus politika három irányban mozog: a centralista német, a történeti foederalistikus és az ethnikus nemzeti irányban. Igen érdekes miképen szövetkezik a centralistikus irányzat az ethnikai nemzeti irányzattal. Magyarországot nem tudván beolvasztani, az itten kifejlődő nemzeti egységállam ellen a nemzetiségeket küldi sorompóba. A magyar állam képződését ugyan nem tudták megakadályozni, de Ausztriában oly térre terelték a nemzetiségi kérdés szabályozását, mely a legnagyobb zavarokhoz — a mai állapotokhoz — vezetett. Az állampolgárok jogairól szóló alaptörvény XIX. cikke, mely meghatározza, hogy valamennyi néptörzse az államnak egyenjogú, és sérthetetlen joga nemzetiségének és nyelvének megőrzése, kiapadhatatlan viszályok forrása, mert a néptörzset, egy minden szervezetet nélkülöző jogalanyt, viszi be a törvénytárba. Innen van az, hogy Ausztriában minden kis agitátor a néptörzs képviselőjének tartja magát és hiszi, hogy annak sérthetetlen jogait védelmezi. Az állami alaptörvény nem talált bővebb kifejtést és a kormányok különbözőképen értelmelték. Herriott igen világos kommentárját adja, majd pedig érdekesen tárgyalja, milyen kompetenciákban lehet megoldani a nyelvkérdést. A könyv tanulmányos ; csak ne veszítse el actualitását az által, hogy a hatalmi tényezők okos következtetéseit tárgyitalanokká teszik.

nm.

A katolikus reactio Angliában.

Paul Thureau-Dangin: La Renaissance Catholique en Angleterre au XIX. siècle. — Première Partie: Newman et le mouvement d'Oxford. Deuxième Edition. Paris: E. Plon, Notirri et Cie. Rue Gar andere 10.

Négy-öt évvel ezelőtt az angol egyház hívei körében jelentőségteljes mozgalom indult meg, mely nyílt célul tűzte maga elé, az anglikán egyháznak a római katolikus egyházzal való egyesítését. A mozgalom rohamosan terjedt. Egy az egyházi életben előkelő helyet elfoglaló angol aristokrata, Lord Halifax nyilvánosan hirdette a »keresztyénség egyesítésének« szükségét; XIII. Leó pápa egy encyklikájában (ad Anglos) örömmel fogadta e törekvéseket, a melyekben az isteni kegy megvalósulását látta és megígérte, hogy azokat a maga részéről is támogatni fogja; egyike a legelső angol főpapoknak, a yorki érsek kijelentette, hogy a két egyház egyesülése »a levegőben van«, sőt »nagy botránynak« nevezte a keresztyénség meghasonlását; a canterbury-i érsek imákat irt elő e tárgyban, Gladstone pedig egy nyilvánosságra hozott levélben nyíltan az unió szükséges voltát hangoztatta. Vérmes egyének már oly viszonyról álmodoztak a két egyház közt, a milyen a görög katolikus és a római katolikus egyház közt fennáll. A nagyközönség részben remélte ezt az uniót, részben félt tőle, de mindenki számolt azzal a lehetőséggel, hogy be fog következni.

Sem a remény, sem a félelem nem tartott soká. A pápa egy nem várt elhatározása mintegy kettévágta a mozgalmat. Arról volt szó, hogy az angol egyház által adományozott egyházi tisztségek a katolikus egyház szempontjából érvénytelen bírnak-e ? A pápa e kérdésre egy bulájában nemmel felelt s ettől kezdve a mozgalom visszafelé fejlődött. Az unió legbuzgóbb hívei elhallgattak s csak félve törekedtek arra, hogy most már az angol egyházat oly viszonyba hozzák a római egyházhoz, a milyenben a görög keletiek vagy a német ó-katolikusok állanak ehhez,

azaz egyházukat oly felekezetté akarták alakítani, mely bár katolikusnak vallja magát, a pápával semmiféle közösséget el nem ismer. Túlsúlyra kerültek az egyház alárendelt papjai és a laikus közönség, mely Angliában mindig megtartotta érdeklődését vallási kérdések iránt, ezek pedig a mozgalom ellen nyilatkoztak; a püspökök egy része szintén latba vetette tekintélyét a katholizáló törekvések ellen, sőt ugyanezt tették, mi az angol viszonyok közt még nagyobb súlylyal bír, a különböző politikai pártok vezérei is. Ma a kérdés úgyszólván teljesen lekerült a napirendről.

E mozgalom számára a talaj rég elő volt készítve s előzményei, gyökerei, visszanyúlnak a század harminczas éveibe. Az angol egyház hívői egy részének vallási meggyőződése ez idő óta lényeges átalakuláson ment keresztül. *Thureau-Dangin* ez átalakulást — a mely új könyvének tárgyát képezi — a következő szavakban vázolja: »Ha a század első harmadában az anglikán egyház valamely tagjától, paptól vagy laikustól, tudóstól vagy tudatlantól megkérdezték, hogy ő protestáns-e vagy katolikus, azt hitte volna, hogy a kérdező tréfát akar vele üzni. Protestáns volt, és büszke volt erre . . . Kérdezték *ma* az anglikán egyház tagjaitól, hogy protestánsok-e vagy katolikusok, méltatlankodva vissza fogják utasítani a protestáns nevet, igazságtalanságnak és sértésnek fogják azt tartani... és büszkén fogják mondani, hogy hitük és lelki gyakorlataik tisztán katolikusok.«

E szavak azonban könnyen félrevezethetnek. A katholizáló mozgalom korántsem terjedt ki az egész angol egyházra. Ebben az egyházban, — mely sajátságos középállást foglal el a protestantizmus és a katolicizmus közt, s melynek tanait külföldön úgyszólván csak Pitt definíciójából ismerik; »The Church of England has a Popish liturgy, Calvinistic Articles and an Arminian Clergy«, — régóta három különböző párt létezik, melyeket egymástól igen mélyreható különbségek választanak el. Az u. n. *high-church* párt, mely az egyházi és világi aristokrátiára támaszkodik, legközelebb áll a katolikus egyházhoz, a melynek külsőségeit teljesen átvette és mindinkább rideg, eszmeszegény ritualizmussá súlyed. A *broad church* ezzel szemben a szabad kutatás eszméjét hirdeti vallási kérdésekben is és kevés súlyt fektetvén a dogmákra, inkább a vallásos meggyőzések tartalmát és az erkölcsös életet nézi. A *low church* végül pietistikus irányban működik és a gyakorlati kegyességre fekteti a főszólyt, az egyház dogmáit azonban teljesen érintetlenül hagyja.

Az a katholizáló mozgalom, a melyről említést tettünk, mindig a *high church*-re szorítkozott. Itt e mozgalom teljesen érthető. Ez az egyházi párt az eszmék természetes fejlődésében oda ért, hogy már csak egy hajsza választja el a katolicizmustól. Híveinek tekintélyes száma le is vonta az utolsó következményeket ez irányzat tanaiból, — katolikus vallásra tértek át.

Az első, ki elég bátorsággal bírt arra, hogy a vallási tekintetben eléggé szűkkeblű Angolhonban e lépést megtegye, Newman volt, a kinek *Thureau-Dangin* mesterien megírt munkája első kötetét szenteli. Az a nagy átalakulás, mely Newman lelkében végbe ment, kezdve azon időtől, a mikor a pápában az eleven Antichristust látta, egészen addig az időig, a mikor mint a pápa hű fia hirdette hazájában a katolicizmushoz való visszatérés szükségét, hű képét mutatja annak az útnak, a melyen a *high-church* halad. Az út oda vezet, a hová Newman jutott, a katolicizmusba.

Helyes-e ez az irány, vagy nem helyes, — ki merné e kérdést eldönteni? De bizonyos, hogy Angolhonban a két irány közül, a mely e téren egymással szemben küzd, — nem a katholizáló irány az, a mely

a haladásnak, szabadságnak és a liberalizmusnak szolgálatában áll. Pedig a modern Angliában más irány számára nincs hely. S ezért igaz az, a mit az angol toryk egyik vezére, Balfour, ez év január utolsó napján Manchesterben mondott: »When I hear of conspiracies against Protestantism, I do not know, whether they exist or do not, — I treat them personally with no more regard, than I should treat a conspiracy against the law of gravitation«. (Ha a protestantizmus ellen szőtt összeesküvésekről hallok, nem tudom, hogy léteznek-e ezek vagy sem, — de én a magam részéről nem tulajdonítanék nekik nagyobb jelentőséget mint egy a gravitáció törvénye ellen szőtt összeesküvésnek.)

gg

Allen Grant-ról.

A mindennapi kenyérért való küzdelemben elméje kedvenc irányától gyakran letérítve, egy nagyrahivatott szellem fájdalomát érezve tehetségei szétforgácsolásán, a czopfós tudománytól el nem ismerve bámulatos sokoldalúsága folytán, nagyobb sikereit a regényírás kényszerűségéből üzött mezein aratva, a természettudományok és a sociologia terén a megérdemelt méltatásban sohasem részesülve s mégis az *aesthetika természettudományának* alapjait lerakva élt és halt meg, Spencer Herbert tanítványa, az evolutionista philosophia egyik dísze, *Allen Grant*.

A mit a társadalmi jelenségek összes más terein végrehajtott a nagy mester, azt igyekezett *Allen Grant* az aesthetikai termékek világában megoldani: a *szép* fogalmának és eredetének, socialis funkciójának és hatásának tudományos magyarázatát nyújtani.

Az evolutionista világnézet gyökeresen megváltoztatta a jelenségek eddigi szemléletének perspectiváit. Letűnt a kora annak a bölcsekedésnek, mely a tünemények felszínes megfigyeléséből kiindulva, abstract (s mentől homályosabb !) kategóriák felállításában jeleskedett.

Az összes társadalmi tüneményeket az emberek társas együttléte hozta létre s a melyek millió évek alatt éltek, fejlődtek és napjainkban is tovább élnek, szükségkép hasznos funkciót teljesítettek *az egyén vagy a faj életében*.

Ez a szempont lehet csak a társadalmi jelenségek tudományos vizsgálatának kiindulási pontja.

És a theologia, a metaphysika, az észjog, a transcendentalis ethika síb., mint a tudomány tereinek bitorlói kiüzetnek a tudomány birodalmából.

Ez lesz a sorsa a régi aesthetikának is, mely mélyebb természet-tudományi alapokra helyezkedni nem akarva, felszínes s merőben subjectiv okoskodásokkal akarta a szép jelenségeit magyarázni.

Allen Grant az új irányú aesthetika egyik első úttörője, azé az aesthetikáé, mely a szép jelenségeit physiologiai, lélektani vagy sociologiai szempontból vizsgálja.

Mily eredményei végezte ezeket a kutatásokat, mennyire közelíthette meg az igazságot? Oly kérdés, melyre e helyen nem lehet czélunk feleletet adni.

Az azonban kétségtelen, hogy a »*Physiological Aesthetics*« (»Physiologiai Aesthetika«) művének ismerete nélkül a szép természettudományának egy bűvára sem lehet el.

Igy elérte azt a mi a tudomány emberének legnagyobb jutalma: az örökkévalóságot eszméiben.

J. O.

Comtetól Kiddig.

Robert Mackintosh: From Comte to Benjamin Kidd. The appeal to biology or evolution for human guidance. London, Macmillan and Co. 1899.

A modern társadalomtudománynak kétségtelenül legjellemzőbb sajátja a természettudományok által történt megtermékenyítése. Egyike a legérdekesebb és legmélyebben járó kérdéseknek, hogy mik ennek az új keletű társadalomtudománynak természettudományi praemissái és hogy mikben foglalhatók össze ez új tényező behatásának eredményei. Mackintosh Róbert, a Lancashire independent college tanára az élettanra korlátozva vetette fel ezt a kérdést és Comte sociológiájától Kidd Benjamin »Social Evolution«-jáig végighaladva az irodalmon keres rá választ. Mackintosh ellenséges álláspontot foglal el az egész élettani sociológiával szemben, még telve van a társadalomnak ósdi, spiritualistikus felfogásával, sőt vallásos dogmatizmussal; a tárgy rendkívüli érdekessége azonban a szempontok és a feldolgozás fogyatékosága dacára is kiválóan figyelemreméltóvá teszi könyvét.

Mackintosh négy részre osztja a biológiai társadalomtudományt. Az első a comtismus; a második, a hová Spencer Herbertet és annak tanítványát, Stephen Lesliet sorozza, az egyszerű evolutionismus; a harmadik a darwinismus, vagyis a léiért való küzdelem tana; a negyedik a hyper-darwinismus vagy weismannismus.

Az exact tudományok fölényének hirdetését metaphysikai spekulációkkal szemben már a legteljesebb mértékben megtaláljuk Comte Ágostonnál. Ő azonban valójában mégsem természettudományi igazságokból vonja le a társadalomtudományiakat. Nála az élettanra való hivatkozás csak az organismus elvéből vont parabolákat jelent. Közlebbi érveit már a történelemből veszi, a mely neki hol egyszerűen példatár, hol pedig a nagy fejlődési irányok generalisatióit szolgáltatja. Harmadik nagy alapköve, a mely noha hasonlóképen semmi összefüggésben sincsen az élettani kiinduló ponttal, de erkölcsstanának mégis középpontja, az altruismus elvének proclamálása. Ilyenforma volna a sociologia alapvetése Mackintosh szerint. Az élettan csak erkölcsi parabolákat szolgáltat; a történelem csak ötleteket nyújt a philosophusnak, de nem ellenőrzi ítéleteit; az altruismus, a melynek Comte lelkesült prófétája, nála egy be nem bizonyított, ingatag föltevés. Még nem a tudomány, hanem a szeszély világában vagyunk.

Az élettan nagy társadalomtudományi jelentősége csak az evolutionista elmélettel kezdődik, a melynek két hatalmas rendszerével Darwin és Spencer ajándékozták meg az emberiséget, Mackintosh el ismeri ugyan, hogy a kettő közül a Spencer rendszere a tágabb körű, de azért távolról sem ismeri fel annak jelentőségét, sőt inkább úgy találja, hogy a darwinismus középpontja és főtétele a biologikus sociológiának.

A spencerismussal Mackintosh elég rövidesen bánik el.

Spencer rendszere — úgymond — kiterjed az egész »megismerhető« mindenségre. Spencer a természeti törvények mindenhatóságát hirdeti, nem ismer el semminemű külső beavatkozást a fejlődési folyamat egyik fokára nézve sem. Mindent az anyag és erő terminusaiban igyekszik kifejezni. De a legalkalmasabb fenmaradásának, a »survival of the fittest« elvét nem terjeszti ki annak élettani határain túl s nem akar neki cosmicus jelentőséget adni. Csak egy része van Darwin elméletének, a mely különösebb jelentőségű Spencerre nézve — s ez a megszokás

átöröklődésének (use-inheritance) Lamarck-féle tana. Ezen az alapon egyeztetni össze Spencer az intuitionismust és az empiricismust. Intuitív ismereteink eredete őseink tapasztalatai, a melyeket velünk született hiedelmek formájában örökítettek át mi reánk. A természetes kiválasztás elve csak alig-alig befolyásolta Spencer sociológiáját, nevezetesen individualistikus *laissez faire* tanát. A Spencer-féle jövőbeli aranykor a békés egyensúly kora, már pedig ilyen korszak sohasem virradhatna reánk, ha a küzdelem elve volna mindenható. Az ő evolúciója nem kiválasztást jelent, hanem növekvő komplexitást. Az összetettebb a fejlettebb Spencer szerint. Az emberi jólétet illetően Spencer Mackintosh szerint három egymástól független főtételt állít fel. Az első, hogy az emberi magaviselet a szerint jó és bölcs, a mint fejlett vagy fejletlen. Spencer itt az egész világegyetem fejlődésének folyamataira támaszkodik és ezt alkalmazza az erkölcsstanra. A második alaptétel az egoizmus és altruizmus egyensúlya. A kettőnek ez az egyensúlya, mint a jövő zenéje, mint egy utopistikus látomány jelentőségben túlmegy még a fejlettség ideálján is. Az a parancs, úgymond Mackintosh, a melyet az altruizmus és egoizmus egyensúlyából von le Spencer: »mozdítsd elő a boldogság maximumát«, erősebb, mint első főelvéből következő parancsa »légy fejlett«. Spencer harmadik s a másik kettőtől ismét független tétele, hogy a militaristikus kényszerű összeműködéstől az industrializmus szabad kooperációja felé kell haladnunk. Itt megint sem a fejlettség, sem a boldogság, hanem a szabadság a legfőbb jó.

A ki nem ismeri Spencert, azt hihetné Mackintosh ismertetése után, hogy Spencer ezeket az ő tételeit csakugyan mint kiinduló pontokat állítja fel s nem mint végső következtetésekhez jut el hozzájuk. Pedig nyilvánvaló, hogy az egyensúly theóriája nála nem óhajképen jelentkezik, hanem mint a fejlődés szükségképeni iránya. Nem is független valami ez a theória az általános fejlődés tanától. A primitív harcias érzelmvilágnak átalakulását tételezi fel, teljes hozzáalkalmazkodását a békés együttlét és együttműködés követelményeihez. Az egoizmusnak és altruizmusnak harmóniája tehát egyszersmind a fejlettségnek egy magasabb foka is volna Spencer szerint. Ha Mackintosh itt nem látja meg az összefüggést vagy éppen ellentétet lát a kettő között, akkor teljességgel nem fogja fel Spencert. És éppen annyira téved, a mikor Spencer individualizmusát az egész rendszerben magára álló önkényes állításnak tekinti, a melyet legfeljebb csak történelmi generalizációk támogatnak.

Hogy a természettudomány igazságai, nevezetesen az élettani törvények az individualistikus vagy a socialistikus rendszert igazolják-e, arról lehet vitatkozni. De az nem lehet kérdés tárgya, hogy Spencer individualizmusa élettani tétel, s nem valami önkényes kiinduló pont. Spencer azért individualista, mert azt tartja, hogy ez élettan alaptörvénye szerint az egész világegyetemben minden élő lény a saját hasznos vagy káros tulajdonságai és cselekvései szerint boldogul vagy pusztul el; mert úgy találja, hogy a socialistikus rendszer megnehezíti a természetes kiválasztást. Spencer szerint tehát a természetes kiválasztás tana involválja az individualizmust; csakis az individualizmus útján reméli ő a fejlettebb morális érzelmek kifejlődését, a melyek szerint egoizmus és altruizmus közelednek. Szóval mind a három tétel a legszorosabb összefüggésben van egymással és az élettani alapelvekkel.

A legnagyobb jelentőséget és legnagyobb hatást a sociologia biológusai közül Darwinnak tulajdonítja Mackintosh s ő benne talál aránylag még legtöbb igazságot.

Darwin problémája szigorúan körül volt határolva ; a szerves élet világán belül maradt. Darwin specialista; csak a növények és állatok különböző fajainak eredetét keresi; az élet eredetéről, vagy éppen a világegyetem eredetéről neki nincsen mondani valója. Csak egy ponton nyit meg nagy mélységet. Azok közt a fajok közt, a melyeknek ő eredetét kutatja, ott van az emberi faj is. De — folyvást Mackintosht idézzük — Darwin maga alig veszi észre, hogy ez a probléma alapelvekre terel vissza bennünket s bizonyos végső következtetésekre kényszerít, Darwin speciális tanítása a természetes kiválasztás, — a legalkalmasabb fenmaradása, — a fajok tökéletesbülése küzdelem által — új fajok fokozatos fejlődése. Ezt a folyamatot azután gyorsítják a nemi kiválasztás, mely szerint a kiválóbb példányok könnyebben párosodnak, mint a rosszabb minőségűek és gyorsítja a szokások átöröklődése, a mi azonban főleg Lamarck-féle tan, s Darwinnál alárendeltebb jelentőségű. Az a zsiráf, a melynek azért hosszú a nyaka, mert a magas fákra nyújtogatta, és a mely ezt a tulajdonságot utódaira hagyta, mondja Mackintosh, inkább Lamarck-féle zsiráf; a Darwin-féle zsiráf inkább történetesen talált születni hosszú nyakkal, de a létért való küzdelemben alkalmasabbnak bizonyulván, fenni áradt s utódokat hagyott hátra, míg a rövid nyakúak kipusztultak.

A létért való küzdelmet s a természetes kiválasztást végre olyan tényeknek ismeri el Mackintosh, a melyekkel számolni kell. Azonban a sociologia szempontjából valami nagyobb jelentőséget ezeknek sem tulajdonít. A darwinisták elemzéséből is csak azt a következtetést vonja le, hogy a természetes elválasztás élettani ténye sem kosmikus jelentőségre, sem a társadalom-tudományokban alapvető szerepre nem tarthat igényt. Ezt fejt ki »a természetes kiválasztás metafizikája« című fejezetben.

És ezt a szempontot igyekezik érvényesíteni a darwinista gondolkörbe tartozó írók kritikájában is.

Ezek közül Miss Cobbe-t ismerteti, a ki hevesen tiltakozik a darwinizmusnak a morálra való alkalmazása ellen, Bagehot-ot, a ki *Physics and Politics* című munkájában a darwinizmust az állami élet körére alkalmazta Alexandernek *Moral Order and Progress* című könyvét, a mely az erkölcsi darwinizmus főmunkája. *Huxleyt* és *Drummondot* mint a darwinizmus szülte visszahatás képviselőit mutatja be. *Sutherlandnak* *Ascent of Man*-jét pedig a darwinizmushoz való visszatérés címe alatt tárgyalja.

A könyv negyedik főrésze végül a hyperdarwinizmussal foglalkozik. E néven Mackintosh Weismann elméletét érti, a mely — röviden szólva — Darwin elméletéből a Lamarck-féle hagyatékot eliminálja, vagyis a fejlődés okai közül csakis a létért való küzdelmet fogadja el, ellenben nem ismeri el a nemi kiválasztást és mindenképpen nem a szerzett tulajdonságok átöröklését. Mackintosh ezt az elméletet, a melylyel »a tudomány egy dajkameséje« kedveskedő címe alatt foglalkozik, szigorú kritika alá veszi és élettanilag is teljesen tarthatatlannak tünteti föl. Ezzel egyszersmind pálczát tört a sorozat utolsó sociologusa felett is, mert Kidd Benjamin *Social Evolutionja* alapján véve a weismannizmusnak a társadalom jelenségeire való alkalmazása.

A könyv csak idáig érdekes, mert bár egy kevéssé eltorzítva, de megismertet bennünket azokkal az élettani tanokkal, a melyek a sociológiára befolyással voltak és megismertet a rájuk támaszkodó sociológiai irodalommal. A conclusió azután nem egyéb, mint visszatérés zavaros és régi módi spiritualistikus önkényességekre.

Mackintosh constatálja, hogy a biológusok s még inkább a reájuk támaszkodó sociológusok ellentmondanak egymásnak s hogy vissza

kell térni a régi tekintélyekhez. A biológia szerinte csak két dologra tanított volna meg bennünket. Először arra, hogy a társadalom szervezet és másodszer arra, hogy a létért való küzdelem hasznos volt. Hát ez bizony alábecsülése az élettani sociológiának. Ellenbizonyítékokat szolgáltatni e helyen túlságosan messzemenő kísérlet volna. Tegyük fel azonban, hogy ez a szomorú tétel igaz volna. Akkor is legfeljebb az következne belőle, hogy a sociológia lehetetlen tudomány. Hanem hogy az élettanra támaszkodó sociológia csődje miatt bizonyítana a régi tekintélyek javára, s hogy miért kelljen ezért Mackintosh könyvének a Jézus Krisztus dicséretével végződnie, hogy ennek mi köze a sociológiához és a biológiához, mi köze a tudományhoz egyáltalában, mindez egy kicsit homályos.

A könyvnek különben is gyöngéje, hogy érvei ex machina deus-ok módjára bukkannak elő. Nehéz volna megállapítani, hogy miféle metaphysikai felhőkbeől cikázik elő a szerzőnek gyakran kétségbevonhatatlan szellemessége. Itt is, ott is csak egy-egy ilyen villanás, de az egészben semmi világoosság.

A könyv így is sok érdekeset és figyelemreméltót nyújt, de élenként érezteti azt a szükségletet is, a mely Mackintosh problémájának természettudományi megoldásával vár kielégítésre.

Dr. Somló Bódog.

Róma gazdaságtörténete.

Dr. Karl Hofmeister: Die wirtschaftliche Entwicklung Roms. (Wien, 1899. Manische k. und k. Hof-Verlags- und Universitäts-Buchhandlung.)

Rómának, a világ királynőjének, gazdasági élete magában véve is méltó tárgya az anyagi művelődés történetének: de az általános tudományos érdeken kívül még különösebben megérdemli a mi figyelmünket azért, mert fejlődésében és enyészetében egyaránt nagyszerű phasisai teljes képét nyújtják e nagy társadalom bevégződött életének. A tragédiának vége van, nem maradt függőben semmi: a nagyszerű élet összes problémáinak véget vetett a nagyszerű halál. Eleve biztosítva van a tárgy iránt érdeklődésünk, a melyet nagyon ügyesen fokoz a szerző azzal, hogy kimutatván a régi római kornak és napjainknak gazdasági életében az analógiákat: jövőndő társadalmi fejlődésünk perspectivájához nyújt nekünk szempontokat.

Róma gazdasága azzal kezdődik, hogy az egyes családok a maguk elszigetelt, egyéni életükben töke nélkül folytatják a saját életfenntartásukhoz szükséges javak termelését. Az egyes magángazdaságok egyjénással egyértékűek, teljesen függetlenek és munkamegosztás nélkül foglalkoznak östermeléssel és némi házi iparral. Javaiuknak csupán használati értéke van.

A mikor a görögök és a karthagóiak »felfedezik« Rómát, iparczik:kekért és aranyért vásárolnak ott gabonát s ezzel az addig kizárólag fogyasztásra használt gabona kereskedelmi áruvá változott át. A javaknak megszületett a csereértékük és ezzel együtt megjelent Rómában az üzleti töke. Csakhamar fokozódik a termelés, az egyes magángazdaságok differentiálódnak, külön válik az östermeléstől az ipari foglalkozás: egy szóval megkezdődik a társadalmi munkamegosztás és a rendszeres forgalom. A pénz egyenletesen oszlik el a lakosság között, mert a termelés tényezői a föld és a munka, közföldből pedig mindenki annyit foglalhat el, a mennyit meg bír művelni. Ebben a korban lép föl

a tőkének egy másik alakja is, a kölcsön-tőke. Általános anyagi jólét és egészséges politikai állapot jellemzik e korszakot.

A sok szerencsés háború folytán szaporodó rabszolgaság végzetes hatással volt Róma gazdasági életére. A ki csak tehette, hadi zsákmányul szerzett, vagy pénzen vásárolt rabszolgát s azután ezekkel nagy területeket műveltetett, télen pedig iparüzésre fogta őket. A városokban állandóan ipari munkákra alkalmazták a rabszolgákat. Ilyen formában jelentkezett legelőször a termelő tőke. Mennél könnyebbé és olcsóbbá vált a rabszolgatartás, annál jobban gazdagodtak a vagyonosak s annál jobban fogyott és süllyedt a közép és kis vagyonú osztály. A nagy vagyonok összehalmozódása és a teljesen vagyontalan proletárok szaporodása állandó és elég rohamos volt. Sicília meghódítása idejében már nagyban virágoztak a latifundiumok, a köztársaság vége felé pedig nem volt az államnak 2000 olyan polgára, a kinek birtoka volt volna; Claudius Isidorusnak Augustus idejében 4.116 rabszolgája, 60 millió sestertiusa, 360.000 jugerum földje s $\frac{1}{4}$ millió juha volt; Afrikának fele hat emberé volt, a mikor Nero megfojtatta őket.

A nagy vagyonok ilyenén halmozódása közben kifejlődtek a pénz-es hitelforgalomnak azok az alakzatai, a melyek ma — más nevek alatt ugyan — de épen úgy végzik a tőkék funkcióit. Széles körökre támaszkodó társulás és hatalmasan kiképződött bankszervezet egyesíti az ekként személytelenné alakuló tőkéket és a Földközi-tenger környékén alig bonyolódott le nagyobb ügylet úgy, hogy annak szárait ne római bankárok kezei szövögették, avagy kuszálták volna.

Íme! az antik világ már két évezreddel ezelőtt elérte a capitalistikus termelésnek azt a rendszerét, a mely napjainkban nálunk uralkodik. A gazdasági fejlődés egyes fokozatai is, meg azok egymásutánja is teljesen megegyezik a mi gazdasági állapotaink előzményeivel: csodálkozhatunk-e hát azon, hogy a gazdasági élet elfajulásai is egyformák mind a két korban ?

Akkor is, mint ma, rohamosan nőtt a nagy tőke és ezzel arányosan és állandóan süllyedt az önálló középosztály, a mely két körülmény súlyos válság csiráját hordta magában. A capitalistikus temelés ugyanis a vásárló és fogyasztó közép-osztály pusztulása miatt elvesztette jövedelmezőségét; lassanként és fokozatosan kezdett tehát a termelés csökkenni. Sok gyárat bezártak, a termőföldeket parlagon hagyták, vagy kertékké alakították át, a rabszolgákat pedig felszabadították, mert hiszen ha a nagy latifundiumok és gyárak saját rabszolgáik számára folytatták volna termelésüket, ez olyan fonák művelet lett volna, mintha a tehén saját tejével táplálkoznék. A termelés csökkenése és a szegény néposztályok folytonos szaporodása azonban általános ínséget idézett elő s a nagy tömegek nyomora egész kormányzati rendszerre fejlesztette az államsocialismust, a mely nem egészen hasonló körülmények kényszere alatt napjainkban is különböző álarczok tetszetős külsejében kísért. A hajósokat és fuvarosokat, a pékeket és mészárosokat társulatokba kényszerítette az állam s azután kötelezte őket a kincstári kártalanítás fejében Róma élelmezésére. Az állami építkezéseket kényszer útján végeztették a vállalkozókkal, az egész birodalomban szerte-szét nagy kincstári gyárak állították elő a ruházati cikkek, fegyvereket stb. A mikor a természetben behajtott gabona-adó már nem volt elég a minden napi kenyérre s a világ királynője éhezett, akkor a kincstár nagy állami uradalmakban termelt gabonát a nép számára.

E kényszer-munkákhoz azonban nagyon nehéz volt a szükséges munkásokat megszerezni és dolgoztatni. Szabad polgárokat és rabszolgákat tüzes vassal bélyegeztek meg, hogy szokéseiket megakadályozzák.

A capitalistikus gazdaság hű kísérője, a pénz, egészen fölöslegessé vált. Nero idejében pl. Trimalchionnak 10 millió sestertiusa hevert a pénztárában, melyet nem tudott elhelyezni. A forgalom ismét csak a javak cseréltetéséből állott.

A városban az egyéni szabadság teljesen megszűnt s menekült onnét, a ki csak tehette. A gazdagok falusi birtokaikra vonultak s a szegények közül utánuk szökött, a ki tudott és akart dolgozni. A középkori hűbérrendszerhez hasonló falusi élet fejlődött ki egész Itáliában s Európa legtermékenyebb földje a legkedvezőbb éghajlat alatt, az akkori világforgalom közepében magas gazdasági és politikai kultúrájából visszaszülyedt a házi gazdálkodásnak kezdetleges és a zsarnokságnak gyalázatos állapotába. Micsoda torz- és szörnyalakok tomboltak e nemzet fölött, a melynek lábainál hevert egykor az egész ismert világ és a mely kormányzati bölcsesége, jogi tudománya, hadi erényei és politikai emelkedettsége által oly sok példát adott a későbbi századoknak. A gazdasági romlás megrendítette Rómának gerincét s a pusztulás többi teendőit elvégezték a mellékes véletlenségek. A birodalom gazdasági és politikai súlypontja Bizánczba helyeződött át, hogy néhány század múlva ez is kövesse Rómát a dicstelen pusztulásba.

Szerző munkáján az a gondolat fodorodik végig, hogy nem a termelési eszközök birtoklása, azaz nem maga a magántulajdon veszélyes a társadalom gazdasági életére, hanem csupán az a tőke okozza a bajt, a mely munka nélküli életet biztosít tulajdonosának. A milyen exact, szigorúan logikus és tudományosan rendszeres a munka történelmi része : épen olyan homályos az a zárótétele, hogy korunk jövő feladata a termelési eszközök tulajdonjoga és a munka közötti egyensúly helyreállítása legyen. E tétel nem oldja meg a problémát, csak tovább gurítja a fel-törtetlen, kemény diót! Milyen legyen az az egyensúly és hogyan lehet azt biztosítani? Ez a kérdések kérdése, ki ezt nem mondja meg, nem mondott semmit sem! Szerzőt is csak azért dicsérhetjük meg, a mit Rómáról irt, de ezért aztán méltán megilleti őt az elismerés s munkáját a dicséret.

Zigány Zoltán.

Majláth gróf a socialis kérdéstről.

*Majláth József gróf; A socialis kérdés és a falusi jólét emelése.
A Magyar Gazdaszövetség kiadása. Különlenyomat.*

Midőn néhány évvel ezelőtt nálunk az agrármozgalom erősebb hullámokat kezdett verni, feltűnt a küzdők sorában Majláth József gróf. Nem tartozott a vehemens támadók közé, az osztály-előítélettől való mentesség, tanultság és szélesebb látókör megkülönböztették elvtársaitól. Jelen füzet is ezen tulajdonságairól tesz tanúságot. Majláth gróf ismeri a társadalmi élet tüneményeinek törvényszerűségét és kijelenti, hogy a mezőgazdaság és a nemzetgazdaság többi ágai között érdekellentét nincsen, tehát oly két tételt vall magáénak, melyet a haladás minden igaz barátja aláírhat. Ha már most az agrárkrízis okainak megítélésében néhány általánosságban odavetett mondat sejtetni engedni is, hogy a gróf különösen az áralakulást illetőleg egyes hivatlan, a termelő és fogyasztó között álló tényezőknek oly befolyást tulajdonít a minőt a magunk részéről nem vagyunk hajlandók concedálni, mégis ki kell jelentenünk, hogy a füzetben a magyar kis-birtokososztály megmentésére irányuló javaslatokat rokonszenven

fogadjuk. Talán lesz még alkalmunk a lap hasábjain kifejtetni azt, mennyire összefügg a nemzet jövője a parasztság sorsával; úgy látszik Majláth gróf is látja ezen összefüggést. És midőn gondolkozik a módok felett, hogyan lehetne a nemzet ezen becses osztályát megmenteni, a feladat nagy részét a parasztságnak a szövetkezetek útján való gazdasági függetlenítésében látja. Örömmel constatáljuk azt is, hogy az e programban elmondottak semmiféle túlzást sem tartalmaznak, mindenütt intelmeket találunk a kellő óvatosságra. Törvényhozásunk már rálépett azon útra, melyet Majláth követendőnek tart és bizonyos a siker, ha az általa megvetett alapok oly szolid, meggondolt terv szerint építetnek ki, minőt a tanulságos kis füzet ajánl.

Dr. N—y.

KORTÖRTÉNETI SZEMLE.

Egy nagy állambölcs mondta ki annak idején azt a mély igazságot, hogy boldog az a nép, a melynek évkönyvei unalmasak. Ha ez igaz, úgy *Magyarország* az elmúlt hónapok folyamán nagyon boldog volt. Nem történt az ország életében semmi, mi mélyebbre ható érdeklődést keltett volna. Törvényjavaslatokat terjesztettek be és intéztek el, a nélkül, hogy a nagyközönség jóformán tudomást is vett volna róluk. A parlament úgy működött, mint valami frissen olajozott gép, — a törvénytárak megteltek, az újságok állandóan »üresek« voltak. Az ország haladása szempontjából talán tényleg ez a legboldogabb állapot.

Most végre történt valami, — de nincs köszönet benne. Az osztrák és a magyar országgyűlés által kiküldött kvótabizottságok megegyeztek abban, hogy Magyarország hozzájárulási aránya a közös ügyek költségeihez egyszerre három százalékkal, — 31,4%-ról 34,4%-ra — emeltessek s megegyezésüket törvényjavaslat alakjában ma már a képviselőház tárgyalja. Magyarországnak évi költségvetését ez az emelkedés jelenleg mintegy három millió forinttal terheli meg. Hogy mennyivel sokszorozódik ez az összeg, ha a közös kiadások valamely előre nem látott, de bekövetkezhető esemény folytán, — például háború után, — milliárdokkal megszapornának, annak jobb utána nem számítani. Az eredmény Magyarországra minden körülmények között kedvezőtlen.

A kvótaemelés Magyarország politikai életében előreláthatólag némi indirekt jelentőséggel is fog bírni, mert úgy látszik, ez vet véget annak a természetellenes békés állapotnak, mely parlamentünkben a jelenlegi ministerium kormányralépte óta uralkodott. Valamely festő a paradicsomot rajzolta le úgy, hogy képén farkas és bárány, őz és tigris lombos fák alatt békésen játszadoznak egymással, a nélkül, hogy egymást bántanák. Nincs ember, — a legbékésebb természetűek között sem, — a ki ezt a paradicsomot irigylendőnek, és nem inkább nevetségesnek találná. Hasonlóan vagyunk azzal a paradicsomi állapottal is, mely az elmúlt hónapok folyamán a magyar parlamentben uralkodott. Még azok is, kik adott esetekben soha az ellenzék egy támadását sem helyeselték, sajnosán látták most, hogy az ellenzék a támadásokkal úgyszólván teljesen felhagyott. Még egy évvel ezelőtt vastag sértések repültek balról jobbra és jobbról balra és már-már tartani lehetett attól, hogy általánosan elfogadott harczeszközzé fognak válni, — az elmúlt napokban bókokkal háborúskodtak politikusaink és kihízelegték maguknak azt, mit régebben becsületes harczban kellett kiküzdeniök. Ugy látszik, a kvótaemelés képezi most az ellenzék szemében azt a bűnbeesést, a mely a paradicsomnak véget vet és a jövőben államférfiainknak arczuk verejtékével fog kelleni megszerezni azt, a mit a törvényhozástól kivannak. Ne sajnáljuk ezt. A harcz, mely minden téren hasznos és szükséges, tán sehol sem nélkülözhető kevésbé, mint a politikában.

Különben Magyarország története a legközelebbi jövőben ismét Ausztriában fog lejátszódni. Daczára azoknak nagy zivataroknak, melyek az osztrák parlamentben két teljes évig dúltak, a politikai látóhatár Ausztriában még mindig nem egészen tiszta, a légkör még mindig fülledt. Ha ez új zivataroknak előjele, úgy ezek Magyarországon is éreztetni fogják hatásukat. Hisz saját közgazdasági viszonyainknak tíz évre való rendezése, — a nálunk is szinte végtelen vajúdasok közt létrejött kiegyezés, — az osztrák parlament kezébe van letéve. Különben is oly viszonyban állunk Ausztriához, a milyenben a siami ikrek álltak egymáshoz. A meddig az egyik beteg, a másik sem mondható teljesen egészségesnek.

Mióta Clary gróf az osztrák miniszterelnök hálátlan tisztére vállalkozott, — ez tudvalevőleg október havában történt, — tényleg némi javulás állt be a politikai helyzetben. Kormányának első tette, a csehországi nyelvrendeletek visszavonása, véget vetett annak a példátlanul erőszakos és durva obstructionnak, mely Ausztriát egyik dilemmából a másikba kergette és a helyzetnek mérhetetlen elmérgesedését idézte elő. Az osztrák parlamenti életben tényleg teljes anarchia uralkodott. Eddig azt mondták Ausztriáról: *l'Autriche n'est pas un Etat, cest un gouvernement*, — mi bizonyára nem volt hízelgő Ausztriára, — az elmúlt hónapokban ismételen úgy tetszett, mintha a kormány sem képezne többé oly fix pontot, a mely az országot összetartja. Ily körülmények közt valóságos megkönnyebbülés számba ment, midőn Clary gróf a nyelvrendeletek megszüntetésével *tabula rasa*-t csinált.

Ha a csehokból, lengyelekből és ultramontánokból álló többségben ez intézkedés rossz vért is szült, a november első napjaiban Bécsben újból összeült Reichsrath eleinte mégis nyugodtan kezdett tárgyalni, a mire Ausztriában régóta nem volt példa. Az elmúlt hónapok folyamán oly nagy szerepet játszott »szükség-paragraphus« eltörlésére, illetve módosítására irányuló indítványokat egy, e célra megalkotott bizottsághoz utasították s itt e kérdés, mely ismételen a politikai szenvedélyek legféktelenebb kitörését idézte elő, a jogi kérdések útvesztőjében eltűnt. Senki sem törődött többé vele. A delegáció tagjait akadálytalanul választották meg és a tárgyalások is egyideig nyugodt mederben folytak. Úgy látszott, mintha az osztrák parlamenti Augias-istálló kitisztítása ellen senki akadályokat nem akart volna gördíteni.

Ez, fájdalom, csak látszat volt. A hónap közepén az államadosságok ellenőrzésére kiküldött bizottságnak a többséghez tartozó tagjai megtagadták a kormánynak azon 59 milliónyi összeg kiszolgáltatását, a melyre a valutamiveletek keresztülvitele céljából szüksége volt. A bizottság ez elhatározását azzal indokolta meg, hogy az őrizetére bizott összegeket csak törvény alapján szolgáltathatja ki, a valutarendezés keresztülvitelét pedig csak a »szükség-paragraphus« segélyével kibocsátott császári rendeletek rendelték el. Hogy az ily rendeletek az osztrák alkotmány értelmében ugyanoly joghatálylyal bírnak, mint a törvények, azt a bizottság figyelmen kívül hagyta s így a kormány kénytelen volt a szükséges összegeket más úton előteremteni. Egyúttal a parlamentben a holleschaui zavargásokról folytatott hosszú vitákkal akadályozták meg az elintézésre váró fontos törvényjavaslatok tárgyalását. Ha ez nem is volt obstructio, de átkozottul hasonlított hozzá. Si ce n'était pas le diable c'était du moins son cousin germain.

Mikor imminenssé vált a veszély, hogy az osztrák államhájó ismét zátonyra kerül, a király kihallgatáson fogadta az osztrák pártok vezető egyéniségeit, és oly irányban igyekezett rájuk hatni, hogy az úgynevezett »állami szükségletek« létrejöttét, — ez alatt az indemnítási tör-

vény, és a Magyarországgal kötött kiegyezés egyik legfontosabb alkatrészét képező átutalási törvény értendő — ne akadályozzák meg. A csehek kivételével az összes pártok képviselői többé-kevésbé határozott formában megígérték, hogy ily irányban fognak működni. A csehek azzal válaszoltak, hogy november 22-én nyíltan megkezdték az obstructiót, s bár nem akadályozhatták meg ezzel az indemnítási törvény napirendre tűzését, de megakadályozták annak tárgyalását és elintézését. Az osztrák többség más pártjai az obstructióban ugyan nem vettek részt, de kijelentették, hogy a cseheket követeléseik keresztülvitelében nem fogják meggátolni. Clary gróf naponta tárgyalásokat folytatott a cseh képviselőkkel, hogy őket az obstructió beszüntetésére bírja, — de eredménytelenül.

A dolgok ilyen állásában történt lengyel részről az az indítvány, hogy az összes pártok képviselői értekezletre jöjjenek össze s ezen állapítsák meg, mi módon lehetne a békét helyreállítani. Egyelőre még ez értekezletnek csak előfeltételei képezték vita tárgyát. Ily előfeltételnek tekintették német részről az obstructió azonnali beszüntetését, cseh részről a cseh nyelvnek a belszolgálatban való azonnali behozatalát. Közös jóakarattal tán sikerülhetett volna megegyezésre lépni. Ő Felsége csak legutóbb, a delegációk tagjainak fogadtatásánál is nem győzte hangsúlyozni, hogy államférfias elhatározásokra van szükség az összes pártok részéről. Egyelőre a pártközi értekezlethez fűzött remények nem valósultak meg s a helyzet ma ugyanaz mint a mikor a cseh obstructió megkezdődött. De a felség bölcs szavainak talán még meglesz a maguk foganatja. Bár jutna eszökbe az osztrák politikusoknak egy magyar államférfiúnak az a mondása, hogy »puskaporral ugyan lehet várakat a légbe röpíteni, de egy kis kunyhót sem lehet vele felépíteni«. Erőszak Ausztriában egy részről sem használ.

Bármennyire lekötötték is az események a *mi* figyelmünket, — a monarchia határain túl alig törődtek mindezzel. Európa figyelme Délafrika felé fordult, hol közel két hó óta *Nagy-Britannia és Transvaal* kemény harcban állanak egymással. A háború hosszas diplomatiái tárgyalások után október tizedikén délutáni öt órakor kezdődött. Ez időben járt le az az *ultimatum*, a melyet a transvaali kormány az angol kormányhoz intézett és a melyre ez utóbbi nem válaszolt. Az események Délafrikában régóta oly fejlődést vettek, hogy a háború kitörését biztosra lehetett venni. Hogy már *most* bekövetkezzék, azt tán el lehetett volna kerülni.

Jogkérdéseket ma már nem szoktak háborúkkal eldönteni és a transvaali háborút sem az okozta, hogy Anglia nagyobb hatalmára támaszkodva azokat a jogkérdéseket, a melyekről a diplomatiái tárgyalások során szó volt, a maga javára akarta volna eldönteni. A háborúnak, bármily sajnálatosnak tekintsük is, megvannak a maga mélyebb indokai, oly indokok, melyek Délafrika történeti fejlődésében rejlenek. Az u. n. *uitlander*-ek sérelmei a háborúnak csak külső okát képezik.

A transvaali köztársaságot tudvalevőleg a század húszas éveiben a Fokföldről kivándorolt elégületlen hollandok — a boerok — alapították, kik nem tudtak megbarátkozni az angolok azon szabadelvű és civilizatorius szempontból nagyfontosságú intézkedésével, a mely a benszülotteknek is bizonyos feltételek mellett választói jogot adott. Az új állam, melynek lakói békés földmívelők voltak, önállóan fejlődött tovább, bár angol főnhatóság alatt maradt. 1886-ban azonban Transvaal területén gazdag aranybányákat fedeztek fel s ez időtől kezdve a helyzet megváltozott. Számos külföldi — többnyire angol — vándorolt be s ezek közt — mint hasonló alkalmakkor mindig — sok kétes existenciájú egyén is. Később Transvaaltól nyugatra és éjszakra is aranybányákat nyitottak meg és az angol gyarmatokat e vidékekre is kiterjesztették. Így a kis

köztársaság, ikertestvérével, az Oranjei köztársasággal együtt, egyszerre egészen körül volt véve angol birtoktól, sőt az angolok tömeges bevándorlása azzal a veszélylyel fenyegetett, hogy Transvaal maga is el fog angolosodni.

Ebből támadt a viszály. A transvaali kormány, hogy az országot az elangolosodástól megóvja, az idegen lakosokra, — ezek az úgynevezett *uitlander*-ek, — mindenféle zaklató intézkedéseket hozott be s a polgári jogok gyakorlatából úgyszólván teljesen kizárta őket még az esetben is, ha már hosszú ideig tartózkodtak a köztársaság területén. Az angolok ellenben mindig kötelességüknek tartották honfitársaikat védelemben részesíteni még akkor is, ha ezek külföldön tartózkodtak. Hisz az angol állampolgár hozzászokott, hogy ma a világ minden részében úgy érezheti magát, mint a római polgár abban az időben, a mikor a »civis romanus sum« neki mindenütt kivételes elbánást biztosított.

Transvaalra Anglia e tekintetben még könnyebben gyakorolható nyomást, mint másutt. 1881-ben ugyanis Anglia Transvaallal szerződést kötött, a melynek bevezető része kimondja, hogy Transvaal az angol királynő ő Felsege souverainitása alatt áll. 1884-ben kimondatott, hogy a szerződés egyes cikkelyei érvényüket elveszítik és helyettük új cikkelyek állapíttatnak meg. Souverainitásról ez új szerződésben nem volt szó. Már most a transvaali kormány azt állította, hogy az 1881-ki szerződés cikkelyeivel e szerződésnek bevezető sorai is hatályon kívül lépnek, Anglia viszont azt vitatta, hogy az 1884-iki szerződés nem mondván ki *expressis verbis* a bevezető söröknek érvényen kívül való helyezését, ezek továbbra is érvényben maradtak. Ez a vita nagyban komplikálta a háborút megelőzőleg lefolyt diplomatai tárgyalásokat s ezek eredménytelenségének egyik legfontosabb oka — bár csak külső oka — volt, mert az *uitlander*-ek kérdésében Transvaal hajlandó volt engedelményeket tenni.

Október tizedikétől kezdve tehát Délafrikában a hadvezérek csinálják a történelmet. A háború eddigi lefolyása a transvaaliakra és a hozzájuk csatlakozott oranjeiekre nézve kedvező volt. Ezek felhasználván az időt, a mikor az angolok Délafrikában még elegendő haderővel nem rendelkeztek úgy a keleti, mint a nyugoti határszélen azonnal megkezdtek a hadműveleteket. A keleti határszélen a boerok Joubert vezérlete alatt, — ki már 1884-ben eredményesen küzdött az angolok ellen, — több Glencoe és Elandslaagte környékén folytatott apróbb csatározás után a White tábornok vezérlete alatt álló angol haderőt Ladysmithbe szorították, e várost október utolsó napjaiban teljesen körülzárták és november folyamán ismételt bombázták, a nélkül, hogy sikerült volna az angolokat kapitulációra bírni. Joubert ezután tovább délre nyomulván, elfoglalta Colenso-t, körülzárta Estcourt-ot és Pietermaritzburg felé nyomult. Időközben azonban a délafrikai angol haderő főparancsnoka, Redvers Buller tábornok Pietermaritzburgba érkezett, mire Joubert Ladysmith környékéig ismét visszavonult. Most Colenso mellett a Tugela-folyónál várja az angol csapatokat. A nyugati határszélen a boerok azonnal a háború kitérése után elfoglalták Vryburgot s néhány más községet és október 15-ike körül Cronje vezérlete alatt Kimberley és Mafeking közelében jelentek meg. November 4-én körülzárták e két várost, de ezek ismételt bombáztatásuk dacára mindaddig szilárdan tartották magukat. Az angol-országi segéds csapatok megérkezése után Lord Methuen sietett e városok megmentésére. November végén Belmontnál és Graspánál ütközött össze először a boerokkal, de meglehetősen nagy veszteségei dacára döntő győzelmet nem tudott kivívni. A boerok visszavonultak ugyan, de a Modder folyó mellett újból védelmi állásba helyezkedtek, a nélkül, hogy Lord Methuennek sikerült volna 8000 emberével e folyón átkelni.

Megkezdték a hadműveleteket a Fokföld északi részében is. A boerok itt a vidék holland lakossága körében kedvező fogadtatásban részesültek és Strombergig hatoltak elő, hol a Gatacre tábornok vezérlete alatt álló angolokat teljesen megverték.

A hadjárat eddigi lefolyásából, ha egyéb nem, de annyi minden-esetre kitűnik, hogy azok az angolok, kik eleinte hajlandók voltak az egész háborút kis katonai sétának tekinteni, alaposan tévedtek. Mondják, hogy az egyik tábornok barátainak megígérte volna, hogy a legközelebbi Derby-n ismét meg fog jelenni Angliában. E reményéről aligha nem le kell mondania. Olyan nagyon hamar e háborúnak nem lesz vége.

Az európai közvélemény általában a legnagyobb rokonszenvvel kíséri a boerok harczát, — hisz ez a nép, mely már puritán erkölceséinél fogva is tiszteletet követel a maga részére, — önállóságáért, függetlenségéért küzd. De a történelem, mely nem ismer rokonszenvet és ellenszenvet, a mely az eseményeket eredményeik szerint ítéli meg, talán e háborúról is másként fog ítélni, mint a mai kor. Anglia óriási terveket tűzött maga elé. Vasutat akar építeni a legsötétebb kontinensen keresztül, — a Fokvárostól Kairóig, — se vasút mentén ki akarja terjeszteni saját birtokait is, úgy, hogy azok egy hosszú, megszakítás nélküli vonalban Egyiptomtól a Jó-Reménység fokáig húzódnának. Ha ez a terv megvalósul, úgy Afrika a civilizációnak meg van nyerve. Ez az a nagy érdek, a melyért az angol államférfiak és hadvezérek öntudatosan vagy öntudatlanul küzdenek, s e nagy érdeknek fog áldozatul esni az a két köztársaság is, mely jelenleg oly vitézül harezol existenciájáért. Transvaal és Anglia útjai összeütköznek egymással, de a kettő közül Anglia teljesíti a történelmi missiót, és csak e történelmi missiójának felelt meg, midőn háborúba indult. Győzelme talán nem a jog, de mindenestre a haladás diadalát fogja jelezni.

Anglia kényes helyzetét úgy Oroszország, mint Németország felhasználták arra, hogy nagy vetélytársuktól engedményeket csikarjanak ki. Hisz *Oroszország* birtokainak néhány igen értékes részét ily alkalmakkor halászta ki a zavarosból és így természetes, hogy a most kínálkozó alkalmat sem akarta elszalasztani. A mikor például az angolok és francziák Peking előtt harczoltak, foglalta le Oroszország a maga számára az Amur alsó folyását; a Kína és Japán közt lefolyt háborúból Port-Arthurt mentette ki a maga számára. Az angolok sem cselekedtek alkalmadtán másként; az 1878-iki orosz-török háború alkalmával például egész hasonló módon jutottak Cyprus birtokába. A jelenlegi transvaali háborút Oroszország arra használta fel, hogy az *afghan* fővárosban, Kabulban, — a hol ma a tényleges urak az angolok, — állandó követiséget létesített. Az angolok így e helyen veszedelmes riválist kapnak, mit alig engedtek volna meg, ha erejük Dél-Afrikában nem volna lekötve.

Németország is hasznot húzott a délafrikai háborúból, a meny nyiben Angliával igen kedvező szerződést kötött a *Samoa-szigetekre* vonatkozólag. Az egyezmény értelmében e szigetcsoport két legnagyobb szigete német birtokká válik, a többi szigetek az amerikai Egyesült-Államok birtokában maradnak. A németek ennek fejében a Salamon-szigetcsoport két szigetét engedték át az angoloknak és Nyugat-Afrikában tettek holmi jelentéktelen concessiókat. A Samoa-szigetek a polynesiai szigetcsoportnak körülbelül középpontjában fekszenek és azért Németország innen könnyen magához ragadhatja az uralmat az egész Csendes Óceán kereskedelme felett. A szigetek ezen jelentősége még növekedni fog, ha a panamai földszoros ketté lesz vágva, a mi utóvégre is csak idő kérdése. A Németország részéről feláldozott két sziget, bár területükre nézve nagyobbak, alig bírnak jelentőséggel. Németország tehát a cserével meg lehet elégedve.

Az egyezmény békésen intézte el az egyik *Anglia és Németország* közt fennállott vitás kérdést. Ha már ezt is a két állam közt főnforgó barátságos viszony jelének vették, e barátság külső bizonyítékai még szaporodtak akkor, a midőn II. Vilmos császár Angliában látogatást tett. E látogatásnak van némi jelentősége, ha szem előtt tartjuk, hogy Anglia jelenleg Transvaallal háborúban áll, a német császár pedig még csak négy évvel ezelőtt nyilvános tanujelét adta a transvaaliak iránt érzett rokonszenvének. Ennek most, úgy látszik, vége. A császár az angol államférfiakkal hosszabb ideig conferált és nem lehetetlen, hogy az értekezleteken fontos megállapodások jöttek létre. Chamberlain angol gyarmatügyi miniszter, — az ő impulsiv természetének bélyegét viseli manapság az angol politika, — ennek félig-meddig kifejezést is adott, a midőn holmi érzelmi szövetségről beszélt a német nemzet és a két angolszász nemzet, — az amerikai és az angol — között. Azóta a lapok azon vitakoznak, hogy vajjon egy ily »érzelmi« szövetség mennyit ér. Chamberlain szavaiból Ítéelve ez olyasféle viszony, mint a mikor valaki a legbensőbb barátságban áll ugyan egy embertársával, de azért a kettő közül az egyik elpusztulhat, a nélkül, hogy a másik érdekében még csak egyetlen ujját is megmozgatná. Hogy az ily viszonyoknak van-e a politikában reális jelentősége, azt bátran vitatni lehet.

A német császárnak *Németország* belügyei is gondot adtak. Nyáron a porosz képviselőház vetette el a csatornaépítési javaslatot, most pedig a birodalmi gyűlés tagadta meg az úgynevezett fegyháztörvény megszavazását, mely a strikera való felbuzdítást s néhány hasonló bűncselekményt fegyházbüntetéssel sújtott volna. E parlamenti határozatoknak annál nagyobb jelentőségük van, mert általánosan ismeretes, hogy e két törvény a császárnak igen melegen szívében fekszik. A fegyháztörvény a császár szemében hathatós eszköz lett volna a socialdemokrata eszmék terjedésének meggátlására. E tekintetben alighanem csalódott, mint már oly sokszor. A midőn trónra lépett, azt mondta tanácsosainak : »Die Socialdemocratie überlassen Sie mir, mit der werde ich ganz allein fertig werden.« Azóta sok mindent próbált meg, hogy »elbánjon a socialdemokratiával«, de az eredményeket hiába keresnök.

Franciaország az elmúlt hetekben híjján volt a »nagy eseményekének. Az a tarka kabinet, a mely a nyáron alakult a republikánusok legkülönbözőbb elemeiből oly célból, hogy a Dreyfus-ügy liquidációját keresztülvigye s a melyről senki sem hitte, hogy a kamarák Összejöttét túl fogja élni, megszilárdult, sőt a képviselőház 340 szavazattal 215 ellen bizalmat is *szavazott* neki. E szavazat mutatja, hogy a reactionáriusokból, a forradalmi socialistákból és a Méline vezérlete alatt álló szintelen opportunistákból álló ellenzék gyengébb, mint hitték volna. A kabinet békés és szilárd politikája tényleg lehetővé tette, hogy Franciaország kissé magához térjen abból a lázas izgalomból, a melyben a Dreyfus-ügy az országot éveken keresztül tartotta. Az a pör, a mely az állami törvényszék gyanánt működő senatus előtt folyik Derouléde, Habért, Guérin s néhány más reactionárius politikus ellen, kik a köztársasági kormányforma ellen conspiráltak, nem okoz semminemű izgalmat s legfeljebb az élczlapokat látja el érdekes anyaggal. Vádlottak, — kik a törvényszéket megobstruálják! Operette-szövegek eléggé mulatságos, de valóságnak nagyon szomorú.

Budapest, december 10.